

ОЛЕНА ПРИШЕПА

ВУЛИЦЯМИ РІВНОГО

ОЛЕНА ПРИШЕПА

ВУДИЦЯМИ РІВНОГО:

ПОГЛЯД У МИНУЛЕ

РІВНЕ · 2006

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4Укр - 4Рів)
П 777

П777   **Прищеп О.**
Вулицями Рівного: погляд у минуле.— Рівне,
2006.— 223 с; іл.

У книзі висвітлюється історія Рівного — сучасного обласного центру України. Основну увагу автор приділяє розкриттю багатогранного міського життя Рівного ХІХ — початку ХХ століття, коли воно перебувало в складі Російської імперії, а також за часів перебування в складі Другої Речі Посполитої (20–30-і рр. ХХ ст.).

Проведене дослідження назв вулиць Рівного дає можливість прослідкувати основні напрямки його забудови, національного складу міського населення з визначенням конкретних зон проживання різних етнічних груп.

Для дослідження діяльності органів міського самоврядування, трудової звитяги рівнян, історії окремих будівель, а також історичних та архітектурних пам'яток Рівного автором використані архівні документи, переважно раніше неопубліковані, фондів збірки документів і фотографій Рівненського обласного краєзнавчого музею, спогади відомих людей, які побували в місті, а також його старожилів.

Для науковців, краєзнавців, студентської та учнівської молоді, для рівнян та гостей міста, усіх, хто цікавиться українською історією.

Рецензенти:

*доктор архітектури П.А. Ричков;
кандидат історичних наук В.Д. Гайбонюк*

ISBN 966-8424-41-7

© Прищеп О., 2006.
© Ковальський М., передмова, 2006.
© Луц В., художнє оформлення, 2006.

ПЕРЕДМОВА

Краєзнавчий рух на Рівненщині наприкінці минулого, ХХ століття, помітно пожвавився. Цьому суттєво сприяло звільнення дослідників місцевої історії на початку 90-х років обов'язковому підпорядкуванню компартійним настановам і вимогам. Відсутність об'єктивного висвітлення подій давнього й близького минулого в радянську добу особливо позначалася на краєзнавчій тематиці, а саме, інтерпретації подій, відборі й селекції прізвищ діячів, оцінюванні історичних реалій. Треба мати на увазі, що до недавнього часу перед проголошенням і здійсненням реальної незалежності України, не могло бути й мови про видання такої праці, яку написала кандидат історичних наук, викладач Рівненського державного гуманітарного університету, випускниця Київського державного університету ім. Т. Шевченка – Олена Прищепа. На відміну від попередніх видань такого характеру (в тому числі як польських, так і повоєнних радянських), у цій книзі дається об'єктивне й правдиве висвітлення подій з історії міста різних періодів перебування його під іноземними владами (польською, німецькою й т.д.). Присвячуючи значну частину книги топонімічним дослідженням з історії Рівного (від слів топос – «місце», і «онома» – ім'я), фактично зміст цієї праці більш ширший. Власне, це не лише опис вулиць, міських агломерацій, бульварів, площ, будинків і т.п., але й своєрідна історія міста ХІХ-ХХ ст. з фіксацією суттєвих змін, що відбувалися в межах його території.

Ця книга має науково-популярний характер, написана нормативною українською мовою, зрозуміло, і в логічній послідовності, що робить її доступною широкому колу читачів.

Не претендуючи на вичерпність цієї проблематики, авторка в післямові зазначила, що нею зроблена спроба «висвітлити лише окремі епізоди з багатої на події історії Рівного...». Проведене вивчення історії назв вулиць міста дозволило авторові прослідкувати основні напрямки його забудови, особливості національного складу його населення, уточнити архівні дані про трудову діяльність мешканців Рівного, розвиток міських ремесел, промислів тощо.

Вірогідність і автентичність розповідей про рівненські вулиці, і інституції, на них розміщених, стали можливими завдяки досить широкій, і різнобічній джерельній та літературній основі викладу. Свідченням цього є, хоч і стисла, але фундаментальна бібліографія, уміщена наприкінці книги, із залученням праць таких краєзнавців як Т. Стецький, Я.Гофман, М. Орлович, П. Ричков, О. Молчанов та інших. Цей список, напевно, невичерпний і може бути розширений за рахунок часописів ХІХ-ХХ ст., з них такі польські видання як «Земля», «Земля Волинська», «Волинь» (україномовне видання 1941–1943 рр.) та інші. Також опрацьовані рукописні фонди з ряду

архівів, особливо Рівненського та Житомирського облдержархівів, Центрального державного історичного архіву України у Києві, Центрального державного архіву вищих органів виконання та господарювання тощо).

У книзі використані цінні спогади рівнян про минуле й сучасне міста, залучені численні матеріали Рівненського обласного краєзнавчого музею, серед яких виділяються фотоілюстративні матеріали з фондів. Таких ілюстрацій у даній книзі близько 200, більшість з яких впроваджується до наукового обігу вперше. Вони суттєво ілюструють різні громадські, освітні, службові й культові будівлі. Окреме місце серед фотоілюстрацій займають види Рівного кінця ХІХ – початку ХХ ст., роботи місцевих фотографів початку ХХ ст., які скрупульозно фіксували розмаїття міського життя, зображення учителів та учнів навчальних закладів до Другої світової війни, портрети вчених, архітекторів (М. Костомарова, Б. Андреева) тощо.

Майже до кожного розділу подані схеми фрагментів вулиць із позначенням їхніх сучасних назв. Значно допомагає читачу вміщені в додатках назви вулиць і майданів Рівного із зазначенням сучасних, і попередніх назв. Таким чином, ми маємо можливість побачити динаміку й зміни протягом ХІХ-ХХ століть топонімічної номенклатури Рівного.

Серед нарисів, яких у цій книзі нараховується понад 30, привертають до себе увагу такі з них, як «В епоху класицизму», «Рівненська святиня», «Будинок для Рівненської української приватної гімназії», «Військове містечко», «Передмістя Грабник», «Міське господарство: кроки становлення», «Планування й забудова Рівного в ХІХ – на початку ХХ століття» та інші.

Цілком справедливо зазначає автор у кінці своєї книжки, що «на сьогодні назріла необхідність у створенні повного, по можливості, енциклопедичного видання з історії Рівного». Це слушне зауваження, напевне, слугуватиме доброю нагодою для подальшого розгортання аналогічних краєзнавчих видань про обласний центр Рівненщини.

М. П. Ковальський, професор,
доктор історичних наук.

ВСТУП

Чи замислювалися ми, рівняни, над тим, наскільки добре знаємо своє місто, його історію? Дехто може заперечити, мовляв, навіщо нам те минуле! У нас вистачає проблем і сьогодні. Але «хто проти Історії, проти того – Історія. Проти такого рожна важко перти». Так писав ще в ХІХ столітті український історик М.І.Костомаров.

В основі нашого ставлення до рідної землі лежить багато факторів. Це й любов, повага до своєї сім'ї, своєї оселі, школи, міста чи села, де ти народився й виріс...

Корінних рівнян, у родоводі яких бодай третє-четверте покоління народилося й виросло в Рівному, не так уже й багато. Демографічні зміни останніх десятиліть призвели до того, що його населення різко збільшилося за рахунок колишніх сільських жителів. У радянський час до Рівного на постійне проживання переїхало багато людей із найвіддаленіших куточків тодішньої держави.

Для переважної більшості сьогоднішніх городян Рівне давно вже стало рідним, своїм. І, щоб ближче пізнати його, усім нам просто необхідно усвідомити своє місце в історії, відчути нерозривний зв'язок між минулим і сьогоднішнім, сучасним, і майбутнім.

Старі вулиці, старі будинки, старі фотознімки... Чи не допоможуть вони краще вивчити наше місто? Ось чому автор поставив за мету дослідити історичні місця та події, з ними пов'язані, відтворити насамперед картину міського життя Рівного ХІХ – першої половини ХХ століть. Щоправда, читач може знайти тут інформацію й про більш давні періоди історії міста. Однак саме ХІХ-ХХ століття зберегли для нас найбільш численні писемні джерела з його історії. Допомогти у вивченні минулого Рівного можуть його топонімічні об'єкти – назви вулиць, майданів, проспектів, бульварів, провулків, узвозів, шосе, парків, скверів тощо. Їх, як відомо, у поле свого дослідження, окрім вивчення походження назв географічних об'єктів – річок, гір, урочищ, населених пунктів, включає одна зі спеціальних історичних дисциплін – топоніміка.

Звичайно, назви населених пунктів, або прилеглих до них лісів, урочищ, полів, луків та інших природничо-географічних об'єктів більш сталі, ніж міські топоніми, хоча ми знаємо непоодинокі випадки, і їхнього перейменування. А ось назви вулиць, майданів та інших міських топонімічних об'єктів навіть протягом життя одного покоління буває, що змінюються декілька раз. І навіть самі їхні перейменування, немов у дзеркалі, відтворюють історичну пам'ять про наше місто, і тих, хто творив його історію.

Поняття «вулиця» обов'язково передбачає забудову, пов'язану з конкретними міськими спорудами. А ті, у свою чергу, зберігають пам'ять про людей, які зводили їх, або проживали саме тут. Міські вулиці, міські споруди, міські жителі... Автор намагалася так поєднати сюжети про них, щоб разом із читачем відтворити в уяві

окремі штрихи міського життя Рівного – не такого ще далекого, але вже минулого.

Оскільки автор більше двадцяти років працювала в Рівненському обласному краєзнавчому музеї, у першу чергу, у роботі над книгою були задіяні матеріали музейних фондів збірок та експозицій, зокрема, виставки «Старе Рівне» (автори – Т. О. Пономарьова, Н. І. Кожушко, Н. Г. Стоколос, О. П. Прищепа).

У нарисі «Давня історія Рівного» було використано нові археологічні джерела, здобуті в результаті археологічних розкопок на території міста, які проводилися у 1995–2003 рр. (керівник експедицій – Б. А. Прищепа, доцент Рівненського інституту слов'янознавства). Завідувач сектора мистецтв Рівненського обласного краєзнавчого музею В. Д. Луц консультував автора з багатьох питань краєзнавства і доклав багато зусиль до технічного та художнього оформлення видання. Автор вдячна їм за допомогу, а також усьому колективу Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Подібні дослідження неможливі без опрацювання архівних матеріалів. У даній роботі широко використовувалися документи з історії Рівного, що зберігаються в державних архівах Рівненської й Житомирської областей, Центрального державного історичного архіву в м. Київ, Центрального державного архіву вищих органів виконання і управління України, архівів управління комунального господарства, бюро технічної інвентаризації Рівненської області.

Детально аналізувався автором як творчий доробок дослідників Рівного XIX – початку XX століття, так і публікації сучасних науковців, а також твори письменника В. Короленка, який залишив нам цікаві спогади про місто 60–70-х рр. XIX ст.

Наблизити до нас минуле допомогли своїми спогадами рівненські старожили В. М. Кулій, М. С. Раєвський, М. І. Крижавець, З. М. Ніконенко, С. Є. Богуславська, Г. Г. Матковська, Б. П. Андреев, Ф. І. Карпюк, О. А. Скоропада (м. Львів), а також ті колишні рівняни, які проживають нині далеко від України: Н. Косміаді, Г. Гришко, С. Ілюк, В. Дзівак та інші. На жаль, на сьогодні деякі з них устигли завершити всі свої земні справи...

Автор висловлює щире подяку Міській громадській організації «Товариство колекціонерів «Антикваріат давнього міста» і особисто його голові О. Д. Литвинчуку, директору антикварного магазину «Aquarius» В. А. Пономаренку за надані рідкісні фотографії та поштівки з видами Рівного.

Окрему подяку складає автор Н. Косміаді, нині громадянці Німеччини, за посильну фінансову допомогу у виданні книги.

На широкий загал виноситься робота, яка, на думку автора, може прислужитися всім, хто цікавиться історією Рівного.

ПУБЛІКАЦІЇ ТА ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ПРО РІВНЕ: КОРОТКИЙ ОГЛЯД

Багата на події історія Рівного із часу його заснування до наших днів знайшла своє відображення в різноманітних публікаціях наукового й популярного характеру. Уперше детально до історичної проблематики Рівного звернулися дослідники в другій половині XIX ст. З досить численної групи краєзнавчих нарисів про окремі міста Волині, які в той час друкувалися як на сторінках місцевої періодики, так і окремими виданнями, праці з історії Рівного Т. Стецького, А. Сендульського, В. Пероговського, М. Теодоровича виділялися насиченою інформацією про середньовічну історію, що можна пояснити глибокою обізнаністю їх авторів з існуючими на той час архівними джерелами. На жаль, для сучасних дослідників доступ до значного корпусу історичних джерел обмежений, оскільки зберігаються вони в архівних установах сусідніх з Україною держав – насамперед Російської Федерації та Польщі, або втрачені назавжди.

Використовуючи описовий підхід до висвітлення подій і фактів з історії Рівного від часу його заснування, і аж до другої половини XIX століття, названі автори зуміли передати власні враження й спостереження стосовно його загального вигляду й стану.

У XIX столітті потреба в систематизації історичних відомостей із минулого міста підштовхувалася й політичними міркуваннями царського уряду Російської імперії. Адже наприкінці XVIII століття в межах цієї держави Рівне стає повітовим містом Волинської губернії. Як відомо, адміністрація імперії Романових намагалась навечно закріпитися на цій, як вона вважала, «исконно русской земле». Ось чому історією Рівного цікавились військові й статистичні відомства царської Росії. Цінну інформацію з життя міста фіксують військово-статистичні огляди Російської імперії, які видавалися при Генеральному штабі царської армії. У 1850 р. вийшов спеціальний том по Волинській губернії. А в 1869 р. у Житомирі були опубліковані «Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, сельскохозяйственном и других отношениях» А. Братчикова.

Грунтовна інформація з історії Рівного представлена на сторінках роботи А. Вороніна «Записка о владельческих городах и местечках Юго-Западного края», яка з'явилася в 1869 р. Появу цієї праці обумовила необхідність зібрати якомога повну інформацію про тогочасний стан приватновласницьких міських поселень Правобережної України, подальшу долю яких мала розглянути створена в другій половині 60-х рр. XIX ст. при київському генерал-губернаторі спеціальна комісія. Зазначимо, що найбільша кількість приватновласницьких міст (п'ять із восьми: Дубно, Острог, Старокостянтинів, Заслав, і, у тому числі, Рівне) знаходилися в межах Волинської губернії.

На нашу думку, найбільш ретельно підібрана статистична й різноманітна довідкова інформація з історії Рівного, уміщена в «Военно-статистическом обозрении Волынской губернии», яку підготував підполковник А. Забелін. Адже опубліковане з ініціативи Генерального штабу Київського військового округу, це видання ввібрало в найбільш повному обсязі інформацію, що стосується всієї Волині як однієї із прикордонних губерній царської Росії в середині 80-х рр. XIX ст., і в тому числі її міст.

Наприкінці XIX століття з'являються публікації про Рівне на сторінках відомих на той час енциклопедичних видань (енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза й Е. А. Єфрона та у визначній пам'ятці польської краєзнавчої літератури – «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich».

Цінним джерелом для вивчення історії Рівного XIX століття можна вважати спогади М. І. Костомарова про перебування в Рівному в 1844–45 рр., автобіографічний твір письменника В. Короленка «Історія мого сучасника». Адже майбутній письменник наприкінці 60-х рр. XIX століття жив у нашому місті, навчався в місцевій гімназії. Не позбавлені реалістичних картин життя Рівного й сторінки його художнього твору «В дурном обществе».

Вагому інформацію з історії Рівного 20–30-х рр. XX століття, коли воно було повітовим центром Волинського воеводства Другої Речі Посполитої, містять праці краєзнавчого характеру, а саме ілюстрований путівник по Рівному під редакцією Т. Горніцького (вийшов у Рівному в 1937 р.), ілюстрований путівник по Волині М. Орловича (Луцьк, 1929 р.), путівник по Волині Я. Гофмана (Варшава, 1938 р.). Продовжуючи традиції краєзнавців Волині, започатковані в другій половині XIX ст., вказані польські дослідники викладений матеріал, зокрема, про Рівне, подавали переважно в описовій формі. Однак це не зменшує їхнього наукового доробку у вивченні історії нашого міста.

Величезний пласт інформації з історії Рівного був опублікований за радянської доби. Згадаємо лише деякі найбільш важливі праці. Так, у 1957 р. у Рівненському обласному видавництві вийшла книга «Ровно» авторів О. Молчанова, К. Закалюка, М. Бабія. Окремі матеріали з історії міста знайшли відображення в історико-краєзнавчих нарисах, які присвячені історії Рівненщини, зокрема, у книзі Г. Сербіна «Ровенщина» (Львів, видавництво «Каменярь», 1970 р.). 1973 р. у київському видавництві «Будівельник» був опублікований історико-архітектурний нарис О. Молчанова «Ровно». Об'ємну статтю з історії Рівного знаходимо в книзі «Історія міст і сіл УРСР. Ровенська область», виданій у 1973 р. Незважаючи на певну заідеологізованість указаних праць, вони зайняли свою нішу у висвітленні минулого Рівного.

Значний доробок публікацій з історії міста з'явився в 1983 р. у зв'язку з відзначенням 700-ліття першої писемної згадки про

Рівне. Особливої уваги вартий збірник документів і матеріалів «Ровно 700 років. 1283–1983» (Київ, «Наукова думка»). Щоправда, зважаючи на ідеологічні орієнтири радянської доби, основну увагу упорядники збірника приділили висвітленню революційної боротьби рівнян ХХ століття, подіям 1939 року, що знаменували собою входження західноукраїнських земель до складу Радянського Союзу, «бойовим і трудовим подвигам трудящих соціалістичного Ровно, їхнім досягненням у комуністичному будівництві». Таким чином, з 200 опублікованих у вказаному збірнику документів, лише 26 містять інформацію з історії Рівного ХV – ХІХ століть.

Окремої уваги заслуговує книга відомого рівненського науковця П. Ричкова «Дорогами южной Ровенщины» (Москва, «Искусство», 1989 г.), один із розділів якої знайомить із пам'ятками історії та архітектури Рівного та його околиць.

Серед останніх праць про наше місто, які з'явилися в роки незалежної України, згадаємо книгу рівненського науковця Я.Поліщука «Рівне. Мандрівка крізь віки» (Рівне, 1998 р.), а також двотомне видання «Рівне-720: від давнини до сучасності» (Рівне, 2003 р.), здійснене за сприяння міського голови Рівного В.Чайки.

Однак доводиться констатувати, що ґрунтового енциклопедичного видання з історії Рівного поки що не існує. Хочеться сподіватися, що в майбутньому така праця з'явиться. Для цього потрібно перегорнути ще так багато нових сторінок поки що неопублікованих архівних документів, долучити відомості багатьох історичних дисциплін, зокрема, археології, топоніміки, геральдики тощо.

Дозволимо собі зупинитися на побіжній характеристиці лише деяких архівних джерел з історії Рівного ХІХ – початку ХХ століть, які ще чекають своїх дослідників. Для поглибленого вивчення його минулого важливі відомості містять фонди державного архіву Рівненської області. Документи, що зберігаються там, дають можливість детально прослідкувати роботу органів місцевої влади, судових, фінансових установ, навчальних закладів міста. Так, фонди Рівненської міської думи, Рівненської міської управи, Рівненського повітового справника, Рівненського спрощеного міського громадського управління, Рівненського городничого правління, Рівненської повітової поліції містять цінну інформацію про діяльність міської адміністрації й міського самоуправління, які з кінця ХVІІІ століття, згідно із царським законодавством, підпорядковувалися губернській адміністрації.

Архівні документи, які зберігаються у Рівному, дають можливість прослідкувати, які реорганізації відбувалися в діяльності міських органів влади, починаючи від шестигласної думи (початок ХІХ ст.), і до так званого спрощеного міського громадського управління (кінець ХІХ ст.). Вони допомагають висвітлити й таке питання, яку роль у життєдіяльності цього волинського міста відігравало земство – орган місцевого самоврядування. Адже з часу його

запровадження на території Волинської губернії (1911 р.), окрім міської думи (законодавчого органу влади) і міської управи (виконавчого органу влади) у Рівному почали діяти повітові органи місцевого самоврядування – повітове земське зібрання і повітова управа. Відзначимо, що виборні органи міської влади Рівного були представлені в повітовому земстві, делегуючи туди декількох своїх представників – так званих виборних гласних. Таким чином, минаючи державні інстанції, хоча б деякі питання міського благоустрою, розвитку освіти, охорони здоров'я тощо міська влада бодай пробувала вирішити через земські інституції, які фінансувалися місцевим населенням за рахунок введеного спеціального земського податку. А оскільки Рівне й на початку ХХ століття продовжувало залишатися в приватній власності, міській владі доводилося долати багато перепон, які виникали в стосунках із власниками міста, з тим щоб втілити в життя власні плани щодо поліпшення життєзабезпечення міста.

Діяльність міської адміністрації й державних установ Рівного польського періоду його історії (20–30-і рр. ХХ ст.), доби Другої світової війни (1939–1945 рр.) детально розкривають документи державного архіву Рівненської області, зосереджені в таких його фондах як Рівненське повітове староство, Рівненський магістрат, Рівненське тимчасове міське управління, Рівненська міська управа періоду окупації міста під час Другої світової війни та деяких інших. Скласти більш чітку уяву про стан та діяльність міських органів управління, з'ясувати характер їхніх стосунків із губернською державною адміністрацією дозволяють також матеріали державного архіву Житомирської області. Адже в той час, коли Рівне було повітовим центром Волинської губернії, Житомир мав статус губернського міста. Саме там працювала губернська адміністрація на чолі з волинським губернатором. Між іншим, з кінця ХІХ ст. Рівне починає зростати такими прискореними темпами, що за багатма показниками свого розвитку після Житомира посідало друге місце. І це поміж дванадцяти повітових міст Волинської губернії. Чому так склалося? Що сприяло цьому? На ці питання ще потрібно шукати більш детальні відповіді.

Важливий і значний за обсягом документальний матеріал з історії Рівного насамперед другої половини ХІХ – початку ХХ ст. зберігається у фондівих збірках Центрального державного історичного архіву (м. Київ). Виділимо фонд Канцелярії київського, подільського, волинського генерал-губернатора. У свій час до Києва в канцелярію генерал-губернатора від губернської адміністрації надходила важлива офіційна інформація, яка стосувалася різних сторін життя мешканців Рівного. Офіційне листування охоплювало коло питань, пов'язаних із реалізацією міських реформ, затвердженням нових планів міста, вирішенням проблем міського благоустрою, втіленням у життя нових комунальних проектів,

соціально-економічним розвитком міста та його фінансовим становищем тощо.

Як відомо, в імперії Романових на Господарчий департамент та Головне управління місцевого господарства Міністерства внутрішніх справ покладалися завдання з управління й нагляду за розвитком міст усієї держави. Серед питань, які ними розглядалися, було чимало й таких, які стосувалися безпосередньо Рівного. Архівні фонди вище названих державних установ царської Росії, які зберігаються в Російському державному історичному архіві у (С.-Петербург), ще чекають дослідників історії нашого міста.

Ці та інші документальні збірки вище названих архівів містять відомості й про історичні персоналії міста (державних службовців, окремих громадян, представників міської влади), про розташування адміністративних установ, навчальних закладів, про історичні пам'ятки Рівного. Тож поринемо в захоплюючий і разом із тим повчальний світ старого Рівного, який розкривається перед нами на основі документальних матеріалів, топонімічних джерел, частково археологічних та інших історичних досліджень.

ДАВНЯ ІСТОРІЯ РІВНОГО

Поміж сучасних науковців не існує єдиної точки зору стосовно походження назви міста Рівного. Окрім легенд і переказів, пов'язаних із родиною князів Острозьких, яким у XVI столітті воно належало, існує версія, що в назві Рівне (о) – основа «рів» (мається на увазі оборонний рів). Як стверджує П. Ричков, очевидно, у XV столітті для захисту вже існуючого навколо замку посаду, зі сходу, був влаштований штучний земляний вал, а поряд – глибокий рів, куди відводились води р.Усті. Ще в XIX столітті на території міста існувала так звана юридика Заров'я – колишнє поселення державних селян. І навіть на початку XX століття одна з вулиць Рівного звалася Юридіко-Заров'є.

Та все ж походження назви міста Рівного, найбільш вірогідно, пов'язане з рівнинним характером місцевості, на якій воно було засноване. Як стверджують науковці, це було не типовим для середньовічного містобудування й тому, очевидно, закріпилося в назві. Так, А. Коваль – автор книги «Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України» (Київ, 2001 р.), наголошує, що назва міста Рівне «слов'янська, прозора; для хлібороба, ми б сказали, життєдайна: легко обробити землю і плекати врожай, коли поле рівне, без горбів та долин, не порізане ярами і не закидане камінням. Та Рівне – не лише назва міста, а й характер місцевості – плоскої, рівнинної».

Як відомо, історико-географічний регіон України, у межах якого знаходиться Рівне, має назву Волинь. Деякі вчені її походження виводять від кореня *vel* (українське – «воло») – «підвищення».

Археологічні пам'ятки м. Рівне.
Карта.

Дослівно: «країна підвищень» на відміну від «країни низовин» — Полісся. Якщо цю версію прийняти за основу, то знову-таки назву нашого міста можна пов'язати з характером рівнинної місцевості, оскільки воно виникло на межі Волині та Полісся. Більш переконливою можна вважати версію, що в основі цього етноніму лежить інша характеристика природних особливостей регіону від старослов'янського vol-, vel-у значенні «мокрій», «вологий».

Перше, що впадало у вічі, коли давній мандрівник під'їжджав до середньовічного міста — це його стіни й вежі. Міська стіна служила найбільш надійним укріпленням рубезем поміж усіх, відомих у ту епоху. Вона немовби розділяла два світи. Існує влучний вислів французького історика Жака ле Гоффа: «Бути городянином чи бути селянином — тут проходив один із найбільших розломів середньовічного суспільства. Для людей, які нічого не знали, окрім землі, лісу, пустощі, місто одночасно було манливим і лякливим, було спокусою — як коштовності, гроші, жінки...».

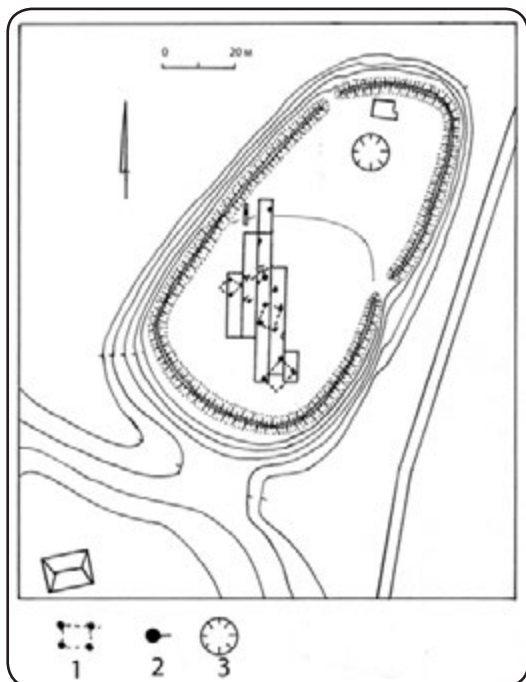
Згадку про укріплення Рівного знаходимо в грамоті польського короля Сигізмунда I, наданій власниці міста Марії Несвицькій у 1507 році, зокрема, що замок уже побудовано: «замок вжо справен». Але чи можна ці замкові укріплення вважати найдавнішими? Адже відомо, що масове будівництво міст на землях східних слов'ян починається в часи Київської Русі. Згадки про Рівне в них немає.

Першу достовірну згадку про Рівне знаходимо в жалуваній грамоті литовського князя Свидригайла, датованій 1434 роком. Деякі дослідники посилаються на повідомлення польських

«рочників» за 80-і рр. XIII століття, у яких згадується місцевість під назвою «Ровно». Оскільки така назва була поширена в давнину, поки що надійно пов'язати її саме з нашим містом не можна. Нещодавно проведені в історичній частині Рівного археологічні рятивні роботи дозволяють стверджувати, що поселення з ознаками міського життя вже існувало тут у XIII столітті. Отже, спочатку спробуємо на основі археологічних досліджень висвітлити детальніше дописемний період історії Рівного та його округи.

На території Рівного й навколо нього відомі археологічні пам'ятки різних історичних періодів. Вони досліджувалися як місцевими археологами, так і науковцями Києва, Львова, що дозволило зібрати цінну інформацію про заселення цієї території первісними людьми та ранню історію міста в Княжу добу. Так, на східній околиці Рівного, поблизу села Бармаки, відкрито поселення кам'яного віку, де близько 15 тисяч років тому мешкала община мисливців на мамонтів. Під час проведених тут розкопок археологи зібрали велику колекцію предметів озброєння та знарядь праці, виготовлених із кременю та кістки. Масово траплялися кістки тварин, здобутих на полюванні. Це – мамонт, північний олень, бізон. До числа унікальних знахідок належить намисто з морських мушель та підвіска-амулет, вирізана з бивня мамонта.

Останнім часом зроблене ще одне важливе відкриття: археологи знайшли поселення найдавніших землеробів і скотарів, які близько 7 тисяч років тому оселилися на правому березі річки Усті, у районі сучасного Басівкутського водосховища. Досліджено їхні житла, зібрано велику колекцію знахідок, у тому числі найдавніший на Волині глиняний посуд. Мешканці цього поселення, імовірно, прийшли сюди з півдня, з регіону Дунаю. Вони принесли

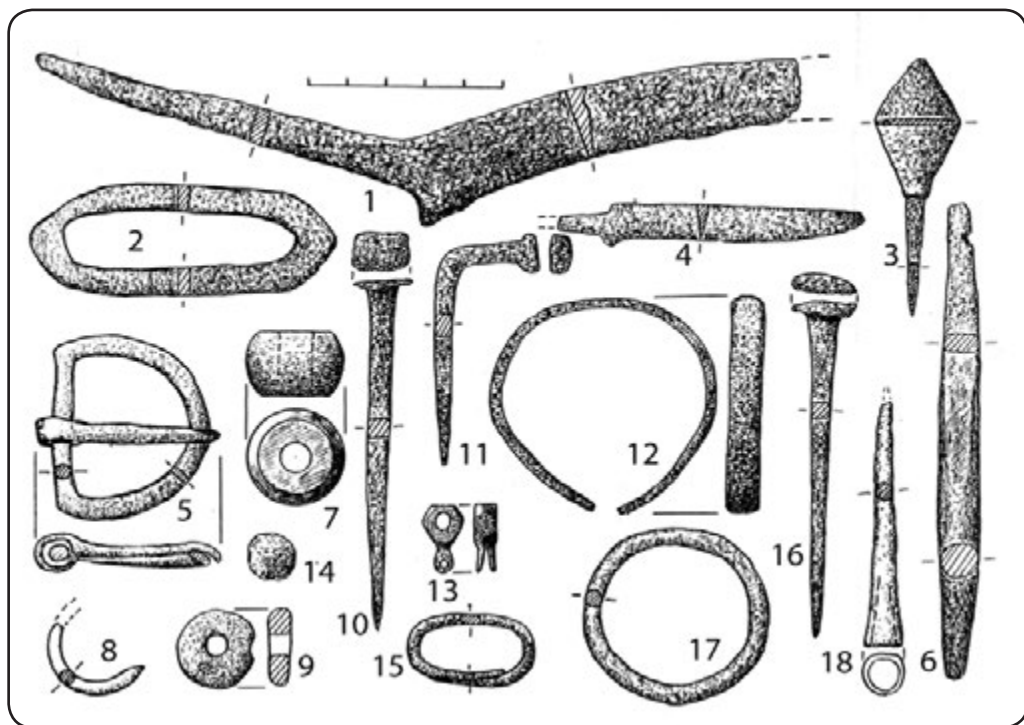
План Басівкутського городища.

Рисунок Б.Прищепи.

1-наземні будівлі XI-XII ст.

2-поховання XI-XII ст.

3-колодязь XI-XII ст.

Археологічні знахідки XI – XII ст., виявлені на Басівкутському городищі.

Рисунок Б. Прищепи.

1-серп; 2-кресало; 3,18-наконечники стріли; 4-ніж; 5-пряжка; 6-заготовка виробу; 7-прясло; 8-бронзове кільце; 9-намистина; 10,11,16-цвяхи; 12-обруч; 13-вушко натільного хреста; 14-свинцева куля XVII-XVIII ст.; 15,17-кільце

культуру найбільш розвинених давніх землеробських цивілізацій Малої Азії та Балканського півострова.

У різних районах міста відкриті поселення ранніх слов'ян VI–IX століть. Одне з них, в урочищі Джерело, на північ від села Бармаки, детально досліджували археологи. Цікаво, що на цьому поселенні поряд зі звичайними для слов'ян помешканнями – напівземлянками, відкриті спеціальні будівлі з печами особливої конструкції, у яких жінки-сусідки разом випікали для своїх сімей хліб.

Кількість і розміри поселень волинян на території міста зростають у період Київської Русі. Селища X – XIII століть відкриті на південь від давньої міської околиці Дворця, поблизу колишніх сіл Тютюковичі, Новий Двір, Басів Кут. На території останнього, розташованому на високому лівому березі річки Усті, збереглося городище – давнє укріплення XI–XIII століть

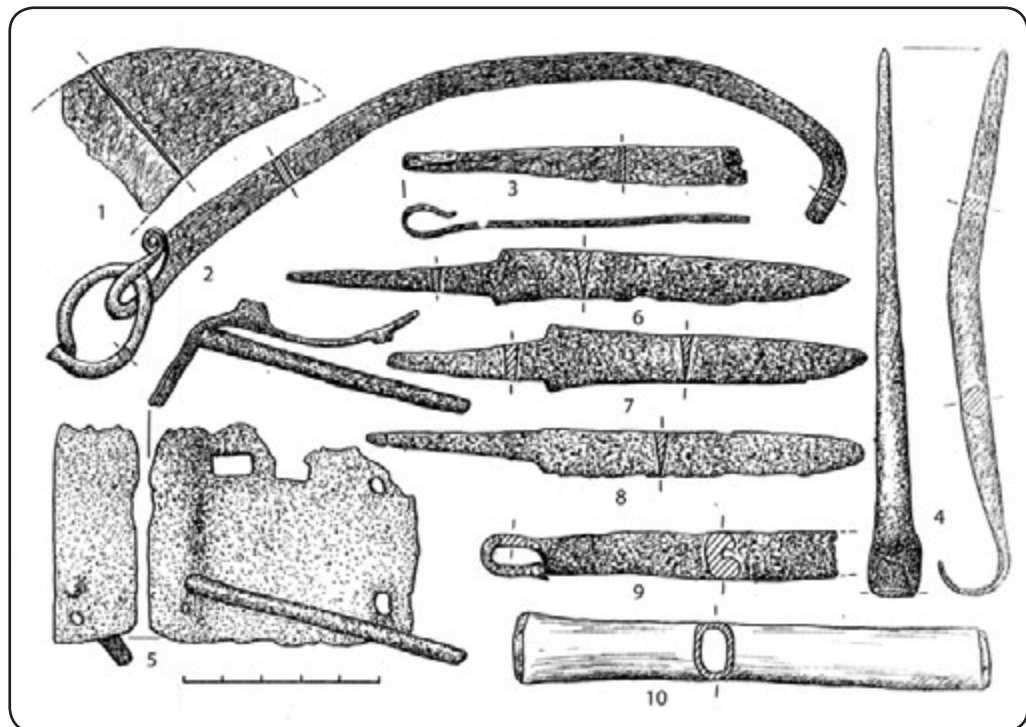
Старожитності Княжої доби на території колишнього села Басів Кут відомі з кінця XIX століття. У 1897–1898 рр. київська дослідниця – Катерина Мельник, виявила поблизу городища два давньоруські курганні могильники, які включали понад сто курганів, і розкопала сім із них. Простежений обряд поховання та виявлені речові знахідки засвідчили, що ці кургани відносяться до Княжої доби. На жаль, на сьогодні курганні могильники вже повністю зруйновані.

У 40–50-х роках минулого століття археологічні пам'ятки Басового Кута оглянули працівники Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зібрані речі (залізна сокира, ножі, уламки горщиків) зберігаються в музеї. В 1960 р. обстежував Басівкутське городище російський дослідник П. О. Раппопорт. В одній зі своїх монографій, розглядаючи фортифікаційне будівництво на території Галицько-Волинського князівства, він уперше дав детальний опис і план цієї пам'ятки. Зібрані археологічні матеріали дозволили йому визначити час існування фортеці XI–XIII століттями.

В 1997–2001 рр. археологічна експедиція Рівненського державного гуманітарного університету, Рівненського інституту слов'янознавства й Рівненського обласного краєзнавчого музею уперше провела масштабні розкопки Басівкутського городища. Що вдалося тоді з'ясувати детальніше?

Це укріплення було центральним об'єктом у комплексі давньоруських пам'яток, який включав також курганні могильники й селища. Городище знаходиться на високому березі ріки Усті. При виборі місця для влаштування фортеці давні зодчі врахували природні особливості цієї ділянки берега. Укріплення збудували на стрілці мису заввишки 7–9 м, із трьох сторін оточеного важко прохідними заболоченими низинами та заплавою ріки, а з легкодоступної напільної сторони площадки було прокопано глибокий рів завширшки до 15 м, який був заглиблений до рівня

Археологічні знахідки XI – XII ст., виявлені на Басівкутському городищі.

Рисунок Б. Прищепи.

1-носок коси; 2,3-ключі; 4-різець-ложкар; 5-корпус замка; 6-8-ножі; 9-деталь вудила; 10-кістяна трубка

заплави. На сьогодні рів частково заораний. Розміри укріпленої площадки сягали 105x30–45 м. З південної сторони по її периметру зберігся вал заввишки від 1,5 до 2,5 м. Ще й зараз із боку річки простежуються сліди давнього в'їзду на територію городища.

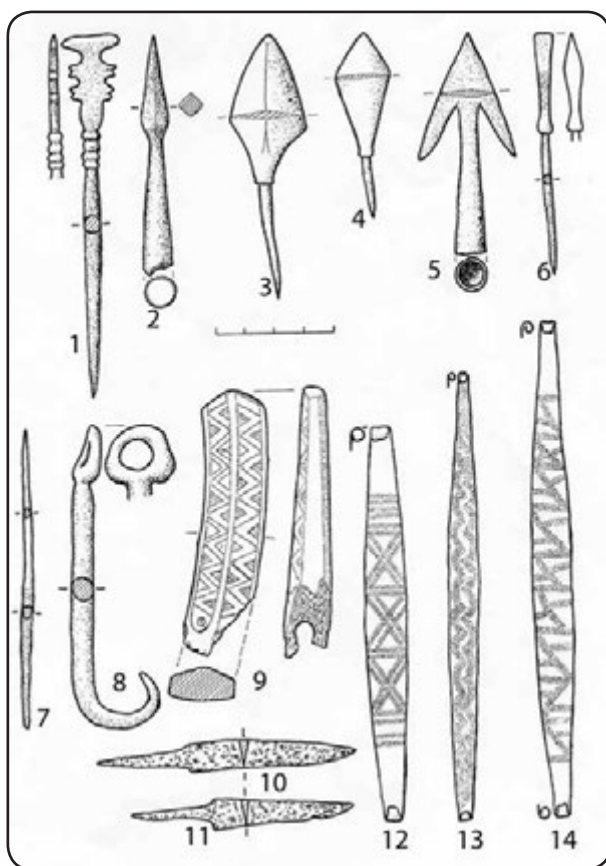
На північно-східному краї площадки городища, пошкодженої ззовні обвалом, виявлені сліди внутрішніх дерев'яних конструкцій валу. Це була стіна з горизонтально покладених уздовж валу колод. Їх підтримували вертикальні стовпи діаметром 0,3 м.

Саме городище має природне пониження до північного краю з округлою западиною діаметром 10 м і завглибшки 1 м. Вірогідно, це сліди давнього колодязя чи цистерни для води. Археологи в ході розкопок розкрили близько 600 кв. метрів площі. Виявилось, що культурний шар давньоруського часу на території городища залягає під дерном до глибини 0,5–0,7 м. А нижче культурного шару, до глибини 2,4 м, залягає темно-коричневий щільний ґрунт, у верхніх шарах якого траплялися поодинокі знахідки фрагментів ліпних посудин та крем'яних виробів бронзового віку. Археологи стверджують, що давньоруський культурний шар почав формуватися на площадці Басівкутського городища після побудови оборонних валів фортеці.

Під час розкопок у культурному шарі городища чітко простежувалися сліди наземних будівель. Їхні дерев'яні елементи, такі як стіни та перекриття, не збереглися, але лишилися сліди своєрідних фундаментів – це вимощені з каміння площадки, які влаштовувалися, вірогідно, під кутами зрубних будівель. Краще збережені кам'яні площадки мали округлу чи овальну, у плані, форму діаметром від 0,8x1 м до 1,2x1,8 м. Археологічні дослідження міст Княжої доби показали, що під стіни дерев'яних будівель, як своєрідні фундаменти, часто підкладали дерев'яні колоди, так звані «стільці», а от кам'яні площадки зустрічаються рідко. Зокрема, у Погоринні вони знайдені вперше.

Аналіз розташування площадок на дослідженій площі городища дозволив обрахувати приблизні розміри будівель. Вони мали стіни завдовжки 5–7,5 м, а їхні кути розташовувалися за сторонами світу. Останнє було пов'язане із загальною орієнтацією оборонних валів фортеці. Відстань між двома сусідніми будівлями становила 8 м, тобто між ними залишався вільний простір, тут виявлені господарські ями та рештки будівель стовпової конструкції.

Частково городище виявилось зайнятим могильником. Археологи дослідили там дев'ять ґрунтових поховань. Як показали розкопки, це були могили чотирьох дорослих людей і п'яťох дітей. Більшість поховань були головою орієнтовані на південний захід і лише два найпізніші – на захід, що вказує вже на появу християнської традиції. Навколо деяких кістяків виявлені сліди дерев'яних домовин. І лише в одній могилі трапився поховальний інвентар, зокрема, прикраси. Так, на руках дівчинки 6–8 років збереглися

Археологічні знахідки
XI–XII ст., виявлені на
Басівкутьському городищі.

Рисунок Б.Прищепи.

1-писало; 2-6-наконечники стріл;
7-шило; 8-гак; 9-уламок кістяного
псаля; 10,11-ножі; 12-14-браслети

бронзові браслети. Один із них був виготовлений із дроту, а другий був пластинчастий, його прикрашав карбований орнамент. Цікаво, що подібні браслети траплялися й у культурному шарі на городищі. Так що археологи небезпідставно стверджують про використання могильника жителями фортеці. А саме розміщення невеликого могильника на території поселення можна пояснити тим, що він знаходився поряд із церквою.

Найчастіше на городищі поміж знахідок археологам траплявся глиняний гончарний посуд. Хоча це були здебільшого уламки горщиків, однак зустрічалися й зерновики, і миски, черпаки. За технологією виготовлення, формою й орнаментациєю подібні керамічні вироби типові для пам'яток Волині XI–XII століть. Про торгові зв'язки Басівкутьського городища з Києвом і містами Північного Причорномор'я свідчать знахідки уламків північно-причорноморських амфор, і давньоруських полив'яних посудин коричневого, чи зеленого кольору.

У ході розкопок траплялися цікаві й речові знахідки. Це переважно знаряддя праці, побутові вироби, зброя та предмети спорядження верхового коня, прикраси. Оскільки в культурному шарі часто траплялися залізні шлаки, можна стверджувати, що на городищі працював майстер-коваль. Знайдено 19 черешкових ножів, долото, шило, різець для виготовлення дерев'яних ложок – так званій «ложкар». Про сільськогосподарські знаряддя дали

уяву знайдені фрагменти залізних серпів і коси, уламки каменів від жорен.

До колекції потрапили прясла, виготовлені з рожевого сланцю, який добували поблизу Овруча, кістяні проколки, а також двохсторонній гребінець, деталі дерев'яних відер (залізні обручі, дужки), дверні скоби, гак, цвяхи, деталі замків, ключі.

Предмети озброєння представляли наконечники стріл різних типів. На території городища й селища знайдено наконечники із втулкою й двома шипами. Відомо, що вони досить часто використовувалися на західних кордонах Русі в IX – XIII ст. Два наконечники були бронебійні. Один із них має втулку, його бойова голівка чотирикутна в перетині, пірамідальної форми. Можливо, це наконечник від самостріла (арбалета). Ще один виріб має долотоподібну бойову голівку. Черешковий ромбоподібний наконечник із найбільшим розширенням у верхній половині довжини пера датується VIII–XIII ст.

Безумовно, викликає інтерес залізне писало, лопатку якого прикрасили зубчасті фігурні вирізи із двох сторін. Відомо, що найбільше таких за формою інструментів для письма знайдено в Новгороді, де вони датуються другою половиною XII – кінцем XIV ст. На території Південної Русі подібне писало було знайдено на Княжій Горі поблизу Канева. Писалами користувалися, коли робили написи на березовій корі, так званій «бересті», або ж на дерев'яних дощечках, які покривали воском.

Із прикрас трапилися три бронзові пластинчасті браслети із загнутими в спіраль кінцями, поверхню яких прикрашав карбований геометричний орнамент. Подібні вироби відомі на багатьох давньоруських пам'ятках, зокрема, на Волині їх знайдено в Дорогобужі. Що характерно, на городищі не виявлено скляних браслетів, які були досить поширеною прикрасою заможних жінок у середині XII – першій половині XIII ст. Це ще раз підтверджує, що в другій половині XII ст. фортеця була покинута.

Читачам буде цікаво дізнатися, що археологічна колекція знахідок із Басівкутського городища нині зберігається у фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею та частково виставлена для огляду в одній із його чисельних експозицій.

У ході археологічних досліджень вдалося з'ясувати, що Басівкутське городище в XI – першій половині XII ст. – це укріплена садиба заможної людини. Тобто, це був середньовічний замок із дерев'яно-земляними укріпленнями, житлом власника та іншими житловими будівлями, де мешкали воїни-дружинники й челядь, а поруч знаходилися господарські будівлі (комори, хліви, конюшня) та колодязь. Його можна визначити і як садибу дружинника-землевласника чи представника князівської адміністрації, який управляв округою.

Дослідження поселень Київської Русі показали, що чимало замків X–XI століть у наступні періоди розвитку перетворювалися

в містечка, а за сприятливих обставин і в справжні міста. Навколо них формувалися посади – ремісничі ділянки, будувалися нові системи укріплень. А замок, як першооснова, перетворювався в дитинець – одну із частин міста.

Якраз початковий етап цього процесу й можна спостерігати на прикладі Басівкутського городища. Але розвиток його припинився, імовірно, у середині XII століття. Поряд із покинутою фортецею збереглося лише сільське поселення. Чисельна кількість обстежених у районі Басового Кута археологічних пам'яток XI–XIII століть дозволяє зробити припущення, що саме тут знаходився важливий адміністративний центр округи в часи Київської Русі. А розвиток Рівного на правому березі річки Усті, в окрузі середньовічного замку (район сучасного міського стадіону «Авангард») почався лише після татаро-монгольської навали в середині XIII ст. На сьогодні ця точка зору знаходить усе більше прихильників серед краєзнавців.

Змінити погляд на процес зародження міста дозволяють цікаві археологічні знахідки, виявлені рівненськими археологами на початку 90-х рр., на розі вулиць С. Бандери й 24 Серпня. Тут простежені сліди значного поселення XII–XIII століть, яке розташовувалося поблизу пізніше збудованого замку, з південного боку високого берега річки Усті. Поряд із речами, які часто зустрічаються на подібних поселеннях – гончарними горщиками, залізними ножами, кістяними гребінцями, гудзиками, бронзовим браслетом – тут знайдені уламки розбитих амфор та скляних кубків. Відомо, що такі амфори не виготовлялися в Київській Русі, у них купці привозили з Північного Причорномор'я дорогі товари – вино та оливкову олію. А от скляні кубки могли бути виготовленими київськими майстрами. Як правило, замовляли такі товари лише заможні міські жителі та представники верхівки тогочасного суспільства – князі, бояри, воїни-дружинники. Матеріали археологічних досліджень свідчать, що на цій ділянці знаходилась багата феодалська садиба, або район міського поселення XII–XIII століть.

Таким чином, на підставі археологічних джерел можна стверджувати, що вже в XII–XIII століттях неподалік від центру сучасного Рівного починає розвиватися поселення міського типу. Отже, процес формування міста розпочався задовго до перших писемних повідомлень про нього, у часи Княжої доби. А новий міський осередок почав формуватися на правому березі р. Усті, поблизу від того місця, де згодом існував замок Марії Несвицької.

Нещодавно в історичній (сучасній центральній) частині обласного центру археологами були виявлені нові середньовічні об'єкти. Але про це більш детально розповімо в наступних сюжетах з історії Рівного.

Констатуємо ще один цікавий факт із писемної біографії Рівного: впродовж своєї багатовікової історії воно продовжувало зберігати

статус приватновласницького міста. Починаючи з XV століття, ним володіли луцький землевласник Іван Дичко, родина князів Несвицьких, у XVI – на початку XVII століть – князі Острозькі, впродовж XVII століття – польські князі Замоїські, Конєцпольські, пізніше – князі Валецькі. З 1723 р. місто переходить у власність князів Любомирських.

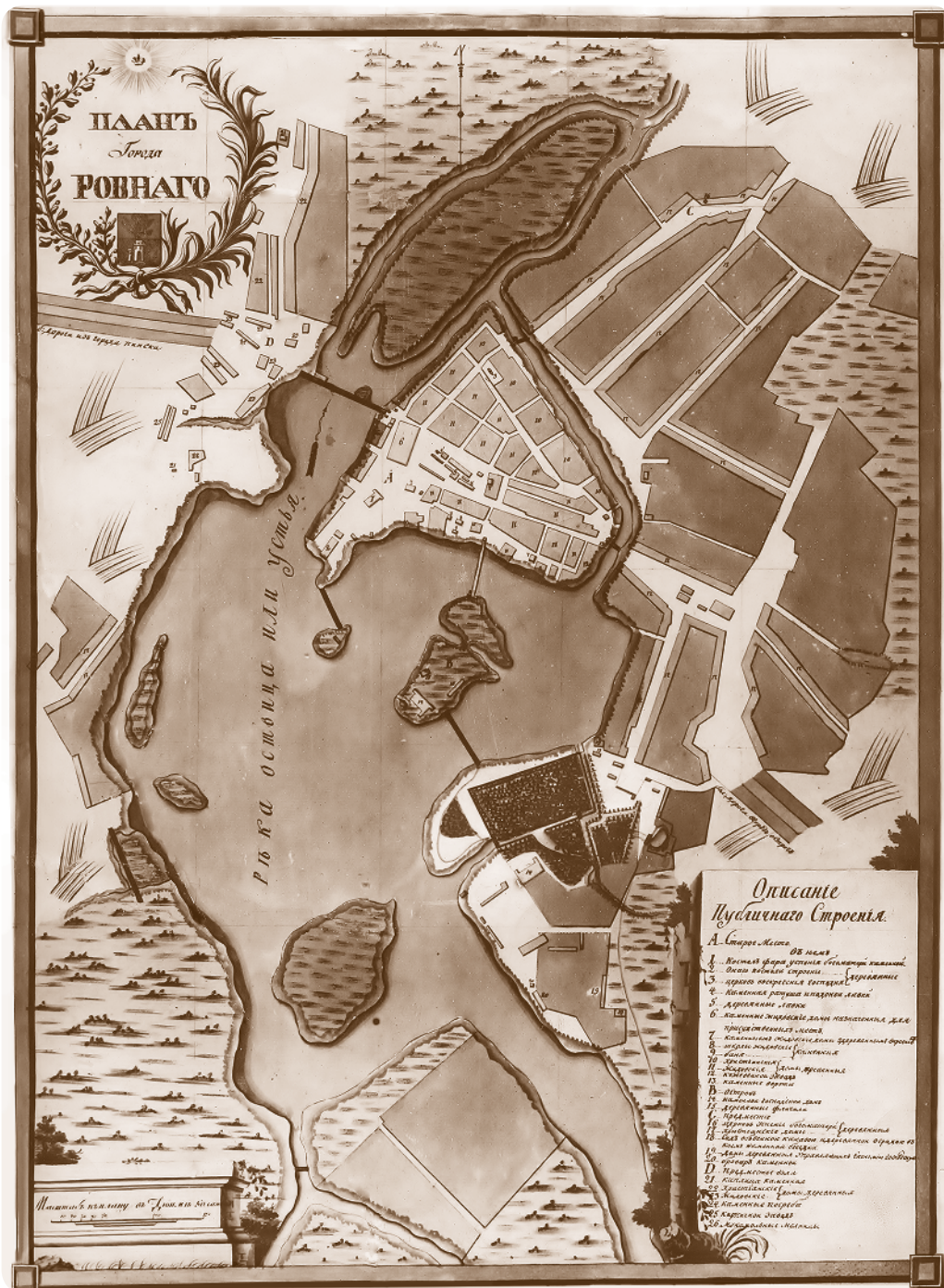
Наприкінці XV століття (імовірно в 1492 році) Рівне, перебуваючи в складі Великого князівства Литовського, одержує магдебурзьке право, за яким зрівнялося з іншими містами, що мали своє самоврядування. В умовах, коли власники міст мали необмежені права, міське самоврядування повинно було насамперед сприяти задоволенню їхніх інтересів, а саме, вчасній сплаті городянами податків, відбуванню повинностей на користь дійсного господаря міста.

У НАЗВАХ ВУЛИЦЬ РІВНОГО – МОВА НАШОЇ РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Як ми вже констатували, важливим джерелом для всебічного висвітлення історії Рівного є його топоніміка. Уперше вулиці в значенні проїжджих доріг зі спорудженими обабіч будинками, або просто доріг у самому місті, чи, скажімо, тих, які вели за його межі, з'явилися навколо замку ще за часів власниці Рівного Марії Несвицької. Адже сам собою замок існувати не міг. Його потрібно було обороняти, підтримувати в належному стані, годувати мешканців. На той час власних назв вулиці ще не мали.

Аналізуючи план Рівного 1765 року, Тадеуш Стецький наводить такі міські топоніми: передмістя Острозьке, передмістя Дубенське, яке йменували ще й Волею, Економія, або Комісаріат. Отже, у назвах двох із них закладена географічна ознака, що може свідчити про їх більш давнє походження. Вони вказували напрямки основних шляхів сполучень, які з'єднували Рівне з Острогом, та Дубно – найближчими до нього волинськими містами. Достатньо було подорожньому потрапити сюди, як відразу відпадала потреба питати дорогу. Ось доказ того, як розумно простий люд ставився до назв.

Зустрічаються ці назви й на численних фіксаційних планах міста кінця XVIII – XIX століть, зокрема, на плані 1811 року. Так на останньому вже чітко простежуються житлові квартали. Основні з них розкинулись на одному з островів, утвореними рукавами річки Усті. Назви їхніх вулиць, провулків, площ тощо поки що відсутні. Водночас фіксуються назви окремих територій міста: А – старе місто (приблизно охоплює територію сучасного центру Рівного); В – острів, де був замок (сучасний район вулиці Замкової); С – передмістя без назви (сучасний район міста на північний схід від проспекту Миру); D – передмістя Воля (сучасна лівобережна частина міста, що розкинулася між вулицями Хмільною, Петра

Фіксаційний план м. Рівне. 1811 р.

Рівне. Загальний вигляд. З літографії Г.Пейера. Середина XIX ст.

Дорошенка, Дубенською). Так що першими міськими топонімами можна вважати власні назви окремих частин міста. Серед них і назва – «передмістя Воля».

Щоб закріпити кордони своїх володінь, власники середньовічних міст надавали новим поселенцям деякі пільги, звільняючи їх від тих чи інших повинностей. Так, очевидно, було й у нашому місті. Передмістя Воля – це поселення, де проживали люди із сільської округи. Відповідно й рід їхніх занять був пов'язаний насамперед із сільським господарством. Подібні поселення називалися «Слободами», «Волицями», «Волями». Із часом їхні мешканці активно включалися в міське життя, відповідно, змінювався й рід їхніх занять. Колишні селяни поступово опановували ремісничі професії. Ось тоді власники міст і намагалися перетворити подібні поселення на так звані юридики, виключені з-під підпорядкування міської виборної влади – магістрату. Натомість юридикам надавалося власне самоуправління, судочинні органи тощо. Так, очевидно, сталося й із передмістям Воля, яке, згідно з ревізькими переписами, ще в XIX столітті згадувалося як юридика Воля. Існувала в давнину ще одна назва передмістя Воля – передмістя Дубенське.

Отже, головні рівненські вулиці служили основними дорогами, які вказували напрямки торговельних зв'язків з іншими містами. На вже згаданому плані міста 1811 року вказаний шлях із Рівного до Пінська проліг через передмістя Воля. Саме в напрямку на

Білорусь пізніше пролягла вулиця Велика Мінська (сучасна вул. Пересопницька). Із часом на Дубенському передмісті з'явилася вулиця Дубенська (назва «Дубенське передмістя» більш рання). Умотивованою в цьому відношенні можна вважати й першу назву головної вулиці Рівного – Шосейну, бо Києво-Брестське шосе, за вказівкою царського уряду, в 50-і рр. ХІХ ст. пролягло саме тут.

Найдавніші вулиці Рівного мали також назви, пов'язані з напрямками основних шляхів сполучення з навколишньою округою: вул. Бармацька (сучасна вул. Міцкевича) – вела в напрямку до села Бармаки, вул. Омелянівська (сучасна вул. Шевченка) – до села Омеляна. У ХІХ столітті до них приєдналися назви вулиць Золотіївська (сучасна вул. Пирогова), бо вела до с. Золотіїв, Верхньо-Дворецька (сучасна вул. Дворецька) орієнтувала в напрямку до с. Дворець.

У давніх назвах вулиць Рівного зустрічаються й назви конкретних міських об'єктів: вул. Замкова (бо дорога з міста вела до замку), вул. Шкільна (там розміщувалися єврейські школи при синагогах). У ХІХ столітті з'явилися назви вулиць Гімназійна (сучасна вул. М. Драгоманова), Аптекарьська (сучасна вул. С. Петлюри), В'язнична (сучасна вул. Пушкіна), Волосна (сучасна вул. Шопена) та інші. Траплялося, що вулицям надавали імена власників будівель, розташованих на них. Так, у середині ХІХ століття в Рівному існував провулок, відомий під назвою Погонівський (сучасний провулок О. Вересая, що в районі вулиці 16 Липня).

Глибше усвідомити історичну спадщину Рівного, а саме, відтворити етнічний склад міського населення, дозволяють міські топоніми так званого етнімічного походження. Ось, наприклад, була в Рівному вулиця Німецька (сучасна вул. Гетьмана Мазепи), де селились фабриканти-суконники, вихідці із цієї країни. Або вулиця Литовська (між іншим, одна з небагатьох, що зберегла свою давню назву) була пов'язана з литовською етнічною спільністю. Адже Рівне понад двісті років входило до складу Великого князівства Литовського. Ця вулиця могла бути місцем компактного проживання литвинів-русинів, православних за віросповіданням, на відміну від інших груп населення міста.

Величезний пласт міської топоніміки був пов'язаний із життям та побутом самих рівнян, їхніми професійними заняттями. Впродовж ХVІІІ–ХІХ століть Рівне було досить значним торгово-економічним центром Волині. Описуючи наше місто наприкінці ХІХ століття, священик А. Сендунський поміж головних семи вулиць Рівного згадує вул. «Праздную» (Торгову площу). Зафіксовані на плані 1896 року назви вул. Старий ринок (уже не існує), вул. Торгова (сучасна вул. Базарна), вул. Рибна (не існує). Вони чітко вказують на рід занять місцевих жителів. Це стосується й назв, пов'язаних із ремісничими професіями – найбільш поширеними в місті. Наприклад: вул. Ковальська (не існує), вул. Гарбарська (сучасна вул. Княгининського), вул. Пекарська (сучасна вул. Лісовської),

вул. Шевська (нині провулок Шевський), вул. Миловарна (сучасна вул. П. Калнишевського) та інші. Отже, дані топоніми дозволяють на відстані історичного часу простежити досягнення рівнян у праці.

Серед назв вулиць Рівного траплялися й такі, що характеризували стану приналежність його мешканців. Так, сучасний провулок Парковий (починається від центрального універмагу й пролягає в напрямку до міського парку культури і відпочинку імені Т. Шевченка) у ХІХ столітті йменувався провулком «Княжеським», бо пролягав у напрямку до князівського палацу Любомирських на так званій «Гірці».

Таким чином, уже перші назви передмість Рівного, його вулиць і площ не були випадковими, і мали практичне значення. У цьому простежуються певні народні традиції щодо їхнього найменування. А вже пізніше ці назви офіційно закріплювалися в описах планів міста, писемних джерелах.

Починаючи з кінця ХІХ століття, за часів Російської імперії, упорядкуванням міських топонімів офіційно почали займатися виборні органи міської влади. Так, розширене в північно-західному напрямку передмістя Воля наприкінці ХІХ століття отримує назву Америка. Відповідно, його головна вулиця стає Американською (сучасна вул. Маяковського). Чужою для Рівного була й назва – вулиця Африканська (сучасна вул. Петра Могили). Більш зрозумілою була назва – передмістя Кавказ (район ЗОШ № 5 Рівне), підвищене розташування якого могло асоціюватися з горами. Умотивованою можна вважати й назву – передмістя Грабник, адже в її основі – так звана флоронімічна ознака, оскільки саме граб, як різновид дерева, складав основну частину лісового насадження на східній околиці Рівного.

На початку ХХ століття міською владою були прийняті рішення про перші перейменування деяких рівненських вулиць. Що й казати, в імперії Романових народні традиції щодо найменувань вулиць не були в пошані. Так, у зв'язку з святкуванням 100-літнього ювілею війни Росії з наполеонівською Францією, у 1912 році Рівненська міська дума виступила із проханням перед волинським губернатором перейменувати вул. Німецьку на вул. Бородінську, Литовський провулок (сучасна вул. Литовська) – на вул. Кутузовську, вул. Мало-Монопольну – на вул. Партизана Давидова.

Саме тоді й започатковується традиція називати вулиці на честь ушавлених осіб тієї чи іншої держави, у складі яких перебувало Рівне. Зауважимо, що питання, чи мали ці люди безпосереднє відношення до історії самого Рівного, значення не мало. Так, напередодні Першої світової війни для пошанування династії Романових вулицю Шосейну перейменовують на Романівську. Вулиця Американська отримала назву Олександрівська – від імені російського царя Олександра ІІІ, вул. Гімназійна стала

Рівне. Загальний вигляд. Поштівка. Поч. ХХ ст.

вул. Пироговською — на честь відомого російського вченого й громадського діяча. Однак не всі ці назви прижилися. Деякі перейменовані вулиці жителі Рівного вперто продовжували називати по-старому.

Чия тільки рука в наступні десятиліття не «закреслювала» старі топоніми Рівного! Причетна до цього й польська влада, і радянська. Під час останньої війни ламали голову над перейменуванням рівненських вулиць на угоду своїм політичним амбіціям і німецько-фашистські окупанти. На жаль, про сучасні перейменування теж не можна сказати, що тими, хто цим займався, був врахований увесь топонімічний ландшафт нашого древнього міста. Топоніміку часто називають мовою землі. Назви наших вулиць і площ — це мова саме нашого з вами міста, нашої Української держави. Не враховувати цього — значить збіднювати себе й усіх тих, хто буде жити після нас.

ВУЛИЦЯ ГІМНАЗІЙНА (сучасна вулиця Михайла Драгоманова)

Обласний краєзнавчий музей, гінекологічний корпус і консультація міського пологового будинку № 1, обласна філармонія... Усі ці заклади розташовані на сучасній вулиці Михайла Драгоманова, перейменованій у 1991 році на честь видатного українського громадського діяча, науковця, публіциста, рідного дядька Лесі Українки. Відомо, що перед від'їздом у Болгарію в червні 1871 року, він гостював у Рівному у своїх приятелів.

Ось як письменник В. Короленко на схилі своїх літ згадував про це: «... я йшов купатися й зайшов за одним із товаришів, що жив у казенному будинку, сусідньому з гімназією. Коли я підіймався по сходах, одні із дверей відчинились, і назустріч мені спустився молодий ще чоловік із розумним обличчям і широкою невеликою борідкою... я запам'ятав дуже випуклий лоб і серйозний, твердий погляд. Обличчя було нове, вочевидь «не ровенське». Як він спускався, двері нагорі відчинилися, і на площадці сходів з'явився вчитель історії Андруський. Перехилившись через поручні, він крикнув: «Драгоманов! Зачекайте, ще декілька слів! «.

З 30-х рр. ХІХ століття, коли було збудоване приміщення чоловічої гімназії (сучасне приміщення обласного краєзнавчого музею), цю вулицю городяни називали по-різному: Гімназійною, або Директорською. Урешті-решт за нею таки закріпилася перша назва. Однак наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття ця вулиця отримала нову назву. Так, на плані Рівного, датованого 1896 роком, вона значиться як Сенаторська, а в документах 1912–1914 рр. – як Пироговська. Сенаторською названо її на честь одного з вищих органів державної влади царської Росії – Сенату, а Пироговською – на честь визначної людини – російського хірурга й анатома. М.І.Пирогов був широко відомий і як педагог, і як видатний громадський діяч.

У 20–30-х роках ХХ століття її початок між сучасними вулицями 24 Серпня й 16 Липня назвали іменем Владислава Бандурського – відомого польського священослужителя й письменника. А її кінець, що виходив до парку Любомирських (нині центральний парк культури і відпочинку імені Т. Шевченка), продовжували йменувати вул. Сенаторською. У роки Другої світової війни німецько-

фашистські окупанти перейменували її на Шлосштрассе, тобто Замкову, оскільки шлях нею вів до зруйнованої будівлі палацу Любомирських. Однак і це було не останнє перейменування. Після війни майже півстоліття вона йменувалася вулицею Калініна.

Обличчя вулиці змінювалося на очах усіх рівнян. Наприкінці 80-х років уже минулого століття, на перехресті з вулицею 16 Липня, був зведений дев'ятиповерховий будинок Рівненської філії Українського державного інституту проектування міст «Діпромiст». У цьому проектному інституті нині розмістилось чимало різних фірм та організацій. Життя тихої колись міської вулиці пожвавилось. А поруч, через дорогу, ще в одній дев'ятиповерхівці знаходиться обласний клінічний лікувально-діагностичний центр ім. В. Поліщука. Ці велетенські споруди, на жаль, немов нависли над старою частиною вулиці, і зруйнували її цілісність і самобутність.

В ЕПОХУ КЛАСИЦИЗМУ (сучасна вулиця Михайла Драгоманова, 19)

Хто з рівнян не знає двоповерхового цегляного будинку на вулиці Михайла Драгоманова, фасад якого прикрашає портик із шістьма колонами. Любуючись ним зблизька, запам'ятовуєш чіткий ряд вікон, візерунчасту металеву огорожу довкола. А поруч—старезні ясени, клени, каштани. Не помилимося, якщо скажемо, що такі кремезні дерева в Рівному можна побачити саме тут. Серед них і рідкісний каштан, що квітує рожевим цвітом. Це відомий усім будинок Рівненського обласного краєзнавчого музею. Він був зведений у парку князів Любомирських – останніх власників міста. Сам парк створювався в XVIII столітті, і вважався на той час одним із найкращих взірців садово-паркового мистецтва на Волині. За уточненими даними, основний масив зелених насаджень, який оточує сучасне приміщення краєзнавчого музею, був висаджений уже значно пізніше – на початку XX століття.

Історія сучасного приміщення краєзнавчого музею тісно пов'язана з появою в Рівному першого середнього навчального закладу – чоловічої гімназії.

Це було в 30-і роки XIX століття. Минули перші десятиліття входження Волинської губернії до складу царської Росії. Щойно відбулося польське листопадове повстання 1830–1831 рр., придушене російськими урядовими військами. Після того розпочались гоніння на його активних учасників – насамперед представників родової польської шляхти. А університет у м. Вільно (сучасний Вільнюс) та Кременецький ліцей, які в правлячих колах царської Росії вважалися «розсадниками пробудження польського національного духу», були закриті.

Окрім гімназії в Житомирі, та щойно, в 1832 році відкритої в Луцьку – інших середніх навчальних закладів на Волині не було.

Рівненське реальне училище. Поштівка. Поч. XX ст.

Однак відповідного приміщення для гімназії в Луцьку не знайшли. Саме тому, у 1834 році, її перевели спочатку в містечко Клевань, а згодом, з ініціативи власника Рівного Фридерика Любомирського, до Рівного.

Вочевидь, родина Любомирських хотіла довести свою лояльність російському уряду після придушення польського повстання. Окрім того, родина власників Рівного була дуже освіченою, про що може засвідчувати її багатюща бібліотека, уціліла частина якої зберігається у фондосховищі Рівненського обласного краєзнавчого музею. Що й казати, зумів Ф. Любомирський наперед передбачити, що поява такого навчального закладу позитивно вплине на розвиток самого міста, пожвавить його культурно-освітнє життя. Відомо, що в 60–70-і роки XIX століття, дворяни Волинської губернії, обираючи місце для проживання, після Житомира – губернського центру, надавали перевагу саме Рівному. Навчаючи тут своїх дітей, вони змушені були наймати для них помешкання, а в зимовий час нерідко й самі переїздили до міста на постійне проживання. Саме із цієї причини були зацікавлені в призначенні на службу до Рівного державні чиновники, які мали дітей шкільного віку. Так, зокрема, у 1866 р. домігся свого переведення з Дубна до Рівного, на посаду повітового судді, батько майбутнього письменника В. Г. Короленко. Це дозволило його дітям отримати середню освіту в Рівненській чоловічій гімназії.

Ті, хто досліджував історію Рівного в XIX столітті стверджували, що серед представників князівської родини Любомирських постать князя Фридерика була не такою вже і яскравою, як, скажімо, його діда – коронного підстоля князя Станіслава. Зведення в місті нових будівель, перебудова вже існуючих – ось перелік улюблених занять

князя Фридерика. Єдине, на що він споглядав байдуже, то це як неблаганний час нищить його родове гніздо – величний палац. А от за ідею спорудження в Рівному гімназії взявся охоче. Для цього він у межах свого парку подарував «навічно» місту земельну ділянку. Дарчий акт на садибу князь Ф. Любомирський підписав із правлінням Київського університету Св. Володимира 23 листопада 1836 року, «бажаючи зі свого боку відповідати розважливим намірам уряду».

На зведення гімназійного будинку князем було виділено аж двісті тисяч злотих. Проектні роботи здійснював професор архітектури Мехович, і за деякими даними архітектор Бургіньон. Чи це не той самий Ян Якуб (Осип Петров син) Бургіньон, який згідно з ревільським переписом населення Рівного, проведеним у 1816 році (а з архівних документів можна судити, що й раніше) служив у Любомирських за контрактом, і його дворянське походження підтверджувалося офіційною грамотою? На момент проведення перепису 50-літній Бургіньон мав молоду дружину та трьох малолітніх дітей.

У ХІХ столітті в Європі завершувалася епоха класицизму. Чіткість ліній, геометричність форм, логічність планування, стриманий декор – ось характерні ознаки цього стилю в архітектурі. Його представники брали все найкраще в античній спадщині, переосмислюючи відповідно до свого часу. Саме в цей період і була зведена в Рівному чоловіча гімназія, будівля якої на сьогодні – одна з найкращих пам'яток ХІХ століття і єдина, що демонструє стиль провінційного класицизму.

*Випускники Рівненського реального училища.
У верхньому ряду шостий зліва В.Короленко. Фото. 1871 р.*

*В.Короленко, письменник.
Фото. 80-і рр. ХІХ ст.*

Урочисто відкрили гімназію 24 липня 1839 року. Згідно зі статутом вона була чоловічою. Зауважимо, що на той час жіноча освіта державою взагалі не фінансувалася, саме тому подібний навчальний заклад з'явився для дівчаток у Рівному аж на початку ХХ століття.

У наш час фасад колишньої гімназії прикрашають меморіальні дошки. Адже в стінах цього відомого на всю Волинь навчального закладу вчилися і працювали люди, якими нині пишається Україна – письменники В. Короленко й П. Куліш, визначний історик М. Костомаров. Поляки шанують пам'ять про перебування в Рівному на посаді вчителя гімназії Маріана Дубецького, учасника польського повстання 1863 року.

Гімназійна садиба була чималою. Земельна ділянка, на якій вона розмістилася, вимірювалася більш ніж у дві десятини (понад 2 гектари). Окрім головного корпусу гімназійний комплекс включав ще два цегляні будинки, два дерев'яні флігелі, декілька сараїв. У цегляних будинках були квартири для вчителів та гімназійної обслуги, а в дерев'яних флігелях – хімічна лабораторія й квартири для нижніх, як тоді казали, службовців, зокрема, обслуговуючого персоналу гімназії.

У самій же гімназії було до десятка навчальних класів, фізичний кабінет, однопрестольна Преображенська православна церква для учнів, бібліотека. Оскільки Закон Божий був обов'язковим навчальним предметом, тому гімназійну православну церкву мали відвідувати всі учні. І це, незважаючи, що серед вихованців гімназії було чимало дітей польських і єврейських родин.

Ще за часів перебування в Рівному М. Костомарова в 1844 році в гімназії навчалася до 300 учнів і, як згадував згодом історик, «більшість їх склали поляки чи місцеві уродженці римо-католицького віросповідання». І ще одне його цікаве

Внутрішній вигляд Свято-Преображенської церкви Рівненського реального училища. Фото. Поч. ХХ ст.

зауваження: «Переважна частина учнів навчалася добре, ледарі склали значну меншість, усі вели себе належним чином: не відбувалося ніяких брутальних витівок, котрими, як відомо, вирізнялись багато гімназій у центрі Росії».

У 1856 році в парку, який прилягав до гімназії, для учнів-поляків була побудована дерев'яна каплиця Св. Станіслава. І хоча вона не збереглася – місцезнаходження її відоме. У далекому закутку паркової території можна натрапити на залишки фундаменту цієї культової споруди. Скільки разів її хотіли розібрати, починаючи від часу придушення польського повстання 1863 року! І врешті-решт таки закрили перед революцією 1917 року.

Невблаганним виявився час не лише для гімназійної каплиці, а й для її величезної бібліотеки. Фундаментальна (загальна) її частина нараховувала майже 6 тисяч назв і понад 13 тисяч томів, навчальна література складала понад 4 тисячі примірників. У 1917–1919 рр. у цьому навчальному закладі бібліотекарем працював Ф. Пекарський, який із часом обійняв посаду директора Рівненської української приватної гімназії. На схилі років він згадував: «Це була школа з великими традиціями, тому-то в бібліотеці я побачив чимало польських книжок, які передали сюди після закриття ліцею в Крем'янці. Нема чого й казати, що бібліотека була багатюща: перші видання Пушкіна, Лермонтова, Гнєдича ..., всі журнали «Библиотеки для чтения», «Киевской старины», називаю все цінне. Не було тільки книжок українською мовою».

*Римо-католицька каплиця Святого Станіслава Рівненського
реального училища. Поштівка. Поч. XX ст.*

На сьогодні мізерні крихти колишньої гімназійної бібліотеки розпорошені по фондових збірках обласного краєзнавчого музею та державного архіву Рівненської області.

Впродовж усього періоду своєї діяльності Рівненська чоловіча гімназія декілька разів змінювала свій статус. Після впровадження нової шкільної реформи, з 1865 року, вона стала реальною. Це позначилося на кількості навчальних годин, виділених на гуманітарні предмети. Зокрема, для вивчення мов – латинської й давньогрецької, відводилося значно менше годин. При цьому перевага надавалася вивченню математики, хімії. Відтепер випускники реальних гімназій позбавлялися права вільного доступу до університетів, оскільки при вступі обов'язково вимагалися знання класичних мов у обсязі навчальних програм класичних гімназій. Випускники реальних гімназій змушені були обирати вищу технічну освіту, яка на той час ще не набула популярності серед інтелігенції. Зазначимо, що розпочате із другої половини XIX століття реформування середньої

Актова зала Рівненського реального училища. Фото. Поч. ХХ ст.

освіти в царській Росії, не було одностайно схвалено громадськістю. І місто Рівне в цьому відношенні не було винятком.

Отже, починаючи з 1872 року цей навчальний заклад отримав назву реального училища. Погортаємо сторінки його статуту:

«1. Реальне училище має на меті дати учням загальну освіту, пристосовану до практичних потреб.

2. Реальне училище складається із шести основних класів, одного підготовчого й одного вищого додаткового, який призначений для підготовки учнів до вступу у вищі спеціальні навчальні заклади...

12. Заняття в училищі починаються о 9 годині ранку й закінчуються о 14 годині дня, кожен урок продовжується 55 хвилин з 5-хвилинною перервою для відпочинку між 1 та 2 уроками, 10-хвилинною – між 2 і 3, між 3 і 4–25-хвилинною для сніданку й між 4 і 5 уроками – 5-хвилинною...

18. Вік для вступу встановлюється для учнів підготовчого класу – від 8 до 10 років, шостого класу – 15–18 років, сьомого класу – 16–19 років.

19. У реальному училищі навчаються діти всіх станів – без огляду на звання та віросповідання.

21. За навчання... утримується плата. Вона є невід'ємною власністю начального закладу».

Наголосимо, що плата за навчання в Рівненському реальному училищі була досить високою, і неодноразово підвищувалася залежно від економічної ситуації, особливо під час Першої світової війни та в наступні революційні роки. Так, якщо в 1918 році плата за навчання в усіх класах становила 50 рублів, то вже наприкінці

*Кураторіум шкільного округу Волинського воєводства. Поштівка.
30-і рр. ХХ ст.*

цього ж року вона була підвищена до 120 рублів. Щоправда, учні, батьки яких працювали в установах Міністерства народної освіти, від оплати звільнялися.

Такі гроші за навчання дітей могли викласти далеко не всі батьки. Ось чому ще в 1883 році було створене товариство допомоги бідним учням Рівненського реального училища. Найбільшу підтримку йому надавали Рівненське благородне зібрання, а також правління Шпанівського цукрового заводу. Так, у 1893 році це товариство спромоглося допомогти 52 учням на суму 800 рублів, розподіливши по 25 рублів на кожного. Ці гроші використовувалися учнями виключно на оплату навчання, придбання одягу та лікування. Цікаво, що при видачі грошової допомоги враховувався не лише матеріальний стан учнів, а й успіхи в навчанні та ще й поведінка незалежно від звань і станів.

У серпні 1915 року навчання в гімназії припинилося. Ішла Перша світова війна. На місто наступали німецько-австрійські війська. Як і в більшості державних установ повітового Рівного, майно училища, разом із викладачами та учнями, було евакуйоване до м. Суми, і лише через рік його повернули назад.

Повернення для всіх було безрадіним. Відтоді добротний гімназійний будинок почали використовувати для своїх потреб різні установи. Уже в 1918 році училище змушене було розміститися в одному приміщенні з жіночою гімназією (знаходилася по сучасній вулиці Пушкіна) і проводити навчання після обіду.

Сучасним рівнянам не звикати до того, що їхні діти декілька років навчаються в другу зміну. А от К.С.Біленький – директор

Рейхскомісаріат «Україна». Поштівка. 1943 р.

Рівненського реального училища, думав інакше, звертаючись у тому ж 1918 році до міської управи: «Післяобідні заняття у всіх відношеннях небажані й можуть бути дозволені лише як виняток, і то тимчасово...».

У квітні 1919 року, в період перебування в Рівному уряді Директорії, саме тут розміщувався його департамент освіти, очолюваний міністром І.Огієнком (в майбутньому митрополит Іларіон, глава української греко-православної церкви в Канаді). Про зустріч із ним у стінах будинку, на сучасній вулиці Михайла Драгоманова, 19, згадував Ф. Пекарський: «Не спить... була найкраща підмога зробити що-небудь гімназії. Надолужуйте. Гімназія у вашому місті з такими традиціями як Костомаров, Короленко має більші права, ніж яка інша...» (мова йшла про відкриття в Рівному української гімназії).

Із приходом у місто польської влади в 1921 році в приміщенні училища навчалися учні щойно відкритої польської гімназії. Учні реального училища відвідували його лише опісля обіду. А наступного року училище позбавили права концесії (дозволу на відкриття). У приміщенні колишнього реального училища розмістилася польська державна установа — так званий кураторіум шкільного округу Волинського воєводства. Так завершилась історія цього відомого на Волині навчального закладу.

Хто вчився в 20–30-х рр. минулого століття в Рівненській українській приватній гімназії й збирався продовжити освіту у вищих навчальних закладах Польщі, добре пам'ятає цю устанovu. Адже тут відбувалася обов'язкова переекзаменовка вже складених іспитів у приватних навчальних закладах міста. Так контролювалася

якість засвоєних у них знань. Цей останній шабель отримати матуру, тобто документ про завершення середньої освіти, долав не кожен. Колишня випускниця української приватної гімназії, а нині громадянка США – Галина Гришко, після відвідин Рівного в середині 90-х років писала працівникам обласного краєзнавчого музею: «Ніколи не думала, що в приміщенні осоружної нам польської шкільної кураторії буде міститися музей з українським народним мистецтвом, експонатами культури й історії нашого народу».

Перш ніж будинок на сучасній вулиці Михайла Драгоманова, 19, був закріплений за обласним краєзнавчим музеєм, у ньому продовжували перебувати різні установи. В окупаційні роки Другої світової війни тут працював рейхскомісаріат «Україна», влада якого поширювалась мало не на всю територію українських земель. Саме звідси, тодішньої Шлосштрассе, 19, розсилалися офіційні розпорядження, звернення, накази німецьких окупаційних властей про розстріли громадян України.

Довгий час після війни тут працював Ровенський обком Комуністичної партії України. І врешті-решт у 1975 році в цьому приміщенні розмістився обласний краєзнавчий музей, у якому знаходиться й зараз.

МУЗЕЙ У РІВНОМУ: ВИТОКИ ДІЯЛЬНОСТІ

Цікаву історію має будинок Рівненського обласного краєзнавчого музею. Між тим, власну історію має й сам музей. Як відомо, один із перших на Волині музей був створений у 1896 році, поблизу Рівного, у с. Городок. Його організатором став барон Федір Штейнгель. На той час музейна справа в Україні тільки-но започатковувалася. Музей у Городку був першим з-поміж українських музеїв, заснованих у сільській місцевості. Його прекрасна археологічна колекція, багатий етнографічний матеріал могли б стати окрасою будь-якої музейної збірки. Та й Микола Біляшівський, за фахом – історик-археолог, якого Ф. Штейнгель запросив упорядковувати колекцію, був знавцем своєї справи. Він, як відомо, виступив одним з організаторів міського музею в Києві (нині Національний музей історії України).

У всякій справі, а тим паче в такій, як музейна, потрібні ентузіасти. Музею в Городку поталанило. Організатори вивели його на широку наукову дорогу. Друкувалися наукові звіти про його роботу, поповнювалися колекції. Світова війна, яка спалахнула невдовзі, на жаль, знищила першу музейну збірку Рівненщини. Музей був евакуйований у глиб Російської імперії, і зараз краєзнавці продовжують пошуки його розпорошених експонатів.

На відміну від музею в с. Городок, заснування музею в Рівному не мало такого резонансу. Очевидно, не такі вже й гучні імена мали його засновники, а сама колекція явно поступалася городоцькій.

То все-таки, коли в Рівному був заснований музей? Якщо брати до уваги польське краєзнавче видання Мечислава Орловича «Ілюстрований путівник по Волині», опублікованому в Луцьку в 1929 році, то в 1906 році. Описуючи найбільш цікаві історичні та архітектурні пам'ятки Волині, дослідник згадував і про заснування в 1906 році при сільськогосподарському товаристві в Рівному музею з відділами нумізматичним, археологічним, етнографічним і природничим. Під час Першої світової війни музей був пограбований, а його засновника Окенцького вбили більшовики. Зазначимо, що Орлович зафіксував такі цікаві для краєзнавців факти аж через два десятиріччя після створення музею в Рівному. Перевірити дату заснування музею в самого засновника було неможливо, оскільки, як стверджував автор, він загинув.

Між тим архівні документи свідчать, що лише з 1908 року при тому ж товаристві, яке утримувало в Рівному сільськогосподарський склад, почав діяти музей. Про це йде мова в листуванні за 1910 рік, яке розгорнулося між губернським і повітовим жандармськими управліннями. Його спричинила серія публікацій у періодичних виданнях (спочатку в губернських, а згодом і в київських) про діяльність місцевого музею. Одна з них, яка датується травнем 1910 року, була опублікована в газеті «Жизнь Волини», що виходила в губернському місті Житомирі. У цій, очевидно, першій публікації невідомого автора рік заснування рівненського музею не вказується. Але йде мова про його діяльність як уже постійно діючого при сільськогосподарському товаристві. Згадуються й останні поповнення музею колекціями монет, медалей, яєць птахів,

Рівненський обласний краєзнавчий музей. Фото В. Луца. 2005 р.

мармуру Привіслянського краю. Автор робить закид місцевій інтелігенції із приводу поганого відвідування музею. Мовляв, у Рівному є й реальне училище і жіноча гімназія, але як викладачі, так і учні цих навчальних закладів рідко бувають у музеї. Публікація мала на меті популяризацію музейної збірки в Рівному.

Але вийшло інакше. Через місяць у газеті «Dziennik Kiyowski», що виходила в Києві, був розміщений ще один матеріал кореспондента з Рівного про діяльність музею. У ньому вже вказувалось на те, що «при місцевому сільськогосподарському товаристві з 1908 р. улаштований музей, котрий сприяє розвитку громадської думки в шляхетному напрямку й виконує цим цивілізаторську місію».

Реакцію опонентів польської газети на цю публікацію передбачити було неможливо. Здавалося, така собі цілком лояльна інформація про культурне життя Волині. І раптом у іншому київському виданні – газеті «Новое время» за 1 червня 1910 року з'явилася публікація про те, що, мовляв, у Рівному влаштований музей, котрий служить «розсадником польської національної пропаганди». Які аргументи? Будь ласка, на вибір. Чому це музей у Рівному створений при сільськогосподарському товаристві, що не передбачено його статутом? І чого «обсіли» це товариство поляки? Чому серед експонатів, які зібрали організатори музею, переважають історичні реліквії саме цього народу? Це й медальйон із зображенням Божої Матері Остробрамської, роботи засланих до Сибіру польських повстанців 1863 року, і залізний хрест із вигравіруваними пам'ятними для поляків датами, і написом на звороті «Боже, визволи нас», і бронзова медаль із написом «Польща богатирям листопадового повстання в піввікову річницю». Навіть такий факт, що число відвідувачів зростає, було використано проти самого музею.

Дійсно, серед членів сільськогосподарського товариства, яке було засноване в Рівному ще на початку ХХ століття (статут затверджений у 1901 році), поляки склали більшість. Адже земельною власністю на Волині розпоряджалася переважно польська шляхта. Саме її представники, землевласники Рівненського повіту, заснували це товариство з метою покращення сільськогосподарського виробництва.

Обмінюючись насінням, краще вивчаючи місцеві ґрунти, покращуючи сільськогосподарський реманент, можна було розраховувати на значно більші врожаї, а значить, і власні прибутки. І що поробиш, якщо Зигмунд Здиславович Окенцький – завідувач сільськогосподарського складу цього товариства, окрім своїх прямих обов'язків, які він добросовісно виконував, збирав старовинні речі? Коло його професійної діяльності це дозволяло, адже він увесь час спілкувався із землевласниками повіту, і ті часто передавали до музею цінні предмети, рідкісні знахідки.

Це вже була третя публікація за 1910 рік про діяльність музею в Рівному. З огляду на ту полеміку, що розгорнулася навколо цього

питання, місцеві державні органи влади змушені були миттєво відреагувати. Справа дійшла до волинського губернатора.

І «пішла писати губернія»! За розпорядженням начальника Волинського жандармського управління цю справу з'ясовував його помічник по Рівненському, Дубенському й Кременецькому повітах. Він виявився людиною порядною й став на захист рівненського музею. Процитуюмо уривок із його донесення від 12 червня 1910 року: «При сільськогосподарському складі в Рівному дійсно з 1908 р. почали збиратися старовинні речі на пожертви поміщиків та інших осіб, які відносяться до історії Південно-Західного краю, і випадково були знайдені під час розкопок, або викопані із землі. Оскільки найбільші... землевласники його магнати-поляки, то, природно, що поміж предметів, які потрапили до музею, знаходяться й такі, котрі мають виключно польський характер. Можна навіть сказати, що такі предмети переважають, але лише тому, що місцевий культурний елемент, у всякому випадку, поляки. У музеї є старовинний одяг місцевих селян (Кременецького повіту), старовинна зброя: козацька, польська, старовинні монети, медалі й ордени різноманітного походження, старовинні ікони та інші речі... музей сам по собі не викликає ніяких підозр.»

Музейна діяльність, як правило, тримається на людях одержимих. Таким був і засновник першого музею в Рівному Окенцький. Цікавився він і археологічними знахідками. Так, у публікації Тележинського, яка з'явилася у варшавському виданні за 1911 рік, ось так згадувалося про відкриття доісторичного поховання поблизу Рівного: «У 1911 р. під час оранки сусіднього з містом поля була знайдена гробниця, складена із чотирьох кам'яних плит... Знахідку обстежив Окенцький, який передав черепки розбитих горщиків і кістки померлих Рівненському музею».

Невідомою залишається й перша рівненська музейна адреса. Достеменно, що музей містився при сільськогосподарському складі. Де ж знаходився цей склад – поки що невідомо. У неспокійні революційні часи загинула й музейна колекція.

Музейна діяльність у Рівному була поновлена в міжвоєнний період. Щоправда, посилення деяких краєзнавців на польські енциклопедичні джерела про діяльність у Рівному в 20-х роках природничого музею, поки що архівними документами не підтверджені. А от про музей господарства Волині, який діяв у нашому місті в 1936–1939 рр., відомо значно більше.

Ще на початку 30-х років у культурно-освітянських колах Волині розгорнулася дискусія про шляхи й перспективи створення музеїв на території даного воєводства. Її учасниками стали відомі наукові авторитети на Волині: Якуб Гофман, Людвіг Савицький, Казимир Пшемиський. Усі вони були одностайні в думці про доцільність створення музеїв на Волині. При цьому чудово розуміли, що польська держава не може собі дозволити таку розкіш, як

фінансування провінційних музеїв. Тому покладали великі надії на громадськість. Так, Пшемиський пропонував створити музеї в кожному повітовому місті Волинського воєводства, а таких було десять. Регіональний же, основний, мав бути в Луцьку – центрі воєводства. А ще підкреслював, що місцеве населення тих повітів, де будуть створені подібні заклади, повинне на собі відчутти практичну віддачу в справі подальшого культурного розвитку краю. Щоправда, науковою діяльністю, на думку Пшемиського, повинні займатися виключно центральні музеї Польщі, оскільки провінційні ще не досягли відповідного наукового рівня.

Якуб Гофман, який обіймав посаду голови спілки вчителів загальноосвітніх шкіл Волинського воєводства, не погоджувався з ним, стверджуючи, що все залежить від людей. Якщо людина прагне займатися наукою, то де б не працювала вона, буде «нести свій хрест». Так думав Гофман. Хоча, звичайно, можливості провінційних музеїв у цьому відношенні суттєво обмежені. Він пропонував на території воєводства створити три, максимум чотири музеї. З урахуванням особливостей даного регіону, роду занять місцевих жителів, окрім регіонального музею в Луцьку, який на той час уже розгорнув свою роботу, він пропонував створити музеї в Крем'янці, Ковелі, або Володимирі-Волинському. На четвертому місці в його списку стояв рівненський музей. «З огляду на близькість кордону, наявність вузлової станції й значної торгівлі, Рівне повинно мати торгово-промисловий музей», – стверджував він.

Як відомо, з 1930 року в Рівному були започатковані щорічні ярмарки – так звані волинські торги. З усього Волинського воєводства з'їжджалися до Рівного торгові люди. Продавали тут свою продукцію, укладали договори на гуртові поставки. Траплялося так, що від'їжджаючи гості зразки своїх виробів залишали в Рівному. З них і почала формуватися збірка музею господарства Волині, відкритого в 1936 році. Підкреслимо, що він був заснований на правах громадських організацій. Його організатори ставили за мету пропагування сільськогосподарської сфери діяльності Волинського воєводства, розвитку промисловості, а також ремесел Волині. Зазначимо, що цей музей державою практично не фінансувався. Ініціаторами його створення виступили торгово-промислова палата в Любліні, магістрат Рівного, цукровий завод акціонерного товариства «Шпанів», директор банку господарства крайового Тадеуш Шемплінський, броварня і фабрика спиртових дріжджів акціонерного товариства «Бергшлос» у Рівному, цукрово-рафінадний завод у Корці, Крем'янецький ліцей, Волинський банк спілки хмелярів у Дубному – словом, дуже поважні організації. Усі вони були зацікавлені в ознайомленні відвідувачів музею зі зразками своєї продукції. А розміщувався він у будинку поблизу Свято-Воскресенського собору (нині вулиця 16 Липня, 4а).

У цьому ж будинку музей господарства Волині й застав 1939 рік, коли для нашого міста розпочався новий період історії. Рівне стає центром новоствореної області УРСР. 3 лютого 1940 р. бюро Ровенського обкому КП(б)У приймає спеціальну постанову про організацію музейної діяльності: «На базі існуючих музеїв організувати в області такі музеї: а). Історико-краєзнавчий музей у м. Ровно; б). Історико-археологічний музей у м. Дубно; в). Історичний музей у м. Острог». У цій же постанові йшла мова про надання музеям відповідних приміщень.

Оскільки будинок колишнього музею господарства Волині передали Палацу піонерів і школярів, то 25 квітня того ж року Ровенська міська Рада вирішила краєзнавчому музею передати приміщення колишньої кірхи (лютеранської церкви). Вона містилася на сучасній вулиці Пушкіна. Але й старе приміщення в музею відібрали, і в кірху його не переселили. Обласний відділ народної освіти, у підпорядкуванні якого знаходився обласний краєзнавчий музей, у доповідній записці Ровенському РК КП(б)У в листопаді 1940 р. повідомляв, що музей «до цього часу знаходиться в літньому павільйоні за відсутністю приміщення, що не дає можливості налагодити його роботу».

Друга світова війна застала його в стадії становлення. Довгий час переважала думка, що гітлерівці музей пограбували, понищили, усе найцінніше вивезли до Німеччини. Так, значна частина музейної колекції, ймовірно усього наприкінці 1943 – на початку 1944 рр., була вивезена з України нацистами. На жаль, інвентарних книг того часу, які фіксують наявність музейних експонатів, не збереглося. І все-таки, в окупаційний період музей у Рівному працював, про що писалося в газеті «Волинь» від 3 грудня 1942 року: «Дирекція міського музею у Рівному, вул. Короленка, 6, повідомляє шановне громадянство, що згідно дозволу пана гебітскомісара в Рівному, відкритий музей дня 4 листопада б.р. для відвідування громадянством і школами від годин 10–12 щоденно. Вхід 1 крб. Рівночасно Дирекція міського музею і бібліотеки у Рівному висловлює щирю подяку жертводавцям, які... спричинили до збагачення та поширення музею й бібліотеки... Просимо шановне громадянство і надалі не забувати про Рівненський музей та по можливості складати свої пожертви і тим допомагати в його поширенні наукової праці над історією нашого краю». У згадуваній публікації вказувалася й нова адреса музею: вулиця Короленка, 6. Стояв цей будинок у районі сучасного кінопалацу «Україна». За переказами місцевих жителів саме тут наприкінці 60-х років XIX століття проживала родина майбутнього письменника В. Г. Короленка.

Музейне приміщення часів окупації не збереглося. Під час обстрілу міста в 1944 р. у нього влучила бомба. Із часом зникла й сама вулиця.

По війні діяльність обласного краєзнавчого музею була відновлена. Фондову музейну збірку довелося створювати заново, як і саму експозицію. А розмістилася вона в будинку на вулиці С. Петлюри, 19 (колишній Червоноармійській). Із часом цей будинок виявився замалим, адже зростала кількість зібраних експонатів, розширювалася експозиція. У 1975 році обласному краєзнавчому музею було передано приміщення на вулиці Драгоманова, 19.

Сьогодні в Рівненському обласному краєзнавчому музеї експонується та зберігається близько 140 тисяч пам'яток матеріальної й духовної культури, які мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення. Окрасою музею є колекція народного одягу Полісся та Волині, збірки творів волинського іконопису, предметів козацької доби, багата археологічна колекція, унікальна збірка стародруків, роботи всесвітньо відомого скульптора Томаша-Оскара Сосновського, уродженця Рівненщини. У результаті наукових експедицій, пошуків у архівах, цілеспрямованій роботі зі старожилами, колекціонерами щороку музейні колекції поповнюються новими надходженнями.

У ПАРКОВІЙ ОРАНЖЕРЕЇ – БУДИНОК УЧИТЕЛІВ (сучасна вулиця Михайла Драгоманова, 17)

Часом так важко побороти бажання сховатися від міської метушні, людського гамору. Особливо це зрозуміло тим, хто живе, чи працює в центральній частині міста. Жителям навіть невеликих міст, як, наприклад, Рівне, не обійтися без парків. Це не лише «легені» міста, недаремно їх називають ще парками культури і відпочинку. Адже саме тут, не виїжджаючи за межі міста, можна поспілкуватися із природою, відчути її подих.

Ще наприкінці XVIII століття поблизу свого палацу (будівля не вціліла, розміщувалася в районі сучасного стадіону «Авангард») Любомирські побажали закласти парк-сад. Садиби волинських аристократів тієї доби виступали своєрідними палацово-парковими ансамблями. Насамперед це стосується резиденцій найбагатших магнатів, а саме такими вважалися Любомирські.

Як відомо, парк обрамляв величну споруду палацу Любомирських із південного боку. Паркові алеї прикрашали кам'яні статуї, альтанки, імітації руїн готичних споруд. Там діяв манеж, тимчасовий театр, був споруджений ананасарій (уявляєте, у Рівному вирощували ананаси!). А ще були зведені фазанарня, у якій відгодовували фазанів, паркова оранжерея, у якій доглядали за рідкісними для нашої місцевості тропічними рослинами.

На початку XIX століття, за часів Юзефа Любомирського, палац зазнав останньої перебудови. Тоді ж був розширений і сам парк, упорядкуванням якого зайнявся відомий знавець своєї справи – Діонізій Міклер (Мак Клер). Парк охоплював територію, яка на сьогодні локалізується між вулицями 24 Серпня (район сучасної

Gimnazjum w Równem. (Gub. wołyńska).

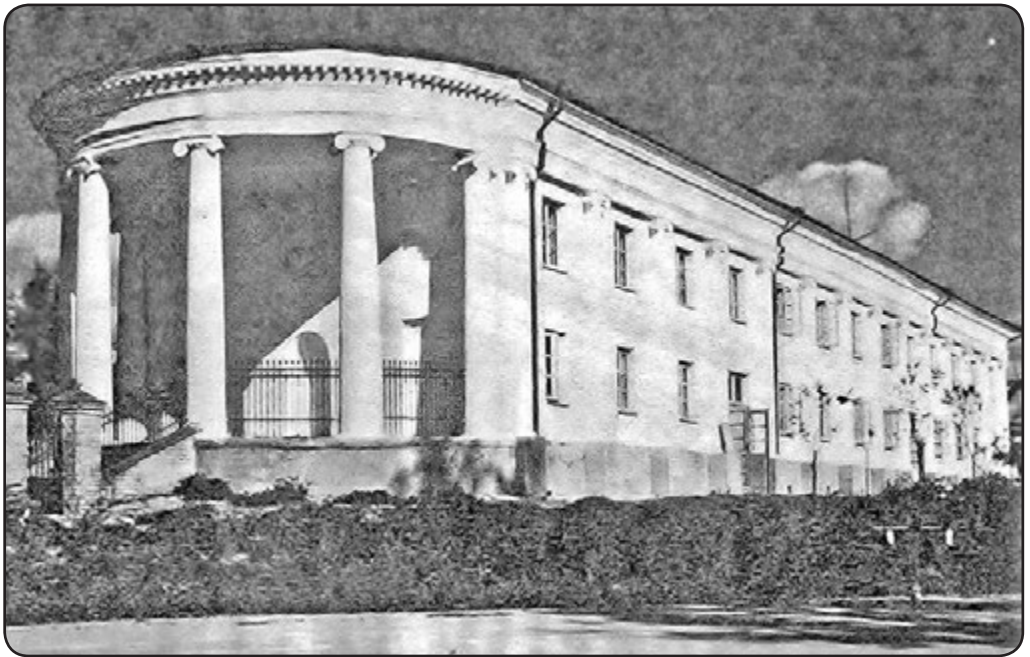
Садиба Рівненського реального училища. Загальний вигляд.
Зліва — будинок учителів (колишня паркова оранжерея). З гравюри. 1872 р.

Рівненської гімназії № 1), Степана Бандери, Михайла Драгоманова, В'ячеслава Чорновола.

Коли в 30-і роки XIX століття Фридерик Любомирський взявся за влаштування в Рівному гімназії, стало зрозуміло, що зведенням однієї споруди для неї не обійтись. Потрібно було десь поселити гімназійну обслугу, у першу чергу, вчителів, врешті, самого директора, знайти приміщення для канцелярії. Ось чому договір про відкриття гімназії в Рівному, який Ф. Любомирський

Садиба Рівненського реального училища. Загальний вигляд.
Зліва — будинок учителів (колишня паркова оранжерея). Фото. Поч. XX ст.

Паркова оранжерея, перебудована під будинок учителів Рівненської чоловічої гімназії. Фото. 1914 р.

ще в листопаді 1835 року уклав з університетом Св. Володимира в Києві, передбачав передачу ряду його будинків, зокрема, і кам'яної оранжереї, у власність навчальному закладу.

Перебудовували оранжерею одночасно з будівництвом приміщення гімназії. Була вдало використана західна торцева її частина, яка виходила на гімназійне подвір'я і була прикрашена шістьма колонами іонічного ордера. Шкода, що на сьогодні ця частина будинку не збереглася. Та й паркан, який височіє між колишньою оранжереєю (вул. Михайла Драгоманова, 17) і гімназійним будинком (вул. Михайла Драгоманова, 19) порушує цілісність цього комплексу.

Згідно з договором, у перебудованій оранжереї на перших порах мав оселитися сам директор навчального закладу. Ось чому сучасна вулиця Михайла Драгоманова тоді називалася й Гімназійною, і Директорською. Із часом директор перебрався до іншого будинку, теж поруч із гімназією, і за вулицею, на якій він проживав, надовго закріпилася назва Директорська (сучасна вулиця 16 Липня). А в будинку колишньої оранжереї продовжували розмішуватися канцелярія, а також квартири письмоводителя, наглядача й диякона.

За попереднім архітектурним задумом, у приміщенні гімназії не передбачали учнівської церкви. Та незабаром її потреба стала очевидною. Адже дорога від гімназії до соборної православної церкви була таки далеченькою, і під час служби діти дуже мерзли й часто хворіли.

Ось чому в будинку колишньої оранжереї, на другому поверсі, вирішили розмістити гімназійну церкву. Але цей варіант був

відхилений, і врешті-решт православну учнівську церкву розмістили в головному будинку гімназії на першому поверсі.

Ще в 1803 році візитатором волинських училищ Тадеушем Чацьким у Рівному було відкрите приходське двокласне училище. Під назвою фондушового воно діяло аж до Першої світової війни. З опису Рівного 1880 року, який опублікував священник А. Сендульський, довідуємось, що це училище містилося в одному з гімназійних будинків, можливо, саме в будинку колишньої оранжереї. Записи реєстрації нерухомого майна мешканців Рівного, складені на початку ХХ століття, і які зберігаються в державному архіві Рівненської області, указують нам його конкретну адресу: вулиця Директорська (сучасна вул. 16 Липня).

Звичайно, у цій двоповерховій будівлі колишньої оранжереї не могли вміститися помешкання всіх викладачів гімназії. Частина їх проживала поруч, імовірно, у будівлях на перехресті сучасних вулиць Михайла Драгоманова й 16 Липня. Про один із таких будинків на 12 кімнат власника Крживицького згадував А. Анципо-Чикунський – колишній директор Рівненської реальної гімназії, в «Історичній записці про Ровенське реальне училище». Мешкали вчителі й на приватних квартирах, як, приміром М. Костомаров, який, отримавши місце викладача історії в місцевій гімназії, прибув до Рівного восени 1844 року.

Будинок під номером 17, що на сучасній вулиці Михайла Драгоманова, викликав підвищений інтерес у рівнян наприкінці 80-х – на початку 90-х років. Так, у 1988 році на його фасаді були встановлені меморіальні дошки, нещодавно поновлені, тексти яких засвідчували про перебування в Рівному наприкінці ХІХ століття Миколи Лисенка – українського композитора, та Миколи Біляшівського – історика, археолога, етнографа. У 1991 році була відкрита ще одна пам'ятна дошка на честь Михайла Драгоманова.

З'ясувати точно, де саме поруч із гімназією жили вчителі математики Олексій Петров і Степан Цис, у яких зупинявся М. Лисенко, чи вчитель історії Андруський, до котрого заходив М. Драгоманов, поки що не вдалося. Але перебування їх у Рівному – достовірні факти, і добре, що ці події, хоча б, таким чином, увічнені в нашій історії.

Під житлові помешкання будинок на вулиці Драгоманова, 17 використовувався й за польської влади. Дослідник Волині М. Орлович вказує, що в будинку містилася учнівська бурса. Інший краєзнавець Я. Гофман спростовує це твердження, доводячи, що в цьому будинку жили службовці кураторіуму.

Під житло будинок колишньої оранжереї використовується й тепер.

РІВНЕНСЬКА ПОВІТОВА КАСА ХВОРИХ (сучасна вулиця Михайла Драгоманова, 9)

Крокуючи вулицею Драгоманова в бік міського парку, мимоволі звертаєш увагу на цегляний двоповерховий будинок, фасад якого прикрашають колони. Мова йде про приміщення гінекологічного корпусу Рівненського міського пологового будинку № 1 (вул. Михайла Драгоманова, 9).

Труднощі нинішнього життя залишили свій слід на його обличчі: навіть на косметичний ремонт цього медичного закладу коштів поки що не вистачає. Бракує грошей на закупку обладнання, медикаментів. Не вистачає їх і в тих, хто потребує нагальної медичної допомоги.

Подібна ситуація була в Рівному й у міжвоєнний період, за часів Польської держави. Та все ж приміщення, про яке йде мова, виглядало таки привабливо. Це зафіксовано й на старій поштовій листівці.

Старожили пригадують, що саме тут у 30-і роки минулого століття містилась повітова каса хворих. Що ж це за така каса, що про неї й зараз пам'ятають рівняни та жителі навколишніх сіл?

Відомий рівненський лікар-уролог М. С. Раєвський згадував: «Для основної маси населення медична допомога була малодоступна через дорожнечу, безробіття, високу ціну за лікарську пораду й лікування». І, справді, витрати держави на охорону здоров'я в 20–30-і роки були мізерними. Водночас лікування й утримання в лікарнях хворих залишалося платним. Так, консультація в лікаря коштувала до 6 злотих, середньої складності хірургічна операція – 80 злотих, прийняття пологів без ускладнень – 40 злотих, лікарська

Повітова каса хворих. Поштівка. 30-рр. ХХ ст.

довідка – 10 злотих. Для порівняння зазначимо, що в 1932 році в Рівному 100 кілограмів жита коштували 15 злотих, 100 кілограмів пшениці – 23 злотих, 1 віл – 65 злотих, 1 корова – 292 злотих.

Ще з 20-х років у Польській державі були розроблені основи так званої служби соціального страхування. Вона охоплювала працюючі верстви населення й мала на меті матеріальне забезпечення своїх членів у випадках отримання виробничої травми, хвороби, безробіття.

Обов'язковим медичним забезпеченням недужої людини займалися саме каси хворих – громадські організації. Працююче міське населення переказувало певну суму заробітку своєму працедавцю (підприємцю чи організації), а ті, у свою чергу – касі хворих. Коли ж у застрахованої особи виникала необхідність отримати медичну допомогу, каса хворих надавала її вже безкоштовно. До речі, у подібних закладах безкоштовно лікувалися й непрацюючі члени родини застрахованої особи. Послугами Рівненської повітової каси хворих користувалося й сільське населення повіту.

«Робітники і їхні сім'ї, а також значна частина працюючої інтелігенції охоче користуються її допомогою, складають членські внески, розуміючи, що каса хворих зараз – це єдина доступна громадська організація, яка стоїть на охороні здоров'я робітника і його сім'ї, рятує його від нещасних випадків, наглої й тяжкої хвороби, допоможе йому матеріально грошми й медикаментами», – писала в січні 1926 року рівненська газета «Дзвін».

Лише за другу половину 1925 року в Рівному через повітову касу хворих була надана лікарська допомога 41674 особам, лікувалося амбулаторно більше 12000 чоловік, лікарями було відвідано вдома (в місті та повіті) 7500 тяжко хворих. Лікування зубів, прийняття пологів, виділення коштів на санітарно-курортне лікування, проведення хімічно-лабораторних аналізів, рентгенівське, кварцове, солюксові опромінення – усі ці послуги надавала Рівненська повітова каса хворих.

А в нове приміщення на вулицю Сенаторську (нині вул. Михайла Драгоманова, 9) вона перебралася в 1929 році. Тижневик «Ziemia Wołyńska» повідомляв про це: «У неділю 8 грудня відбув ксьондз Сиревич урочисте освячення нового будинку каси хворих, який був збудований завдяки енергії й праці теперішнього комісара каси хворих – п. Каменецького. У красивому вестибюлі каси зібралися представник міністерства праці п. Ян Грабовський, представник воєводи доктор Габіш, староста п. Богуславський, делегація міської ради, бургомістр м. Рівне п. Боярський, представники від повітів».

Слушна думка: «Нове – це добре забуте старе». Без сумніву, досвід Рівненської каси хворих може прислужитися в нагоді сьогодні в справі вдосконалення системи медичного обслуговування населення.

ВУЛИЦЯ ДИРЕКТОРСЬКА (сучасна вулиця 16 Липня)

Український парламент 16 липня 1990 року прийняв декларацію про незалежність України. І хоч ця дата, так і не стала святковим днем у нашому календарі, вона – віха в історії нашої держави. 30 січня 1991 року виконком Рівненської міської Ради народних депутатів затвердив постанову про перейменування назви вулиці Комуністичної на вулицю 16 Липня. Тоді якось і не згадали, що ця охайна, уся в деревах вулиця мала давню назву – Директорська. Адже її минуле пов'язане з історією Рівненської чоловічої гімназії (пізніше реального училища), яка знаходилася поруч. Топонім «Директорська» походить, вочевидь, від будинку самого директора гімназії та помешкань її вчителів. Як правило, власних будинків учителі не мали, а наймали їх у місцевих жителів. А оскільки навчальний заклад, де вони викладали, був поруч, проживати тут було дуже зручно. До того ж, і досить комфортно, оскільки більшість зведених тут будівель були цегляними.

Між першою й останньою назвою вулиці був величезний проміжок майже в півтора століття, коли вони змінювалися на догоду політичним амбіціям міської влади. Так, у 20–30-х рр. ХХ століття її називали на честь польського генерала Галера, який у

*Вулиця Директорська (сучасна вулиця 16 Липня).
Поштівка. Поч. ХХ ст.*

1918 році сформував у Франції армію з польських полонених і воював із нею на Україні проти більшовиків. У радянський довоєнний час вулиця йменувалася Ленінською. Згодом, у післявоєнні роки, стала Комуністичною. А от у роки німецько-фашистської окупації її знали як Кенігсбергштрассе. Адже гауляйтер рейхскомісаріату «Україна» Еріх Кох походив зі Східної Пруссії й мав там свою резиденцію.

ПО ВУЛИЦІ ГАЛЕРА – УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА ШКОЛА ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ (сучасна вулиця 16 Липня, 18)

Якщо комусь із рівнян, або приїжджих доводилося розшукувати на вулиці 16 Липня конкретну установу, чи адресата, то, напевно, їм упало в очі порушення нумерації будинків парної сторони. А це тому, що коли зносили старі будівлі, нумерація вцілілих споруд залишалася незмінною. Ось чому майже поруч із Обласною реєстраційно-міграційною службою, що на вулиці 16 Липня, 6, стоїть двоповерховий будинок числом 18.

У 90-і роки минулого століття, перш ніж переїхати на вулицю С. Крушельницької, тут розміщувалася міська стоматологічна поліклініка. Відтоді як цю споруду передали Рівненському державному базовому медичному коледжу, розпочався новий період її історії.

У 30-і роки ХХ століття містилася в цьому будинку українська народна школа імені гетьмана Івана Мазепи. Поміж собою вихованці називали її «мазепинкою».

Після того як українську початкову школу, що знаходилася на Волі (сучасне приміщення загальноосвітньої школи № 3), реорганізували в польську загальноосвітню, виникла потреба відкрити нову українську школу. Адже в місті існувала українська приватна гімназія, вступ до якої передбачав обов'язкові іспити. Певна річ, що потрапити до цього закладу з початковою підготовкою саме в українській школі було легше, ніж, скажімо, закінчивши польську чи російську школу.

Ось чому українське населення Рівного й вирішило заснувати на власні кошти початкову школу. До того ж магістрат – орган міської влади, проблемами здобуття освіти українським населенням міста особливо не переймався. Адже державних загальноосвітніх шкіл було достатньо. Офіційна польська статистика констатувала, що в 30-тисячному Рівному проживає близько 2500 українців, а це, мовляв, лише 4% від загальної кількості його мешканців.

Українська народна школа імені гетьмана Івана Мазепи була відкрита в 1932 році. Одним з її засновників став Степан Скрипник – посол до польського сейму, активний учасник українського громадсько-політичного життя в нашому місті. Навчалися в школі шість років. Предмети вивчали по усталених

Вулиця 16 Липня, 18. В 30-і рр. ХХ ст. тут розміщувалася українська народна школа ім. гетьмана Івана Мазепи. Фото М.Булгакова. 1996 р.

програмах польських шкіл, але викладання велося українською мовою. На перших порах вона перебувала в одному приміщенні з рівненською «Просвітою», оскільки ця громадська організація опікувалася нею (її будівля не збереглась, знаходилася на розі сучасних вулиць Пушкіна й Остафова). Проте вже в першому навчальному півріччі 1934 року школа переїхала спочатку в будинок, що містився на розі сучасних вулиць 16 Липня й Степана Бандери (нині приміщення міськвійськкомату), а з нового 1935 року – на вулицю Галера, 18. У цій орендованій для школи будівлі розміщувався й магазин власника Чалого.

Розповідає про свою рідну «мазепинку» її вихованець рівнянин Володимир Кулій: «Навчався я тут з 1934 по 1939 рік. У першому класі разом зі мною, шестилітнім хлопчиком, були навіть дев'ятилітні діти. Керував школою Іван Сав'юк – людина неординарна, справжній український патріот. Таких, як він, згодом, за радянської влади, чекав один шлях – арешт, ув'язнення. Не оминув він і багатьох її випускників. З учителів пригадую дружину Сав'юка – Марію, Олександра Корольчука, Кутковця, Сміяка, Наживенка. Навчання в школі батьки оплачували – щомісячно по 5 злотих. Чи було це багато? Вирішуйте самі: за ці гроші можна було купити 2,5 кілограма селянського масла, або, скажімо, пару легких черевиків. Після закінчення школи бажаючі поступали до першого класу української гімназії. У 1939 році із приходом до Рівного більшовиків «мазепинку» із гімназією об'єднали й створили Рівненську середню школу № 1 ім. Т. Шевченка. З 1940 р. вона

Учні української народної школи ім. гетьмана Івана Мазепи з класним керівником Е.Наживенком. Фото. 30-ті рр. ХХ ст.

містилася на сучасній вулиці М. Хвильового, де нині знаходиться один із корпусів Рівненського державного гуманітарного університету.»

Пам'ятають літні рівняни й про те, що в одному приміщенні з українською народною школою імені гетьмана І.Мазепи, знаходився український клуб (товариство) «Рідна хата», який очолював Степан Скрипник.

«Рідна хата», «Рідна школа», «Українська школа» – усі ці українські громадські організації, які діяли в той час на Волині, поставили собі за мету в рамках національного виживання, в умовах польського суспільства понад усе зберегти українську національну школу. Так, газета «Рада» – політичний орган незалежної думки, який виходив у Львові, 28 грудня 1930 року, констатувала, що українська школа є «надзвичайно важливим орудником у справі закріплення національного духу й національного обличчя молодого покоління, вона є найважливішим інструментом у підготовці будучини кожного народу».

Погодьмося, що висловлена більш ніж 70 років тому думка звучить актуально й сьогодні.

МІГРАЦІЙНО-РЕЄСТРАЦІЙНА СЛУЖБА РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА АДРЕСОЮ 16 ЛИПНЯ, 6

В середині 90-х років уже минулого століття в будинок числом 6, що на вулиці 16 Липня, вселилася Міграційно-реєстраційна служба Рівненської області. Після опоряджувальних робіт приміщення цієї поважної організації набуло досить привабливого вигляду. І не скажеш, що воно зводилося ще на початку ХХ століття. А тоді, як відомо, будували на віки. Масивні стіни цього будинку завтовшки в три цеглини, а для пічного опалення використовувалися голландські печі.

У 1912 році тут розташовувалась нотаріальна контора Петра Міцкевича. Оскільки містилася вона майже в центрі міста, її добре знали рівняни. Чимало з них зверталося саме сюди, коли потрібно було офіційно оформити акти купівлі-продажу землі, чи якісь інші документи.

Десять років по тому будинок уподобав лікар Олександр Виноградов. Тут він займався й приватною практикою. Це підтверджує знайдена під час ремонтних робіт металева таблиця з вигравіруваним ім'ям. Як пам'ятку епохи 30-х років її передали до обласного краєзнавчого музею.

Із часом Олександр Виноградов збудував собі нове помешкання, а в 1926 році в будинку на вулиці Галера, 6, була проведена реконструкція новим власником – лікарем Романом Могильницьким.

Вулиця 16 Липня, 6. Під час Другої світової війни тут розміщувався гебітскомісаріат. Фото В. Луца. 2005 р.

Довоєнне покоління рівнян його пам'ятає. Активний український громадський діяч, він працював лікарем у Рівненській українській приватній гімназії й народній школі імені гетьмана І.Мазепа. Автор спогадів про Рівненську українську гімназію Михайло Гуцуляк писав про нього: «Другим шкільним лікарем був д-р Роман Могильницький із Галичини, ... опікувався гімназією дуже щиро. І д-рові Могильницькому під кінець існування Польщі загрозувало виселення, бо для Польщі кожний українець ... був сіллю в очах». Він був заарештований уже в радянський час, подальша доля лікаря невідома.

У радянський період будинок був націоналізований. Невдовзі тут розгорнули свою діяльність різні державні установи: спочатку міський комітет КП(б)У, згодом міський комітет комсомолу.

За німецько-фашистської окупації в цьому будинку розміщувався гебітскомісаріат Рівного – так називалася окупаційна установа, яку очолював доктор Беер. Ось як місцева газета «Волинь» писала про початок його діяльності: «Від 15.IX.1941 р. за дорученням вождя німецького народу переймаю становище крайового комісара Рівненської області. В силу цього всі зверхні права і вся виконавча влада цієї області переходить у мої руки... Я очікую дисципліни, пошани і зрозуміння всіх виданих мною розпоряджень. Краєвий комісар д-р Беер».

Тодішній редактор газети «Волинь» Улас Самчук так характеризував цього високопоставленого німецького чиновника: «Баварець, середній на зріст, юрист, добрі манери...». Яку брудну роботу мали виконувати ці новоспечені «комісари» – відомо: звільнення простору для гітлерівської колоніальної експансії. А це означало – сотні й тисячі людських жертв.

Час змінює все: світогляд, обличчя. Нині, скориставшись послугами Міграційно-реєстраційної служби області, що на вулиці 16 Липня, 6, можна дістатися й до Німеччини – символу процвітання сучасної Європи.

РІВНЕНЬКА СВЯТИНЯ

Сучасне обличчя Рівного – обласного центру України – не можна уявити без його історичних та архітектурних пам'яток. У першу чергу, згадаємо рідкісний взірць українського дерев'яного зодчества XVIII століття – Свято-Успенську церкву, і, зведену в 1839 р. в традиціях класицизму, будівлю Рівненської чоловічої гімназії, де нині розташований обласний краєзнавчий музей.

Однак серед найвизначніших рівненських пам'яток впродовж півстоліття була відсутня одна – це колона зі скульптурним зображенням Божої Матері. Відтоді, як у 1770 році цей пам'ятник постав на передміській базарній площі, де зараз перетинаються сучасні вулиці Соборна й 16 Липня, він став місцевою святиною.

Колона Божої Матері. Поштівка і фото. Поч. ХХ ст.

Впродовж більше двохсот років його шанували всі рівняни, не дивлячись на приналежність до різних станів, віросповідань. Як відомо, у 1952 році, у добу так званого войовничого атеїзму, пам'ятник безслідно зник.

Як пам'ятка історії Рівного, колона Божої Матері незмінно згадувалася в ділових паперах міських органів влади, наукових працях, численних спогадах старожилів та перших туристичних путівниках містом.

Описував її у своїх творах письменник В. Г. Короленко, згадуючи про роки навчання в Рівненській гімназії. Ось як про своє перше знайомство з місцевою святинею він повідав нам: «Халупи, пустирі, паркани, в'їзди двох-трьох вузеньких провулочків, потім двоповерховий кам'яний будинок казначейства... Перед нами на майдані – кам'яна колона зі статуєю Богородиці. Навколо заїжджі двори із широкими воротами... Потім річка й дерев'яний міст. Річка й міст у самому центрі міста викликала в мене захоплення...».

Що передувало появі колони Божої Матері в Рівному наприкінці XVIII століття? У Речі Посполитій, що ледь виживала, до складу якої входило наше місто, продовжувався економічний спад. Відтак упав життєвий рівень городян, погіршився стан міської забудови, деградувало в цілому міське життя. Незмінно подібні скрутні часи супроводжували голод і численні інфекційні хвороби.

У 1770 р. мешканців Рівного спіткала велика біда. Із Західної Європи на схід швидко поширювалась страшна епідемія. Морове повітря, чорний мор, чума... По-різному на той час називали цю хворобу. Поширюючись через повітря, вона вкоротила віку сотням рівнян. Для вшанування їхньої пам'яті міські жителі зібрали кошти

на спорудження кам'яної статуї Божої Матері. Як свідчать народні перекази, після її встановлення жахлива недуга відступила.

З того часу минуло сімдесят п'ять років, і в Рівне знову насунула страшна епідемія – цього разу холера. Пам'ятаючи, що з появою пам'ятника було пов'язане чудодійне зцілення, рівняни його реставрували. І пошесть знову відступила. Як і в попередній раз, люди дякували за це благодіяння Божій Матері. Відтоді у вечірній та нічний час пам'ятник почав освітлюватись. Отже, рівняни дістали можливість приходити сюди в будь-яку пору, щоб помолитись за майбутнє, подякувати за благодіяння, попросити допомоги в життєвій скруті. І щиро надіялись, що їхні думки, і прагнення стануть відомі Всевишньому через заступницю роду людського. Таким чином, Матір Божа наближалася до людей, і мешканці міста з почуттями вдячності сприймали її обличчя як живе.

Звернемося знову до спогадів В. Короленка: «Одного разу... я йшов у гімназію. Шлях лежав через базарну площу, центр місцевого торгового життя. Навкруги зяли ворота заїжджих домів, усе було заставлене возами, наповнене гамором, гелготанням привезеної на продаж птиці, іржанням коней, дзвінками криками перекупок.

І раптом мій погляд упав на фігуру Мадонни, що стояла на своїй колоні високо в повітрі. Це була місцева святиня, однаково для католиків і православних. Вечорами будочник, особа офіційна, вставляв у ліхтар недогарок свічки, і піднімав його на блок. Вогник зірочкою висів у темному небі, і над ним красиво, таємничо, неясно вимальовувалась розфарбована фігура.

...Статуя, освітлена вранішнім промінням, майоріла над гомінким і барвистим безладдям базару. Це було щось таке, від чого я одразу спинився, а через хвилину стояв на колінах, без шапки й хрестився, піднявши очі на Мадонну».

*Колона Божої Матері.
Фото В. Луца. 2005 р.*

Фігура Божої Матері немов пливла в повітрі, високо здіймаючись над землею. Щоправда, саме так сприймався пам'ятник лише в XVIII—XIX століттях, коли навколо нього був простір. Із часом відчуття невагомості було втрачене. А згодом майже поруч був споруджений Свято-Воскресенський собор.

Бажаючи повернути жителям Рівного надбання їх минулого, нині міська влада доклала зусиль, щоб відновити пам'ятник. У дні святкування 12-ї річниці незалежної України в усій красі постала відроджена рівненська святиня – як символ нетлінної історичної пам'яті, миру й злагоди, віри в краще майбутнє.

ВУЛИЦЯ ЗАМКОВА

Вулиці Замковій пощастило. Її назву було змінено лише раз у роки Другої світової війни – на Бургштрассе, що, власне, в перекладі означало те саме. Топонім «Замкова» влаштовував і тих, хто володів містом у період середньовіччя, і тих, хто ним управляв впродовж XX століття.

Самої споруди, яка дала їй назву, давно немає, проте пам'ять про неї збереглася. Старожили ще пригадують величні руїни давнього палацу, збудованого в 30-х роках XVIII століття. В 30-і роки XX століття цей куточок міста був найулюбленішим місцем для призначення побачень молодих людей.

Серед мовчазних замкових руїн любили мешканці Рівного й фотографуватися на згадку.

Власне, саме звідси колись започатковувалось місто. Перша будівля замку, як оборонна споруда, була закладена ще наприкінці XV століття за часів князів Несвицьких, тодішніх власників міста. Тут розміщувалася резиденція княгині Марії Несвицької. Ще за її життя первісна будівля згоріла, і княгиня почала будувати на тому ж місці нову споруду, котру спіткала така ж доля.

На початку XVIII століття князі Любомирські, які вступили у володіння містом, на місці залишків стародавнього дерев'яного замку розпочинають будівництво величного кам'яного палацу. Проте, який він мав вигляд у XIX столітті, залишилось багато згадок. Описували палац Т. Стецький, М. Теодорович, сумні згадки про період занепаду палацу зберіг нам у своїх творах В. Короленко, а також у листі до рідних М. Лисенко, який у 1867 році відвідав Рівне.

«Головна будівля із двома флігелями... побудована на острові, який оточує вал, на кутах якого піднімались насипні бастіони.

Палац князів Любомирських. Літографія А. Лянге. Кінець XVIII ст.

Fig. z katedry Napoleona Ordiu

Lit. w Lit. M. Fajansa w Warszawie.

RÓWNE
(G. Welyńska)

Dawne Miasteczko nad rzeką Ujście Zamek z XVI wieku zbudowany przez
Koniczowskiego teraz własność Xięcia Lubomirskiego

Ancienne ville sur les bords de Ujście Château construit au XVI siècle par
Koniczowski Actuellement propriété du Prince Lubomirski

Палац князів Любомирських. З гравюри Н.Орди. 70-і рр. XIX ст.

Скульптура біля палацу Любомирських. Фото. Поч. XX ст.

Палац князів Любомирських. Фото. Поч. XX ст.

Палац князів Любомирських. Фото. 30-ті рр. XX ст.

Два підйомні мости вели до палацу, там були сади, різні надвірні будівлі й пороховий погріб», – писав у 1888 році М. Теодорович – викладач Волинської духовної семінарії. А про розкішне життя, яке вирувало в палаці Любомирських: з гучними балами, музикою й танцями, ходили легенди всією Волиною. Так було за часів Станіслава, а пізніше Юзефа Любомирських.

Досить точно палацово-парковий ансамбль князів Любомирських кінця XVIII століття відтворений на макеті Рівного, який експонується в обласному краєзнавчому музеї. Його автор – уже згадуваний науковець П. Ричков. Рівненська дослідниця палацово-паркових ансамблів Волині XVIII–XIX століть О. Михайлишин не безпідставно вважає, що палац князів Любомирських у Рівному був зразком вишуканого архітектурного стилю – пануючого на той час бароко – з наступними поправками (рококо, класицизм), мав чудово оздоблені інтер'єри, його оточував досконалий за композицією сентиментальний парк.

З початком XIX століття життя в палаці поступово завмирає. Утримання в належному стані палацово-паркового ансамблю вимагало величезних коштів. Проте родина власників Рівного їх уже не мала. Стіни палацу, які прикрашали чудові фрески італійського живописця Вільямі, покриваються тріщинами, руйнуються статуї довкола, усе більше перетворюється на болото великий став, покинутий і занедбаний вигляд має парк – творіння Бургіньйона і Міклера. І князь Фридерик Любомирський там більше не живе. Він переносить свою резиденцію на так звану «Гірку», де буде красивий будинок – «палацик» в оточенні нового саду-парку (нині це територія парку ім. Т. Шевченка).

Палац же на вулиці Замковій продовжує руйнуватись. У 40-і роки XIX століття Фридерик Любомирський вирішив передати його в розпорядження нещодавно відкритої в Рівному гімназії. Однак керівництво гімназії не скористалося привабливою пропозицією, оскільки саме не мало коштів на його впорядкування.

У 1917 р. була спроба його реставрувати. За це взялася громадсько-освітня організація, що діяла в місті – Польська Мацеж Шкільна. Його приміщення на початку 20-х років XX століття використовувалося для потреб російської приватної гімназії. Це сталося після того, як польська влада закрила Рівненське реальне училище. А ще на першому поверсі палацу була відремонтована простора зала, де проходили різні зібрання мешканців Рівного, виконувалися концертні програми.

І диву даєшся, що в нашому провінційному містечку доби революційних потрясінь початку XX століття рівняни слухали музику Баха, Чайковського, Глієра.

У зв'язку із цим хотілося б згадати про одне поповнення обласного краєзнавчого музею 90-х років. Уродженка Рівного, а нині громадянка Німеччини Надія Косміаді передала до музею архів

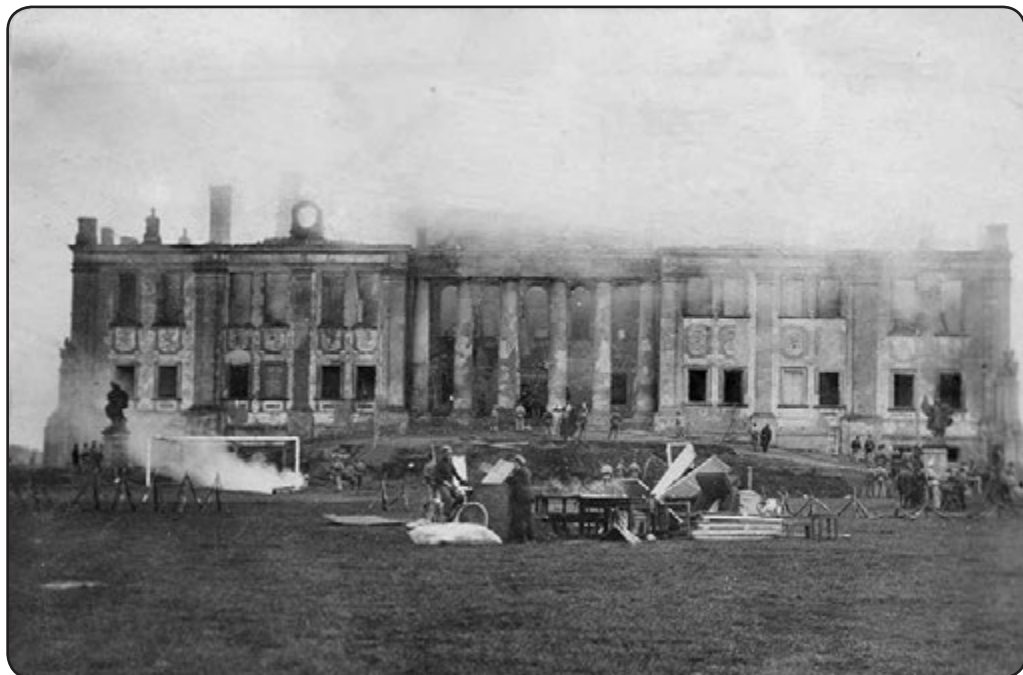
RÓWNE. Zamek ks. Lubomirskich.

Замок князів Любомирських. Поштівка. Поч. XX ст.

Ровно. Замокъ.
Równe. Zamek

Замок князів Любомирських. Поштівка. Поч. XX ст.

Пожежа палацу князів Любомирських. Фото. 1927 р.

свого батька – Георгія Косміаді, який майже двадцять років свого життя самовіддано служив молоді нашого міста. Працюючи вчителем малювання в багатьох навчальних закладах Рівного, він навчав її любити прекрасне. У його архіві збереглися майстерно оформлені художні афіші музичних вечорів, які влітку 1918 року, за часів гетьмана Скоропадського, проводилися в палаці на Замковій.

Перегорнемо афіші: «Вечер радости», або «Вечер грусти в старом замке князя Любомирского...». На вечорах звучали

Палац після пожежі. Фото. 30-і рр. ХХ ст.

*Під час екскурсійного огляду руїн палацу князів Любомирських.
Фото. 1930 р.*

орган, скрипка, віолончель, рояль. Під музику читалися твори В. Короленка, К. Бальмонта. Учасниками й вдячними глядачами таких концертних програм були жителі Рівного – насамперед інтелігенція, учнівська молодь.

У 1927 році, невідомо з якої причини, палац згорів і більше не відновлювався. Як згадують старожили, після Другої світової війни залишки його фундаменту розбиралися місцевими жителями для будівництва своїх помешкань. Довго тут була пустка, аж поки бульдозери не розрівняли цілковито територію, а майстри зеленого господарства не висадили нові паркові дерева. А дещо західніше від того місця, де стояв палац, невдовзі з'явився стадіон.

Що стосується мешканців Замкової, то селилися тут переважно євреї – люди торгіві, вправні ремісники. Вони почали заселяти цю вулицю від палацу в напрямку до старої ринкової площі ще за часів Станіслава Любомирського – у першій половині XVIII століття. Князь, як і інші магнати в тодішній польській державі, наділяв євреїв усілякими привілеями, а для їхніх кагалів – органів громадського управління – затвердив спеціальний статут.

Протяжність вулиці Замкової – незначна. В середині 30-х років минулого століття тут значилося 33 номери будинків. Окрім житлових будівель, тут розміщувались синагоги, єврейський спортивний клуб «Hasmonea», єврейська громадська організація «Linat Hasedek», перша єврейська кодекаційна (змішана) приватна гімназія. На місці, де розміщуються корпуси навчально-виробничого підприємства Українського товариства

сліпих (вул. Замкова, 21), за спогадами місцевих жителів, часто виступав єврейський пересувний театр.

На розі центральної вулиці міста (вул. 3 Травня, 101) з вул. Замковою працювала українська книгарня Андрія Мартинюка, у якій, окрім літератури, можна було придбати канцелярський папір, шкільне приладдя. Її послугами, найчастіше, користувалися учні Рівненської української приватної гімназії.

Життя на одній із найдавніших вулиць Рівного – Замковій продовжує вирувати й зараз, але її сучасне обличчя формує вже інша доба.

ПАМ'ЯТКИ ТЕХНІКИ ТА ПРОМИСЛОВОСТІ – РІВНЕНСЬКІ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ

Освітлення наших осель – предмет розкоші, чи необхідність? Звичайно, необхідність. Саме такою буде відповідь сучасних міських жителів. Однак ще на початку ХХ століття для більшості рівнян користування таким звичним сьогодні електричним освітленням було за розкіш.

Так, ще в середині ХІХ століття освітлення рівненських вулиць здійснювалося за допомогою ліхтарів, усередину яких вставляли звичайні свічки, і лише згодом почали використовувати ліхтарі з газовими лампами. Навіть Київ – центр економічного життя Правобережної України, освітлювався на ту пору ліхтарями, які заправляли олією та нафтою.

Щоправда, траплялися поодинокі випадки, коли ситуація з вуличним освітленням у нашому місті дещо поліпшувалася в зв'язку з надзвичайними подіями. Зокрема, намір російського імператора Олександра ІІІ приїхати до Рівного в 1890 році спонукав волинського губернатора видати спеціальне розпорядження про збільшення в місті кількості ліхтарів зі 100 до 160. Однак, оскільки виділена на освітлення сума не збільшилася, щойно імператор завершив візит до міста, як у нічний час воно надовго потонуло в темряві.

Лише на початку ХХ століття в Рівному значно зростають суми бюджетних видатків міської влади на вуличне освітлення, і вже в 1910 році місто освітлювали 280 газових ліхтарів.

Як відомо, в Україні використовувати електричний струм для життєвих потреб розпочали наприкінці ХІХ століття. А в такому провінційному містечку як Рівне проблема електрифікації серйозно почала обговорюватися лише на початку ХХ століття. Зазначимо, що на Волині електричним освітленням на той час уже користувались у двох містах – Житомирі – центрі губернії, і в повітовому Луцьку.

Для впровадження електричного освітлення в Рівному міська дума в 1911 році створила спеціальну комісію. Проектний кошторис доручено було скласти Російському товариству «Всеобщая кампания

електричества», згідно з яким міська влада планувала надати майбутній електростанції, як муніципальному підприємству, комерційного характеру, оскільки струм мав вироблятися не лише для освітлення вулиць та приміщення міської думи, а й подаватися в приватні будівлі, на підприємства, установи, а також військові казарми.

Для віддачі з підряду даного об'єкта був улаштований у червні 1912 року конкурс, у якому взяли участь 9 фірм, контори п'яти з яких знаходилися в Києві. Для покриття витрат на спорудження електростанції міська дума планувала випустити спеціальну облігаційну позику на суму 100 тисяч рублів. Але в справу несподівано втрутився власник Рівного князь С. Любомирський, який вирішив збудувати в місті власну електростанцію. Він стверджував, що міська дума обмежувала його права одноосібно отримувати доходи з вулиць і майданів, які, хоч і були у спільному користуванні всіх мешканців міста, однак земля під ними перебувала в його власності. Саме тому будівельний відділ губернського правління прохання С. Любомирського задовольнив, незважаючи, що спеціальним циркуляром Міністерства внутрішніх справ міським управлінням надавалися переваги в організації комунальних підприємств.

Таким чином, у 1912 році в Рівному першою була збудована приватна електростанція князя С. Любомирського. Її приміщення на вулиці Замковій збереглося до наших днів. Нині будинок належить обласній раді фізкультурно-спортивного товариства «Колос» (вул. Замкова, 20). На приватній електростанції Любомирського було встановлено два газогенераторні двигуни італійського виробництва потужністю 90 кінських сил кожен, які працювали на вугіллі (антрациті). За допомогою ремінної передачі вони приводили в рух дві динамо-машини виробництва російської фірми «Сименс-Шукерт», кожна потужністю 60 кіловат.

Зазначимо, що князь Любомирський, людина підприємлива й енергійна, був одним із небагатьох власників волинських міст, який постійно ініціював у своєму місті нові комунальні проекти. Так, відомо, що власник Рівного мав далекосяжні плани влаштувати на концесійних засадах у місті водопровід, а також електричний трамвай. Проводилися в центральній частині міста меліоративні роботи. І хоча не всі його плани були реалізовані, він постійно створював атмосферу ділової конкуренції, і спонукав міську владу робити власні кроки з тим, щоб не випустити ініціативи зі своїх рук.

Однак міське управління Рівного не відмовилось від своїх намірів збудувати власну електростанцію. Це можна було здійснити шляхом передачі прав на заснування та експлуатацію подібного комунального підприємства приватним особам, які діяли на концесійних засадах. Або спробувати взяти у свої руки як саме

Вулиця Замкова, 20. На поч. ХХ ст. тут розміщувалася електростанція князя С.Любомирського. Фото М.Булгакова. 1996 р.

спорудження електростанції, так і безперебійне функціонування. А ще можна було, скориставшись досвідом Німеччини, об'єднати зусилля як приватного капіталу, так і кошти міської влади у вигляді акціонерного, чи пайового товариства.

Досвід спорудження й експлуатації таких об'єктів в інших містах підросійської України підказував, що міському управлінню недоцільно братись за цю справу самотійно. Потрібно створити споживче електричне товариство, куди б на правах члена ввійшла й міська влада. Таким чином, місто зберегло б за собою право контролю над даним підприємством, а витрати на спорудження електростанції рівномірно були б розподілені між усіма членами.

Проте спочатку треба було визначитися з будівельним майданчиком. Вибір земельної ділянки виявився справою нелегкою. Оскільки в центрі міста вільної землі майже не було, розпочався пошук вигідних варіантів для її купівлі. Чутки про наміри міської влади придбати землю миттєво поширились по всьому Рівному. Бажаючих вигідно продати свої садиби для спорудження електростанції виявилось чимало. 60 рублів за квадратний сажень — ось найбільша ціна, за яку рівняни пропонували міській владі придбати в них земельні ділянки. А оскільки Рівне продовжувало перебувати в приватній власності, міська влада зобов'язана була ще відшкодувати власнику міста так званій чинш — плату за користування землею, який і на початку ХХ століття продовжували сплачувати рівняни.

Вирішено було зупинитись на пропозиції братів Костянтина й Андрія Луковських, які мали два дерев'яні будинки на провулку Костельному (нині вулиця Гоголя). Їхня земельна ділянка складала загальну площу 368 квадратних сажнів (1500 квадратних метрів). Брати згодились її продати за 12 тисяч рублів. Половину купівельної ціни міська управа видала Луковським відразу, решту мала сплатити впродовж декількох років.

Як відомо, виробництво електроенергії на електростанціях досягається шляхом перетворення механічної енергії двигунів-машин в енергію електричного струму за допомогою електромашин. Джерелом механічної енергії на Рівненській електростанції мала служити нафта. Планувалися її річні витрати в об'ємі 4800 пудів (по ціні 50 копійок за пуд). Споруджена в нашому місті електростанція мала бути дизельною. Моторні двигуни Дизеля приводили в дію дві електромашини загальною потужністю 250 кіловат.

Основні будівельні роботи зі спорудження міської електростанції припали на 1913 рік. Виконавцями будівельних робіт були переважно місцеві купці й підприємці. Балки, толь, оцинковану бляху, цемент, цеглу — усе купували на місці. Столярні та штукатурні роботи, улаштування пічного опалення виконували також силами самих рівнян.

Не обійшлося й без прикрих історій на будівництві. Коли в листопаді 1914 року в приміщення станції завозили двигун, перекинулись сани, і селянин із Басового Кута Данило Андрійко отримав травму. Міська дума змушена була виплатити йому грошову допомогу.

Введення в дію міської електростанції дозволило приступити до електрифікації вуличного освітлення. Відтоді 285 лампочок почали освітлювати вулиці Шосейну (сучасну вул. Соборну), Тополеву (сучасну вул. В'ячеслава Чорновола), Сенаторську (сучасну вул. Михайла Драгоманова), Директорську (сучасну вул. 16 Липня), Дубенську, Німецьку (сучасну вул. Гетьмана Мазепи), Торгову.

Абонентська плата за спожиту електроенергію становила 24 копійки за 1 кіловат-годину. Якщо врахувати, що найбільшні верстви міського населення, як, наприклад, поденні робітники, отримували тоді за робочий день до 2 рублів, то послугами муніципальної електростанції могло вже скористатися чимало рівнян. Чи такими ж розцінками за спожиту електроенергію користувалися ті, хто підключився до приватної електростанції князя Любомирського, достеменно невідомо.

На повну потужність міська електростанція запрацювала вже в розпал Першої світової війни. Оскільки виникла загроза, що Рівне може опинитися в руках німецько-австрійських військ, улітку 1915 року міське майно вивозять на схід. При цьому було евакуйоване основне обладнання двох рівненських електростанцій, а те, що не можна було вивезти, зокрема, зовнішню й внутрішню електромережу, було повністю виведено з ладу.

Вулиця Гоголя, 10. На поч. XX ст. тут розміщувалася електростанція Рівненського міського управління. Фото М.Булгакова. 1996 р.

Чи встигли поновити роботу бодай на одній із рівненських електростанцій у роки Української революції 1917–1920 рр. — сказати важко. Магістрат Рівного в 1928 році стверджував, що, із приходом до міста більшовиків у 1920 році електропостачання було дощенту поруйноване, і впродовж наступних трьох років городяни були позбавлені електричного освітлення. Електростанцію князя Любомирського так і не відбудували. А ось муніципальний об'єкт польська влада в 20-і роки відновила (нині вул. Гоголя, 10). Провулок Костельний на той час був перейменований на вулицю Князя Будкевича. Згодом спорудили ще й одну підстанцію на вулиці Сінній. Сумарна потужність електростанції разом із підстанцією становила 400 кіловат.

На той час Рівне досягло найвищої в довоєнні роки кількості мешканців — 75 тисяч чоловік. Потреби рівнян у споживанні електроенергії значно зросли. Ось чому вже в 1928 році магістрат вирішив збудувати електростанцію на вулиці Млинівській, поруч із р. Устя, недалеко від залізниці. Будували її в 1931–1934 роках. Потужність цієї дизельної електростанції сягала 564 кіловат.

Перебудоване в післявоєнні роки, її приміщення збереглося (поруч із головним корпусом ВАТ Ей-І-Ес Рівнеенерго, що на вулиці Князя Володимира, 71).

ВУЛИЦЯ ШКІЛЬНА

Вулицю Шкільну, яка знаходиться в історичній частині міста, не відразу помітиш за висотними будинками, розміщеними в сучасному центрі на вулиці Соборній. Пролягає вона паралельно до головної магістралі міста. Беручи початок від будинку, де розміщений центральний гастроном у Рівному, вона непомітно губиться біля стін залу камерної і органної музики.

Те, що забудова її розпочалася ще в середньовіччя, підтвердили обстеження котловану в центрі Рівного, між вулицями Соборною й Шкільною, проведені весною 2003 року співробітниками Рівненської філії Охоронної археологічної служби України та Рівненського обласного краєзнавчого музею. Тоді й були виявлені залишки середньовічних будівель і організовані рятувні розкопки для їхнього вивчення. Підкреслимо, що це вперше археологи змогли дослідити матеріальні рештки найдавніших будівель безпосередньо в центральній частині давнього міста. Колись це був великий острів, оточений двома рукавами річки Усті. Здавна люди селилися тут, а тому культурні відклади мали велику потужність, понад 3 м.

Найбільш ранні знахідки засвідчили про існування тут поселення ще в добу бронзового віку в 2 тисячолітті до нашої ери. Це, переважно, уламки ліпних посудин, вироби із кременю. Трапилося також кілька уламків гончарних горщиків Княжої доби. Останні вказують, що цю ділянку заселили слов'яни в X ст.

Досліджено рештки декількох будівель, які відносяться до XIV-XVII ст. Особливо цікавою виявилася одна з них, яку знищила пожежа. При цьому її згорілі дерев'яні стіни й перекриття обвалилися в підвальне приміщення. Досліджуючи котлован підвалу, археологи зібрали велику колекцію глиняного посуду, кахлів, якими прикрашали печі, виробів із заліза й кістки. Сам котлован був прямокутний у плані, площею близько 10 квадратних метрів. При спорудженні будівлю зорієнтували за сторонами світу й заглибили в материк на 0,8 м.

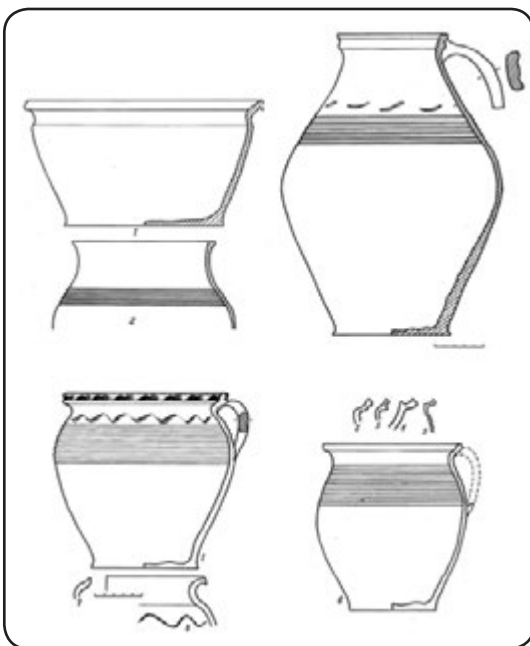
Жителі користувалися досконалим посудом – горщиками, глеками, макітрами, кришками. Характерно, що більшість посудин сірого кольору – морені (задимлені), але є також вироби з жовтої глини. На плічках вони прикрашені паралельним горизонтальним рифленням. Такий посуд, як відомо, виготовляли українські майстри в XIV-XV ст. Цей досліджений об'єкт науковці реконструювали як наземний будинок із підвалом, який загинув від пожежі в XV столітті. Наголосимо, що саме тоді Рівне вперше згадується в грамотах Великого князівства Литовського.

Отже, можна аргументовано стверджувати, що вулиця Шкільна — одна з найдавніших у Рівному. Як ми вже зазначали, виникла вона ще за часів середньовіччя. Саме тоді до багатьох українських міст масово переселялися євреї. Оселялись вони в Рівному насамперед між замком та торговим центром, на перетині вулиці Замкової з вулицею Шкільною.

Уперше перепис єврейського населення в місті був проведений у 1765 році. На той час усіх єврейських родин у Рівному було 196 у складі 434 чоловіків і 465 жінок. Окрім того, до рівненського кагалу належало 5 парафій, що складались з навколишніх 47 сіл, у котрих проживало 58 єврейських родин. «Таким було Рівне в першій половині XVIII століття в епоху найбільшого блиску тутешнього замку», — писав історик Тадеуш Стецький.

Подальша чисельність євреїв у Рівному стрімко зростала, хоча привілеями, як раніше, вони вже не користувалися. Так, у 1884 році в Рівному проживало 4534 євреїв, що складало 63% його населення. Вагоме зростання чисельності євреїв у Рівному, як, зрештою, і в багатьох інших містах на Волині, було пов'язане із входженням території краю до так званої смуги постійної єврейської осілості, а ще цілеспрямованою державною політикою, направленою на обмеження їхніх прав у питаннях землеволодіння. Так, у 1882 році було видане чергове офіційне розпорядження про заборону представникам цієї національної групи населення, за винятком уже існуючих землеробських колоній, селитися за межами міст і містечок, зокрема, сучасної Правобережної України.

Відзначимо, що ключова роль євреїв у національному складі населення Рівного зводилася не лише до переваги в чисельності, а й проявлялася в домінуванні його представників у сфері міської торгівлі, ремісничого виробництва, підприємницької діяльності.

Гончарний посуд із будівлі XIV—XV ст. Виявлений у 2003р. під час археологічних розкопок у центрі Рівного, між вулицями Соборною і Шкільною. Рисунок Б.Прищепи.

Вулиця Шкільна. Загальний вигляд. Фото. 30-і рр. ХХ ст.

Однак продовжимо розповідь про вулицю Шкільну. Поруч із житловими будинками, а інколи й у них самих, на Шкільній, розміщувалися культові споруди єврейського населення Рівного – синагоги та молитовні будинки. І то в такій кількості, що варто було пошукати ще подібний район у місті. Від великої кількості синагог, які одночасно були школами для дітей, і отримала ця вулиця назву Шкільна. У місцевій говірці єврейського населення міста побутував вираз «пішов до школи» (малося на увазі «пішов до синагоги»).

Звернемося до статистики. У 1925 році, згідно з даними Рівненського повітового староства, у Рівному було 4 міські синагоги й 32 єврейські молитовні будинки. Головна рівненська синагога знаходилась на вул. Шкільній. Цей будинок стоїть і зараз на розі вулиць Замкової й Шкільної (вул. Шкільна, 33). А розміщується в ньому обласна комплексна дитячо-юнацька спортивна школа «Авангард» і Будинок фізкультури дітей та молоді обласної організації ФСТ України.

Як і нині, в середині 30-х років ХХ століття на вулиці Шкільній не було значних промислових об'єктів, а також громадських, чи то адміністративних установ. Була лазня, утримувана на кошти єврейської громади, а навпроти головної синагоги – макаронна фабрика. У новозбудованому будинку почав працювати міський суд, де, як правило, розглядали дрібні цивільні та кримінальні справи. І на сьогодні адреса Рівненського міського суду залишилася незмінною (вул. Шкільна, 1).

Синагога головна. Вулиця Шкільна, 33. Поштівка. 1917 р.

Цікаву історію має будинок числом 69 на вулиці Шкільній. В середині 30-х років тут працювала Спілка вчителів загальноосвітніх польських шкіл, яку очолював Якуб Гофман, а з осені 1939 року — міська біржа праці. У січні 1940 року президія Рівненської міської Ради вирішила розмістити тут обласний будинок вчителя: «Враховуючи те, що біржа праці, яка знаходиться в даному будинку, виконала покладені на неї завдання, і подальше її існування

Синагога головна. Вулиця Шкільна, 33. Поштівка. 30-і рр. ХХ ст.

Вулиця Шкільна, 69. Під час Другої світової війни тут розміщувалася українська громадська організація «Просвіта». Фото М.Булгакова. 1996 р.

нічим не викликається, а тому припинити діяльність біржі праці з 1.11.1940 р.»

У добу формування ринкових відносин у сучасній Українській державі з'явилася знову потреба у функціонуванні подібної установи. Сьогодні рівненський міський центр зайнятості, що розмістився на вулиці Кавказькій, 4 сприяє громадянам у пошуку роботи відповідно до здібностей, освіти, з урахуванням потреб ринку праці. Центр допомагає роботодавцям у підборі та навчанні необхідних працівників із числа незайнятого населення, створенні додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних громадян тощо.

В окупаційні часи, під час Другої світової війни, у вже згаданому будинку на вулиці Шкільній, 69, діяла Рівненська українська громадська організація «Просвіта». Щоправда, саму вулицю окупаційна німецька влада перейменувала на вулицю Бориса Грінченка – відомого українського мовознавця. Це було єдине перейменування вулиці Шкільної за всю її історію.

А зараз вулиця Шкільна нагадує великий будівельний майданчик. Зводяться нові споруди, і є надія, що із часом вона стане більш упорядкованою.

РІВНЕНСЬКІ АДРЕСИ ЯКУБА ГОФМАНА

Впродовж багатьох століть історію Рівного творили представники різних національностей: євреї та українці, поляки та росіяни, чехи, німці...

Познайомимо читачів з одним із тих, хто так уболівав у свій час, щоб рівняни не забували свого минулого, пишалися ним... Мова піде про Якуба Гофмана – поляка за національністю, учителя та краєзнавця за покликанням, який у 20–30-і роки минулого століття, за часів Другої Речі Посполитої, проживав у Рівному. І хоча народився він далеко від волинської землі, вона, як і Рівне, стала йому рідною. Адже майже два десятка найбільш активних, творчих років свого життя він присвятив дослідженню історії цього краю.

Безперечно, як палкий патріот, він дбав насамперед про інтереси Польської держави, спрямовуючи свою діяльність на її зміцнення та процвітання. Однак Якуб Гофман стільки зробив для культурно-освітнього розвитку Волині, і Рівного, зокрема, що сучасні рівняни повинні про це знати.

Він з'явився в нашому місті в 1923 році. Сам родом із Коломиї. Зростаючи в сім'ї вчителів, безупинно тягнувся до знань. Проте родинні нестатки, а із часом Перша світова війна, завадили здобути вищу освіту. Знаючи ці факти з його біографії, аналізуючи його значний науковий доробок, розумієш, що все це – завдяки самоосвіті. Саме її можна вважати тим стержнем, завдяки якому він сформувався як науковець. А ще інтерес до всього, за що б не брався.

У роки виборювання незалежності Польської держави він був у самому горнілі тих подій. Та все ж військова шинель, нехай навіть вистражданої у фронтових окопах суверенної Польщі, була не для нього. Школа, освіта, дитяче виховання – ось де найбільш знадобилися нерозкриті сили його таланту.

І він не помилився. Робота в школі, спочатку на вчительській, а із часом на директорській посаді, спонукала його до вдосконалення навчального процесу, поглиблення знань про історію краю. Саме йому прийшла ідея започаткувати на Волині випуск щорічників (Рочників Волинських) – періодичних видань, опубліковані матеріали яких могли б використовуватись вчителем на уроці в школі. Для цього він залучив багатьох науковців, які займалися дослідженням Волині. Якуб Гофман був не лише редактором щорічників, а й автором чисельних публікацій: писав про волинські писанки, систематизував бібліографію Волині, ділився спогадами про боротьбу за незалежність Польщі.

«Якщо вже працюєш у цьому краї – мусиш краще його пізнати, а значить – свої знання передати дітям», – така була точка зору Якуба Гофмана. Вісім томів Рочників Волинських – ось результат його

Я.Гофман, польський громадський діяч.

Фото. 30-і рр. ХХ ст.

невтомної, кропіткої діяльності на посаді голови крайового комітету Спілки вчителів польських повшехних (загальноосвітніх) шкіл.

Одне лише те, що йому вдалося реалізувати такий намір, варто доброго слова про цю людину. Задумувалося це видання як посібник для шкіл, проте високий рівень опублікованих там матеріалів, які стосуються різних аспектів життя на Волині, і на сьогодні залишається взірцем краєзнавчих наукових видань.

Активно займаючись громадською й політичною діяльністю (обирався послом до польського сейму, головою багатьох громадських організацій), своїх наукових інтересів стосовно Волині Я.Гофман не полишав. І коли розгорнулася дискусія про шляхи будівництва, і напрямки діяльності музеїв у нашому краї, він був серед тих, хто задавав їй тон. Безперечно, з його авторитетною науковою думкою громадськість рахувалася. Так, ідея про створення в Рівному в 30-і роки музею господарства Волині, без сумніву належить Якубу Гофману. «Небуденний педагог, політик... явно виступав проти несправедливостей поверсальської Польщі». Саме так писав про нього колишній учитель Рівненської української приватної гімназії Михайло Гуцуляк.

Коло наукових інтересів Якуба Гофмана було пов'язане також з геральдикой Волині, та археологією. Подібно до сьогодення, неузгодженість у геральдичній справі існувала й на той час. Багато міст на власний розсуд розробляли свої герби, не беручи до уваги певні історичні канони, традиції. Урешті, навіть, не намагаючись розшукати свій старовинний герб, якщо він колись існував. А Гофман наполягав на науковому аналізі новостворених символів. У тих містах, де вже існували старовинні герби, він уважав за потрібне повернути саме їх. Безперечно, цей досвід може прислужитися й зараз, оскільки чимало населених пунктів Рівненщини приймають рішення про затвердження власних гербів.

У наш час, щоб отримати дозвіл на детальне археологічне обстеження тих чи інших історичних пам'яток, потрібно мати спеціальний, так званий «відкритий лист», який видає Інститут археології НАН України. У ті часи «відкритий лист» видавало керівництво так званого державного грона консерваторів доісторичних

Я.Гофман (у центрі) з учнями та вчителями польської загальноосвітньої школи ім. королеви Ядвіги. Фото. 30-і рр. ХХ ст.

пам'яток. І Гофман, не будучи за фахом археологом, їх отримував. Ще й на сьогодні значну наукову інформацію містять його звіти про обстеження археологічних пам'яток на Волині, які зберігаються в державному архіві Рівненської області. Окрім обласного архіву, частково розпорошений особистий архів Гофмана зберігається у фондах обласних краєзнавчих музеїв у Рівному, а також у Луцьку.

Завершив він свій життєвий шлях далеко від Рівного, на берегах холодного Альбіону. Якуб Гофман помер у Лондоні в 1964 році. І де б він не перебував – чи то на засланні в Сибіру, чи, скажімо, з армією польського генерала Андерса в Ірані, або в Африці, у його серці завжди жевріла згадка про Волинь, а значить, і про наше місто.

Перерахуємо деякі рівненські адреси помешкань та установ, у яких працював Я.Гофман:

1. Вул. Шкільна, 69. У 30-і роки тут містилася Спілка вчителів загальноосвітніх польських шкіл, яку він очолював.

2. Вул. Бандурського, 3 (сучасна вул. Михайла Драгоманова, 19, приміщення обласного краєзнавчого музею). У 20–30-х рр. ХХ ст. тут розміщувався кураторіум шкільного округу Волинського воєводства, де в 1923–24 рр. Я.Гофман працював.

3. Вул. Собеського, 18 (сучасна вул. Квітки-Основ'яненка). Наприкінці 30-х років проживав разом зі своєю родиною.

4. Вул. Скорупки, 11 (сучасна вул. 24 Серпня, 11, приміщення Інституту післядипломної освіти Національного університету водного господарства та природокористування). У цьому будинку в 30-і роки функціонувала повшехна (загальноосвітня) школа ім. Ю. Словацького. Я.Гофман працював тут учителем.

ВУЛИЦЯ ЛИТОВСЬКА

У північно-східній частині Рівного, майже в самому центрі, розміщена вулиця Литовська. Вона чітко фіксується на планах міста кінця XVIII – початку XIX століть, однак має ще більш давню історію. Орієнтована в північному напрямку, вулиця Литовська пролягала від Німецької вулиці аж до Свято-Успенської церкви. Після влаштування в середині XX століття проспекту Миру, вона фактично зникла. А та її частина, що вціліла, нагадує про середньовічні часи в історії Рівного і в цілому Волині, коли ці землі (XIV – XV століття) входили до складу Великого князівства Литовського.

Оскільки корінні литовські землі становили незначну частку в державі, тому політичне й культурне життя у Великому князівстві Литовському розвивалося на традиціях Київської Русі і Галицько-Волинського князівства. Державною мовою була староруська мова, попередниця української і білоруської. Православна віра в Литві була пануючою. У містах вільно розвивалися ремесла й торгівля.

Починаючи з XVI століття становище українського населення змінилось на гірше. Ослаблене Велике князівство Литовське змушене було погодитися на об'єднання з більш сильною сусідньою державою – Польщею. У результаті підписання Люблінської унії в 1569 році Польща й Литва стали однією державою – Річчю Посполитою.

Традиційно вважається, що Рівне мало три основні в'їзди із брамами (три в'їзні арки зображені на старовинному, а також на сучасному гербах міста). Місцезнаходження залишків двох воріт вказувалося на плані Рівного XVIII століття: у західній частині міста стояли Дубенські ворота, у східній – Острозькі. Існує версія, що третій в'їзд міг бути з північного напрямку, можливо, саме в районі вулиці Литовської. П. А. Ричков схильний вважати, що середньовічне Рівне мало лише дві брами – Дубенську й Острозьку.

Декілька разів міська влада перейменовувала вулицю. На початку XX століття в Рівному, як і на всій території царської Росії, відзначали столітній ювілей війни з Наполеоном. Тоді й перейменовували вулицю Литовську на вулицю Кутузовську – на честь ушавленого російського генерала М. Кутузова. У роки Другої світової війни, під час гітлерівської окупації, її перейменовували на Крутянську – у пам'ять про трагічні для українців події під Крутами, що поблизу Києва, де 30 січня 1918 року більшовики розстріляли останніх оборонців Центральної Ради – 300 курсантів офіцерської школи, студентів.

Вулиці Шевченка і Литовська. Фото. 30-і рр. ХХ ст.

Та все ж нові назви не прижилися, міські жителі й надалі продовжували називати її вулицею Литовською. Так зветься вона й зараз. Однак на сьогодні цілісність вулиці порушена. Один її кінець, що починається від вулиці Гетьмана Мазепи й продовжується до сучасного проспекту Миру, швидше нагадує провулок. А другий кінець губиться поблизу сучасної вулиці Князя Володимира. Між тим ще на початку ХХ століття, пролягаючи в напрямку до вул. Млинівської (сучасна вул. Князя Володимира), Литовська пересікалася з вулицями Німецькою (сучасна вул. Гетьмана Мазепи), Кавказькою, Омелянівською (сучасна вул. Шевченка). У той час тут розміщувалося 120 житлових будинків.

Серед мешканців вулиці Литовської на початку ХХ століття виділялась родина Гонопків. Ганна Гонопко була власницею двох будинків числами 24 і 24а, а за її чоловіком, Феофілактом Назаровичем, був записаний будинок числом 9. Це багате бездітне подружжя робило значні пожертви на потреби Свято-Успенської православної церкви, що розміщувалася поруч, на розі вулиць Омелянівської та Литовської. В середині 30-х років ХХ століття, поруч зі Свято-Воскресенським собором, на їхні пожертви була збудована нова мурована дзвіниця (знесена за радянської доби).

Поруч із Гонопками, на вулиці Литовській мешкали родини Ковальських, Мічуд, Дзіваків, Окопних, Стефановичів. Будинок числом 30 був власністю Григорія Лукашевича.

Ларіон Пилипович Окопний був учасником Першої світової війни, додому не повернувся, загинув на фронті. Як найдорожчу згадку про батька, усе своє життя Ганна Окопна зберігала листа, якого він устиг написати востаннє 7 травня 1915 року (нині він

*О. Стефанович,
гласний міської думи.
Фотоательє Гальперіна.
Поч. ХХ ст.*

зберігається в Рівненському обласному краєзнавчому музеї). Які прості, душевні слова, прониклі любов'ю до своєї дитини: «Дорога донечко моя, Ганнуся, вітаю тебе, шлю тобі свій батьківський сердечний привіт і найкращі побажання. Я, слава Богу, живий і здоровий, чого бажаю й тобі.., вітаю тебе із хорошими оцінками.., тільки дуже для мене, а тим більше для тебе сумно, що ти отримала двійку з диктування. На майбутнє ти добре постарайся, моя донечко. Слухайся добре маму й учительку».

Власником будинку числом 13 був Лаврентій Стефанович. Сам росіянин, православний, проживав у Рівному з 1902 року. Обирався членом міської управи, у роки Першої світової війни очолював Рівненське відділення Всеросійського земського союзу міст допомоги пораненим і хворим.

На вулиці Литовській не було великих промислових підприємств, чи громадських споруд. В 20–30-і роки минулого століття в будинках числами 23, 23а розміщувалось єврейське товариство опіки над сиротами, а в 1940 році, уже за радянських часів, діяло товариство «Серп і молот» із виробництва штучних мінеральних вод, на якому працювало 65 чоловік.

Єврейське населення Рівного утримувало на власні кошти цвинтар, який розміщувався саме тут, на вулиці Литовській, 88. Під час спорудження комплексу будівель колишнього обкому КП України єврейське кладовище було знесене. Так зникла ще одна пам'ятка історії.

ВУЛИЦЯ ОМЕЛЯНІВСЬКА (сучасна вулиця Тараса Шевченка)

Вулиця Тараса Шевченка... У багатьох селах і містах України знайдеш вулиці з цим славетним ім'ям. І не обов'язково всім їм бути просторими, з новобудовами. Вулиця з ім'ям великого Кобзаря може бути і такою, як у нашому місті, – тихою, затишною.

Сучасна вулиця Тараса Шевченка – одна з найстаріших у нашому місті. Вона згадується в писемних джерелах з історії Рівного ще в 1629 році під назвою Супонівської, або Омелянівської. Саме нею проходив шлях до села Омеляна ще в ті часи, коли ця місцевість не входила в межі міста. А оскільки мешкали там переважно селяни, то їхній устрій життя зберегли й ті городяни, які селились тут пізніше.

Як ми вже відзначали, за національним складом населення Рівного в минулі століття було неоднорідним. Тут жили українці, поляки, євреї, росіяни, чехи, німці. На вулиці Омелянівській селилися переважно українці. Цю вулицю, як, можливо, жодну іншу в Рівному, уславили її мешканці. Так, ще під час боротьби українського народу проти польської шляхти під керівництвом Богдана Хмельницького, у місті (1649 року) було створено два повстанські загони. Один із них чисельністю 60 чоловік, організували саме жителі вулиці Омелянівської. Його очолили лісник Гунько Калинічен та хорунжий Гайдук.

Не лише своїми героїчними мешканцями може пишатися ця вулиця. Так уже склалося, що з архітектурних пам'яток XVIII століття в нашому місті вціліла лише Свято-Успенська церква (народна назва Омелянівська). Вона, як засвідчують писемні джерела, була збудована на вулиці Омелянівській у 1756 році. Але відомо також, що на цьому місці існував більш давній храм ще в другій половині XVII століття. На сьогодні Свято-Успенська церква – найдревніший храм нашого міста. Ця пам'ятка української дерев'яної архітектури, збудована без жодного гвіздка, була свідком численних незгод, воєнних лихоліть, нововведень різних органів влади, які довелося пережити парафіянам разом із храмом.

Та не лише природні стихії й військові дії загрожували цій вулиці. В 60-і роки минулого століття, коли неподалік від храму планувалося закласти нову споруду для радянських партійних органів, міська влада вирішила знести церкву. І тут на захист святині стали рівненські старожили. Так, Григорій Лукашевич, який мешкав поруч із церквою,

*Вулиця Омелянівська (сучасна вулиця Тараса Шевченка).
Поштівка. Поч. XX ст.*

ініціював збір підписів рівнян, які просили зберегти церкву від поруйнування. Чи це якось подіяло на місцеву владу, а чи схаменулись самі можновладці, але Свято-Успенська церква вціліла, щоправда, затиснена, з одного боку, багатопверховими будівлями.

У серпні 2001 року на її подвір'ї було встановлено й освячено пам'ятний знак на пошану одного з настоятелів цього храму, відомого знавця народної медицини на Волині протоієрея Михайла Андрійовича Носаля (1886–1950 рр.). Як писала про нього рівненський краєзнавець Г. Данильчук, «священослужитель і великий травознавець майже 20 років жив у Рівному поруч із церквою на вул. Шевченка, 117, і був для наших краян цілителем душі, і тіла. Книги про лікарські рослини, що були видані в 50-і роки XX століття М.А. Носалем та його сином І.М.Носалем, стали першими на Україні виданнями про народне травознавство».

Знову ж таки, саме мешканцям цієї вулиці рівняни повинні завдячувати ще й тому, що вона названа на честь Тараса Григоровича Шевченка. Уже згадуваний Григорій Лукашевич за польських часів, в середині 30-х років, будучи міським радником магістрату, своїм авторитетом, наполегливістю добився від влади, щоб вулиця Сільська (саме так тоді називалася ця вулиця) була перейменована на вулицю Шевченка. З великим небажанням, під тиском громадськості польська міська влада дала-таки згоду на перейменування.

Звичайно, за минуле століття вулиця дуже змінилась. Прокладений поруч, у 50-і роки, проспект Миру, порушив її цілісність. А та її частина, яка прилягає до центрального продуктового ринку, уже майже втратила своє обличчя. Не часто трапляється так, щоб люди піклувалися не лише про своє власне житло, але й про вулицю, на якій вони живуть.

*Свято-Успенська церква — пам'ятка архітектури XVIII ст.
Фото М.Булгакова. 1996 р.*

І жителі вулиці Тараса Шевченка в цьому можуть служити прикладом. Як вулиця не могла існувати без своїх мешканців, так і її мешканці не мислять себе без її минулого.

Отець Михайл Носаль (сидить другий зліва) серед своїх парафіян біля Свято-Успенської церкви. Фото.40-і рр. XX ст.

ВУЛИЦЯ ВЕЛИКА МІНСЬКА (сучасна вулиця Пересопницька)

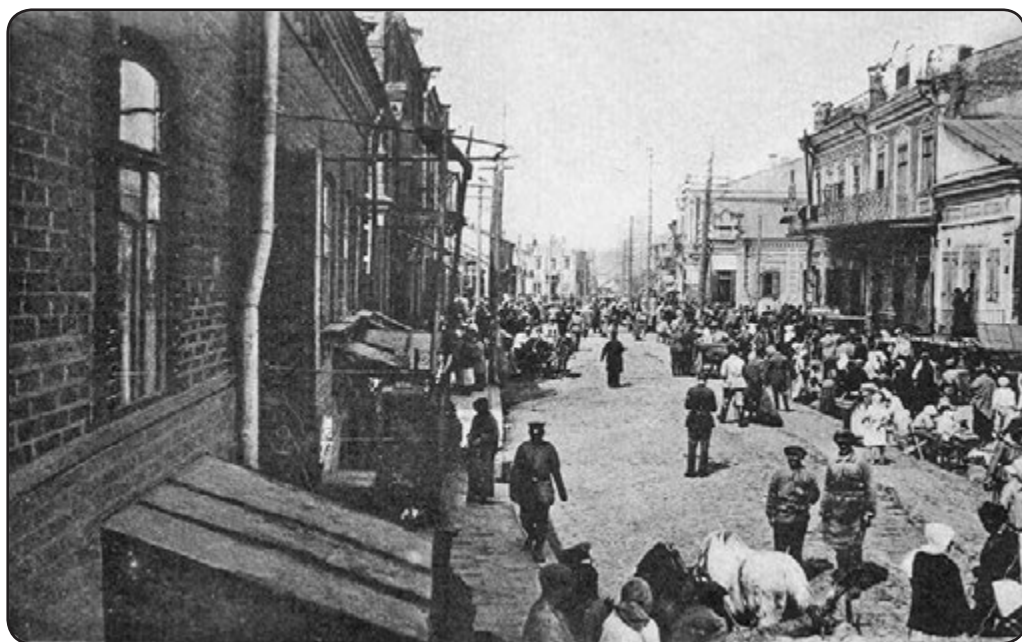
Пролягала наприкінці XIX – на початку XX століття в нашому місті вулиця з такою назвою. Чому Велика Мінська? Та тому, що була й Мала

Мінська (зараз не існує, пролягала в районі сучасного центрального продуктового ринку). А Велика Мінська збереглася, щоправда, не на всій своїй протяжності. Сьогодні вона зветься вулицею Пересопницькою. Це була одна з найдовших вулиць Рівного. У 1931 році тут значилось 236 номерів будинків. Свій початок Велика Мінська брала в старій частині міста, від вулиці Аптекарьської (сучасної вул. С. Петлюри). А далі, переметнувшись через річку Устю, губилася на передмісті Америка (сучасний район ЗОШ №3).

Міські старожили ще пам'ятають цю вулицю під назвою Юзефа Понятовського. Саме так вона була перейменована на честь польського політичного діяча, племінника останнього короля Речі Посполитої, Станіслава Августа Понятовського. Ім'я Юзефа Понятовського в польській історії пов'язано із трагічними подіями втрати незалежності Польщі, з намаганням польських патріотів зберегти державу від повної загибелі, з героїчними подіями польського повстання 1794 року.

Значний відрізок вулиці пролягав старою частиною міста, здавна щільно забудованій. Ось чому вона, як, мабуть, жодна з вулиць

Вулиця Мінська. Поштівка. Поч. XX ст.

Вулиця Гетьмана Сагайдачного, 1. На початку ХХ ст. тут розміщувалася лазня «Нептун» Зафранів. Фото М.Булгакова. 1996 р.

Рівного, перетинала добрий десяток міських вулиць, а саме Соборну (сучасна вул. Гетьмана Полуботка), Омелянівську (сучасна вул. Тараса Шевченка), Гандльову, Вартову (Гауптвахтну), Колейову, Легіонів (сучасна вул. Петра Дорошенка) та інші.

Половини перерахованих вулиць уже не існує. Зникла давно й вулиця Гауптвахтна. А саме її першу перетинала Велика Мінська. У цій частині міста містилась садиба добре відомої багатьом рівнянам родини Зафранів. Одному із Зафранів, Арії Лейбі Іолевичу, належав театр на вулиці Гоголівській (сучасна вул. Симона Петлюри), а його сестрі – два житлові будинки на вулиці Гауптвахтній, що на розі з Великою Мінською. На подвір'ї цієї садиби містилась лазня «Нептун».

Під час Першої світової війни на власників нерухомого майна були накладені непомірні податки. І тому Зафрани звернулися до Рівненської міської управи із заявою про їхнє зменшення. Адже театр Зафранів податкове відомство оцінило в 10000 рублів, а лазню – в 16000 рублів. Зараз це єдиний уцілілий будинок із великої садиби Зафранів, розташований на вулиці Гетьмана Сагайдачного, 1, поруч із обласним музично-драматичним театром. Що ж це за така лазня, вартість споруди якої була значно вищою, ніж міського театру? Якби не архівні документи й спогади старожилів – нізащо не здогадатися, що в такому ошатному будинку могла бути лазня.

Ще донедавна у Львові проживала остання представниця родини Зафранів – Є.Реганілович. У листі до обласного краєзнавчого музею вона згадувала: «Стосовно того, що на сьогодні вціліло з колишнього майна діда – це будинок, де була лазня, і де були на першому поверсі квартири наші, і сестри моєї матері. В 1939 році, у вересні, після приходу більшовиків,

*Вулиця Ю.Понятовського (сучасна вулиця Пересопницька).
Фото. 30-і рр. ХХ ст.*

*Вулиця К.Маркса (сучасна вулиця Пересопницька).
Фото. 50-і рр. ХХ ст.*

нас із квартир виселили й не дозволили жити в обласному центрі – м. Рівне».

Судячи зі списку власників нерухомого майна, який на початку 30-х років склали працівники Рівненського магістрату, можна стверджувати, що на вулиці проживало переважно єврейське населення. На лівому березі р. Усті, на вулиці Юзефа Понятовського, числом 125, значився будинок родини Берндтів. Їм належав кінотеатр «Ампір», який рівняни називали «кінотеатр Берндта» (сучасний кінотеатр «Партизан»). Могили представників цієї німецької родини й зараз можна побачити на кладовищі «Грабник».

Первісну цілісність цієї вулиці на сьогодні відновити неможливо. А на Пересопницьку її перейменували тому, що так зветься відоме село поблизу Рівного. У давньоруський час Пересопниця була центром однойменного князівства, а в 1561 році саме тут, у монастирі Різдва Пречистої Богородиці було створене знамените Пересопницьке Євангеліє – визначну літературну пам'ятку українського народу.

Рівне. Поштівка. Поч. ХХ ст.

ВУЛИЦЯ ТОРГОВА (сучасна вулиця Базарна)

Ніколи, принаймні до ХХ століття, Рівне не вирізнялося поміж іншими містами Волині значним розвитком промисловості. Що насамперед виділяло його поміж інших волинських міст — активна торговельна діяльність його меш-канців. На це вказують нам і назви вулиць, що побутували в другій половині ХІХ — поч. ХХ століття. Це вулиця Торгова

(в польський період вул. Гандльова, сучасна вул. Базарна), площа Торгова, вулиця Старий Ринок. Своім розміщенням вони, немов, обрамляли територію тогочасної ринкової площі. Зазначимо, що не всі вони на сьогодні збереглися, але й зараз у цьому кварталі міста (район сучасного центрального продуктового ринку) вирує торговельне життя.

Характерною ознакою нашого міста на початку ХХ століття було те, що мало не кожен другий житель займався торгівлею, водночас реалізуючи й свою власну ремісничу продукцію. Торговельною та переважно ремісничою діяльністю в Рівному, насамперед, займалося єврейське населення. Адже царським законодавством регламентувалось не лише місце його проживання, віддалене від центральних губерній Російської імперії, а й рід занять. Ось чому на Торговій селилися виключно євреї.

В 30-і роки ХХ ст. на вулиці Гандльовій нараховувалось 17 номерів будинків. Це були переважно двоповерхові споруди, на перших поверхах яких розміщувалися торговельні заклади, чи то ремісничі майстерні, а самі господарі жили зі своїми сім'ями на другому поверсі. Незважаючи на жахливу тісноту, багато з них ще й здавало окремі кімнати постояльцям. Так, у будинку на вулиці Торговій, 1, проживало 26 мешканців. Поруч, на площі Гандльовій, розміщувалось декілька молитовних будинків і єврейських шпиталів.

З найбільш відомих мешканців цього кварталу старожилам пам'ятне ім'я Менделя Роскіса. Окрім декількох житлових будинків у Рівному, на провулку Соборному (за сучасним приміщенням Рівненського єпархіального Управління УПЦ Київського патріархату, що поруч зі Свято-Воскресенським собором), йому належав тютюновий склад. Це приміщення, абсолютно не пристосоване для навчальних потреб, довгий час наймала в Роскіса українська громада. Впродовж 1924–1939 рр. тут знаходилась українська приватна гімназія.

Серед мешканців вулиці Торгової, а втім, як і багатьох інших кварталів у цій частині міста, було багато ремісників. Їхні вироби

Вулиця Торгова (сучасна вулиця Базарна). Поштівка. Поч. ХХ ст.

складали значну частку товарів, які реалізувалися в Рівному в базарні та ярмаркові дні. Частину ж виробів рівненські ремісники виготовляли на замовлення.

Значного поширення ремісничі професії в Рівному набувають із XVIII століття, за часів князів Любомирських. Відомо, що в середньовічні часи ремісники об'єднувалися за професійною ознакою в так звані цехи. У ряді краєзнавчих досліджень з історії Рівного, які з'явилися в XIX столітті, зустрічаємо відомості про те, що перші з них, цехи кравців і кушнірів, були засновані в середині XVIII століття. Станіслав Любомирський, намагаючись утримувати в належному стані спадкові володіння, 18 травня 1750 року дав дозвіл на створення кравецького й кушнірського цехів із відповідним статутом, який регламентував їхню діяльність.

Тенденція до зростання чисельності ремісників у Рівному спостерігалася з 60-х років XIX століття. У 1861 році їх уже нараховувалося 543. Які ж ремісничі професії побутували на той час? Деякі з них були пов'язані з харчовим виробництвом, інші – з обробкою шкіри, вовни, виготовленням полотна, одягу. Поширене було серед євреїв-ремісників у Рівному й ковальсько-слюсарне, деревообробне виробництво. У місті працювали 25 хлібників і булочників (пекарів), 2 кондитери, 4 м'ясники (різники), 55 кравців, 34 шевці, 5 модисток, 9 пічників, 16 столярів, 5 мідних справ майстрів, 4 бондарі, 3 токарі, 6 золотих справ майстрів, 9 ковалів, 4 ткачі, 4 годинникарі, 11 шляпників, а також зустрічалися деякі інші ремісничі професії.

Окрім євреїв, у торговельній та ремісничій сфері Рівного були задіяні німецька й чеська общини. По роду занять найближчою до єврейського населення Рівного була чеська община. Західно-

слов'янська община переселенців із Чехії, яка появилася в Рівному наприкінці 70-х років XIX століття, досить успішно конкурувала з єврейськими ремісниками та торговцями. Вона швидко зростала. Якщо в 1885 році в Рівному проживало лише 18 чехів, то в 1911 році їх уже було 194. І хоча переважна більшість із них зараховувалася до сільського стану, чимало з них вправно володіли різними ремісничими професіями. Так, у 1911 році в Рівному нараховувалося 12 різників, 10 власників готелів, 7 торговців і 6 пекарів чеської національності.

Займалися торговельною діяльністю в Рівному й окремі мешканці російської національності. Як правило, це були представники купецького стану, яких царська влада всіляко заохочувала до такого роду діяльності, покладаючи надії на те, що врешті-решт вони витіснять із торговельної сфери єврейське населення. І це, незважаючи, що місцеві російські купці були виключно вихідцями зі старообрядців. Так, у Рівному успішно торговельною діяльністю займався російський купець Лавр Журавльов.

Вочевидь, торговельний напрямок розвитку міста дістався нам у спадок. От і сьогодні на кожному кроці в Рівному вирує торговельне життя.

ВІД БАЗАРУ – ДО ТОВАРНОЇ БІРЖИ

Найдавнішою формою організації торгівлі в Рівному був базар. За усталеною традицією вже із другої половини XIX ст. він проводився двічі на тиждень.

Незважаючи на малі обсяги торговельних операцій, які здійснювалися на міському торжищі, тут відбувався прямий обмін: усе, що привозилося з навколишньої округи – тут же продавалося, а все куплене – безпосередньо опинялося в руках покупців, переважно рівненських міщан. Як правило, це були продукти харчування з коротким терміном реалізації, продукція ремісників, частково промислові товари.

Важливу роль у торговельному житті міста відігравали ярмарки. Ще в XV столітті Марія Несвицька, якій належало місто, домоглася від польського короля дозволу на їхні проведення. Як свідчать архівні документи, у місті здавна відбувалось 6 ярмарків, а саме: 1 січня, у четвер на Масляній неділі, у понеділок Фоминого тижня, 20 липня, 1 вересня, 9 листопада (за старим стилем). А ще був дозволений п'ятиденний ярмарок для торгівлі вовною (з 5 липня).

Як і в базарні дні, на рівненських ярмарках збувалася сільсько-господарська продукція, ремісничі та мануфактурні вироби. Щоправда, їхній вибір був значно ширший.

Традиції ярмаркування в Рівному збереглися аж до XX століття. Так, з 1930 року, впродовж майже цілого десятиліття, у місті влаштовувалися так звані волинські торги, на які з'їжджалися

Базар. Поштівка. Поч. XX ст.

бажаючи продати, і придбати товари не лише з усієї Волині, а й із західних воєводств Польщі. На ярмарок поспішали й ті, хто хотів долучитися до його культурної програми – концертів, вистав тощо, а то й просто поласувати тістечком, чи морозивом. Проте для проведення волинських торгів торговий квартал Рівного був замалий, і в парку, навколо старої садиби князів Любомирських на «Гірці» (сучасний міський парк культури і відпочинку ім. Т. Шевченка) були зведені спеціальні павільйони. Центральний із них розміщувався на місці сучасного приміщення головного корпусу Національного університету водного господарства та природокористування.

Зауважимо, що на ярмаркову й базарну торгівлю в Рівному, безумовно, впливало вигідне географічне розташування нашого міста на межі Полісся з лісостепом. Із другої половини XIX століття

Волинські торги. Поштівка. 30-і рр. XX ст.

Targi Wołyńskie w Równem. »Dworek Krzemieniecki«

Волинські торги. Поштівка. 30-і рр. XX ст.

Targi Wołyńskie w Równem. Pawilon Tygodnika »Wołyń«

*Волинські торги.
Поштівка. 30-і рр. XX ст.*

Targi Wołyńskie w Równem. Pawilon Elektryczności i Motoryzacji

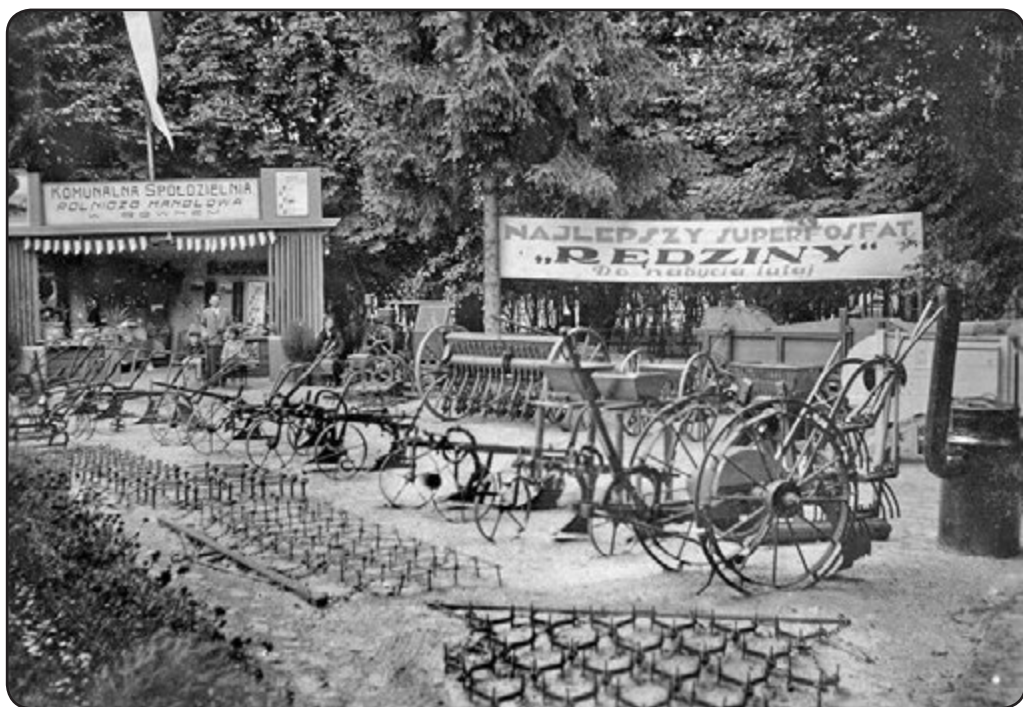
Волинські торги. Поштівка. 30-і рр. XX ст.

важливу роль у міській торгівлі почало відігравати шосейне та залізничне сполучення. Прокладене через Рівне шосе Київ-Брест, а також у декількох напрямках залізнична колія, з'єднали Рівне з багатьма міськими поселеннями. Безумовно, новий вид транспорту – залізничний, спрощував доставку товарів від виробника безпосередньо до споживача.

Залізничне сполучення прискорило й відкриття в Рівному великої кількості постійних торгових закладів – крамниць, магазинів. Хоча подібні торгові заклади в місті були й у середині XIX століття, найбільшого поширення вони починають набувати з 80-х рр. XIX століття. Ось яким постало Рівне тієї доби в спогадах колишніх учнів реального училища: «Домінуючою рисою Рівного стала тіснота, адже кожен старався використати хоч найменший клапоть вільної землі, аби тільки щось поставити: як не можна кам'яницю, то хоч крамницю, або, що так характерне для цього міста, – «будку» із содовою водою, нафтою, оселедцями, милом...».

Пожвавлення розвитку торгівлі в Рівному співпало зі швидким зростанням чисельності його населення. Так, якщо в 1861 році в місті проживало 6402 мешканці, то в 1897 р. тут нараховувалось 24573 чол., а в 1911 р. – 33722 мешканці. Як відомо, найбільше постійних торгових закладів функціонувало в містах із найвищими демографічними показниками, і в першу чергу тих, де проживало найбільше потенційно заможних покупців із числа дворян, чиновників тощо. Зазначимо, що окрім губерньського центру Воли-ні – Житомира, це насамперед, стосувалося нашого міста.

З кінця XIX століття міський базар у Рівному функціонував уже тричі на тиждень, а на ринковій площі відкрилися перші крамниці,

Волинські торги. Поштівка. 30-і рр. XX ст.

з'явилися рундуки, столи, з яких велася торгівля продуктами харчування та фабричними виробами.

Базарну, а також крамничну торгівлю значно пожвавлювала присутність у Рівному військових, оскільки вони виступали потенційними споживачами місцевих товарів. А в Рівному, як відомо, у цей час перебували на службі майже 5 тисяч військових, не рахуючи членів їхніх сімейств, та ще тих, які вийшли у відставку, і залишилися на постійне проживання.

Поява гастрономів і універмагів, торговельних фірм, і домів, сільськогосподарських виставок та бірж – усе це стає характерним для найбільших торгових міст в Україні, насамперед, на початку XX століття. Після Житомира на Волині це в першу чергу стосувалося Рівного. Так, найбільше торговельних домів усієї Волинської губернії в цей час зосереджувалося саме в Рівному. На 1912 рік тут діяло 38 торговельних домів із капіталами майже 300 тис. руб. Серед них були як дрібні, так і досить потужні. Зокрема, рівненський торговельний дім «А. Роттенберг і Х. Бат», який займався торгівлею сукнами, володів капіталом у 150 тис. руб., був найбільшим в губернії.

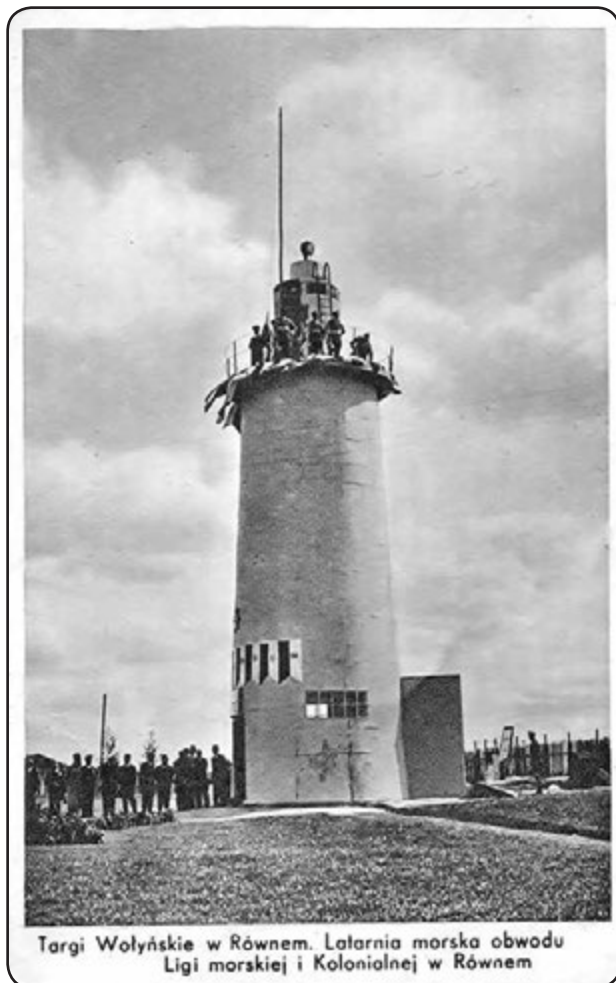
Значного поширення в Рівному на початку XX століття набула торгівля з реалізацією продукції зі складів за зразками, які пропонували агенти торговельних фірм. На той час у місті нараховувалося 18 постійних складів збіжжя та лісу. Для порівняння відзначимо, що водночас у Житомирі їх діяло лише 8.

Прискорене зростання Рівного, як важливого торгового центру Волині, спонукало державну адміністрацію саме тут у 1910

році відкрити товарну біржу. Аргументуючи перед волинським губернатором необхідність її відкриття, керуючий Рівненським відділенням державного банку наголошував: «Необхідне місце, де б торговці могли отримувати дані про ціни на товари, про місця збуту їх і обговорювати інші комерційні питання. Фактично біржа й тепер уже існує, але немає приміщення і є натовпом євреїв, які штовхаються на вулицях. Залишається лише отримати офіційний дозвіл, знайти відповідне приміщення, регламентувати її діяльність правилами, і дати чітку організацію».

Зазначимо, що до цього на Правобережній Україні діяла лише одна товарна біржа в Києві, яка в умовах різкого збільшення випуску товарної продукції вже була неспроможна пропустити всю масу пропонованих товарів у цьому регіоні України. Поява ще однієї біржі в Рівному дозволила обслуговувати шляхом посередництва торгівлю всієї Західної Волині, більш дієво підтримувати економічні зв'язки з багатьма містами.

Продовжуючи традиції своєї попередниці, сьогодні в Рівному також функціонує товарна біржа, що на вул. М. Драгоманова, 27.

Targi Wołyńskie w Równem. Latarnia morska obwodu
Ligi morskiej i Kolonialnej w Równem

Волинські торги. Поштівка.
30-і рр. XX ст.

Вулиця Шосейна (сучасна вулиця Соборна). Поштівка. Поч. ХХ ст.

міста, і в польських туристичних путівниках про Рівне можна було прочитати: «Даремно шукати тут ошатних будинків».

На той час вулиця вже змінила назву й називалася 3 Травня – на честь польської конституції, схваленої в 1791 році. Та перш, ніж стати Соборною, вона поміняла ще декілька назв.

Із цього приводу письменник Улас Самчук, який у роки Другої світової війни перебував у Рівному, писав: «Місто Рівне... ніколи не відзначалося красотами краєвидів, чи вибагливістю архітектури.

*Вулиця Шосейна (сучасна вулиця Соборна).
Поштівка. Поч. ХХ ст.*

RÓWNE. Ul. 3-go Maja.

Вулиця 3-го Травня. (Сучасна вулиця Соборна).
Поштівка. 30-ті рр. XX ст.

Рówне. Улица 3го Мaja.

Вулиця 3-го Травня. (Сучасна вулиця Соборна).
Поштівка. 30-ті рр. XX ст.

Рівне. Ул. 3-го Мaja

Рівне. Rue du 3 Mai

Вулиця 3 Травня (сучасна вулиця Соборна). Поштівка. 30-і рр. XX ст.

*Вулиця 3 Травня
(сучасна вулиця Соборна).
Поштівка. 30-і рр. XX ст.*

Це типова творчість російського казьонного походження без традиції, гармонії й тепла. Невелика болотяна лінива річка Устя перетинає його з півдня на північ, і десь там далі, за Городком і Ожовом (авт. правильно – Оржівом), впадає до Горині. Єдиним його привілеєм є його положення: на середині головного шляху Львів – Київ – лінія, яка творить єдину головну й справжню його вулицю, що перетинає місто із заходу на схід, яка, за царя, здається, звалася Головною, за Польщі Третього Мая, за советів Леніна, тепер Герінга, щоб пізніше стати Німецькою». А в іншому місці його спогадів про Рівне зустрічаємо знову: «Бідна вулиця. Протягом одного тільки півстоліття її назву змінено 6 разів. Але української назви ця великомучениця так і не дочекалася». А, втім, дочекалася лише на початку 90-х років минулого століття.

Познайомимося ближче з архітектурними пам'ятками головної вулиці Рівного. Наприкінці XIX століття її прикрасили споруджені два нові кам'яні храми – православний собор і приходський костел.

Як відомо, жахлива пожежа 1881 року знищила головний православний храм – Свято-Воскресенську церкву, яка знаходилася в районі сучасної вулиці Петра Сагайдачного. Тимчасово приходським храмом стала цвинтарна церква Св. Степана, що на Грабнику, яка, однак, не могла вмістити всіх прихожан. І саме тому в 1890 році було прийнято рішення про будівництво собору. Проект нового кам'яного храму розробляв архітектор Дейнека. Його можна вважати своєрідним взірцем неоруського напрямку в архітектурі кінця XIX століття. На урочистому закладанні храму

Свято-Воскресенський собор. Фото. 1942 р.

Свято-Воскресенський собор. Фото. Поч. ХХ ст.

був присутній російський імператор Олександр III. Основне фінансування цього будівництва взяла на себе держава – царська Росія, оскільки була зацікавлена в поширенні православ'я на своїх південно-західних рубежах.

Будівельні роботи не проходили гладко. То заважали багністі ґрунти, на яких почали зводити фундаменти, і довелось терміново забивати в землю палі. То підрядники порушували строки поставок будівельних матеріалів. Поширювалися в місті чутки й про головного підрядника будівництва Ісу Яполутера, який, нібито, частину коштів, виділених на будову, використав для власного збагачення, і збудував собі поруч із собором новий будинок (сучасна вулиця 16 Липня, 4а). Нині в ньому розміщується Рівненське єпархіальне Управління УПЦ Київського патріархату. У 1894 році Свято-Воскресенський собор освятили. Відтоді, за винятком 60–80-х рр. ХХ століття, коли храм закрили, він приймає православних віруючих. Враховуючи, що Свято-Воскресенський собор знаходиться на головній магістралі Рівного, у 1991 році вона отримала назву Соборної.

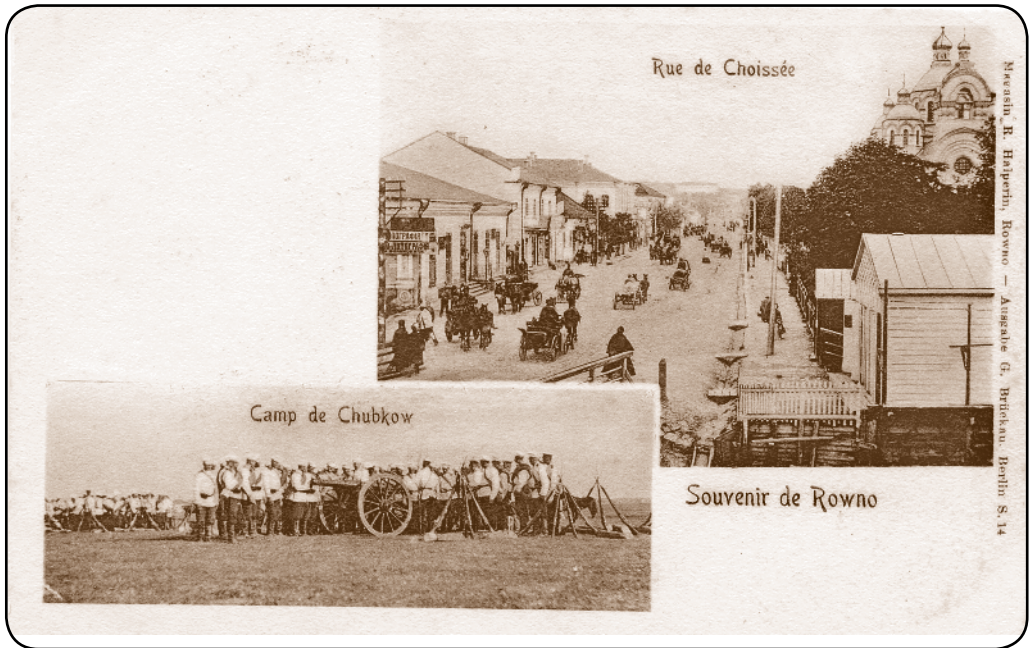
А в 1899 році в Рівному, на головній вулиці, завершили будівництво й католицького храму – приходського костелу Св. Антонія. Його споруджували в основному на пожертви прихожан. А почали зводити стіни, вимуровані із червоної цегли, ще в 1858 році. Так що й у минулі часи були «довгобуди». Приміщення колишнього костелу нині повністю перебудоване. Не побачиш зараз і двох готичних веж, які так стрімко піднімались вгору.

Свято-Воскресенський собор. Поштівка. Поч. XX ст.

Поштівка. Поч. ХХ ст.

Нині в приміщенні колишнього костелу знаходиться зал камерної і органної музики (вул. Соборна, 137).

Рівненський науковець П. Ричков, маючи на увазі собор і костел, писав: «Не належачи до першорозрядних пам'ятників архітектурного мистецтва, вони, тим паче, у силу свого розташування на головній міській вулиці активно брали участь у формуванні обличчя міського центру, відіграючи роль важливих містобудівельних акцентів».

Міські урочистості біля Свято-Воскресенського собору.
Поштівка. 1909 р.

RÓWNE. Widok na kościół.

Костел Святого Антонія. Видляд з півдня. Поштівка. Поч. ХХ ст.

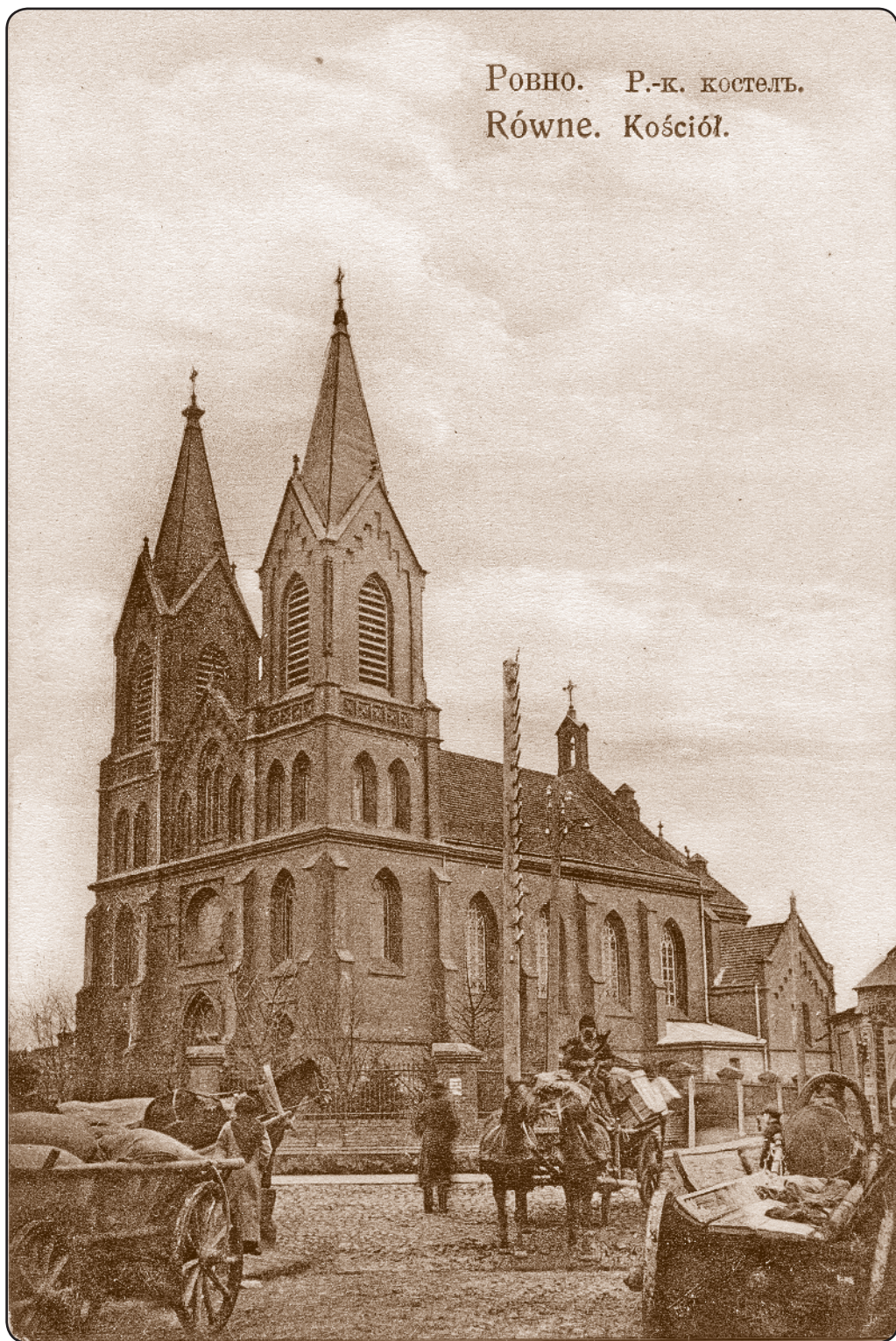
Центральна магістраль міста використовувалась не лише для спорудження культових споруд, тут розміщувалися й різні державні установи. Поруч зі Свято-Воскресенським собором, на розі вулиць Шосейної й Директорської (сучасні вулиці Соборна й 16 Липня), ще в середині ХІХ століття збудували двоповерховий цегляний будинок Рівненського казначейства. Так називалася фінансова установа, яка займалася збором податків від місцевого населення. В 30-і роки ХХ століття тут розміщувалася польська фінансова установа – державна каса скарбова. Цей будинок простояв у Рівному більше ста років (зараз не існує) і використовувався в післявоєнні роки для потреб обласного державного архіву.

Головний орган міського самоврядування в польський період – магістрат, знаходився на центральній вулиці Рівного, тодішній 3 Травня (за сучасним відділенням зв'язку № 28, у напрямку до вулиці Шопена). У місті з'являється безліч банків, офіси багатьох із них розміщувалися саме тут. Для одного з них, Рівненського відділу банку господарства крайового, в середині 30-х років, на розі вулиць 13 Дивізії та 3 Травня (вул. 3 Травня, 104), звели новий будинок. Це був фінансовий заклад для довгострокового кредитування промислових підприємств, ощадних кас, індивідуальних забудовників. Нині в цьому будинку знаходиться Рівненська митниця (вул. Соборна, 104). А ще на вулиці 3 Травня містились комерційний банк (будинок № 138), гандльовий банк (будинок № 35), каса Стефчика (будинок № 10).

У центральній частині головної вулиці міста розміщувалася пошта. Протилежну сторону від Свято-Воскресенського собору, де вона знаходилася, рівняни так і прозвали – «Поштовка». Нині на її місці височіє дев'ятиповерховий житловий будинок, до речі,

Ровно. Р.-к. костелъ.
Równe. Kościół.

Костел Святого Антонія. Поштівка. Поч. XX ст.

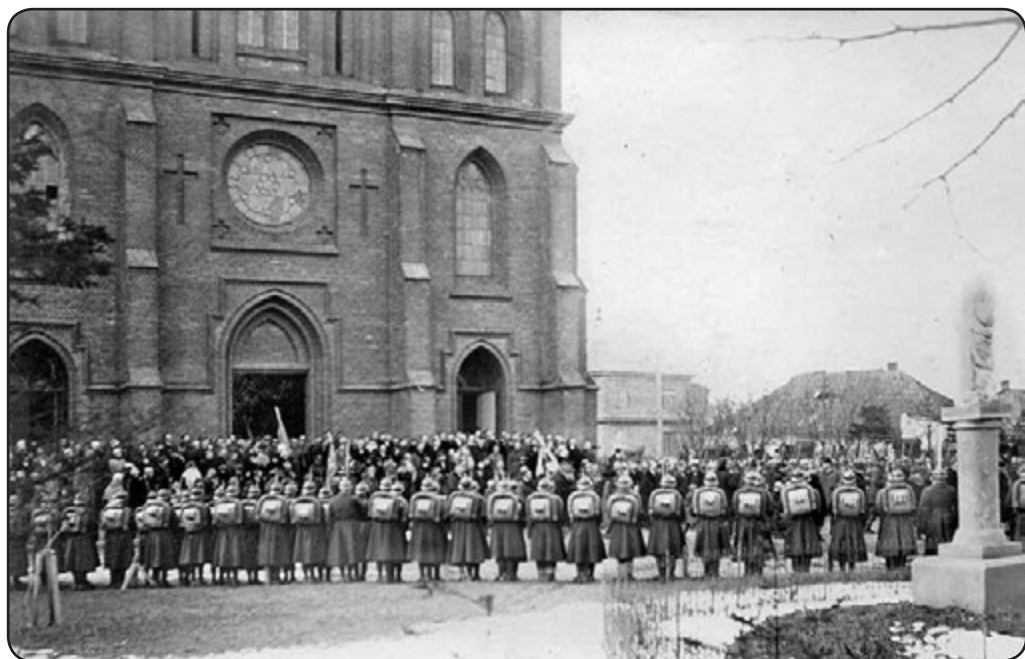

*Костел Святого Антонія.
Поштівка. Поч. XX ст.*

*Костел Святого Антонія. Інтер'єр.
Поштівка. 30-і рр. XX ст.*

*Учнівська молодь на урочистостях біля костелу Святого Антонія.
Фото. 30-і рр. XX ст.*

перший, який був зведений у Рівному (майдан Незалежності, 1). А в середині 30-х років, на розі вулиць 3 Травня й Міцкевича, у стилі конструктивізму, був збудований триповерховий будинок із колонами, де розмістилась нова пошта й телеграф (нині приміщення відділення зв'язку № 28 Українського державного підприємства поштового зв'язку «Укрпошта», вул. Соборна, 56).

У Рівному ще в ХІХ столітті існувало декілька приватних друкарень. Одна з них – друкарня «Декаданс» Сухарчука, знаходилась саме на Шосейній. В 30-і роки ХХ століття, у новозбудоване приміщення на центральну вулицю міста перемістилась польська державна друкарня. Цей будинок не вцілів. Нині на його місці, навпроти обласного музично-драматичного театру, стоїть житловий будинок, на першому поверсі якого розміщений ювелірний магазин «Рубін» (вул. Соборна, 61). Діяла ця друкарня й у роки німецько-фашистської окупації. Саме тут видавався український часопис «Волинь», який читала вся Україна. Редактором його деякий час був Улас Самчук, а серед дописувачів – відома поетеса Олена Теліга та багато інших українських патріотів. У пам'ять про видавництво «Волинь», на фасаді цього будинку встановлено меморіальну дошку.

Гомінка центральна магістраль виконувала роль важливої транспортної артерії міста. Ще в 70-і роки ХІХ століття її перетнула залізнична колія. А в 30-і роки ХХ століття в місті з'явилася автобусна станція (поруч із мостом, що вів на Волю). Автобусне сполучення з'єднало Рівне зі столицею Польщі – Варшавою, а також із містечками й селами Рівненського повіту – Гощею, Межирічами (сучасні Великі Межирічі), Людвиполем (сучасне Соснове), Бабином, Корцем.

«Поштовка» – центральна частина вулиця Шосейної.
Поштівка. Поч. ХХ ст.

*«Поштовка» — центральна частина вулиця Шосейної.
Поштівка. Поч. ХХ ст.*

Як правило, навчальних закладів на центральній вулиці не будували. Лише один із них став винятком. Це єврейська змішана гімназія «Освіта» із польською мовою навчання, яка утримувалася на кошти батьків. Для неї на вулиці 3 Травня, 30, збудували спеціальне приміщення (нині тут, на вул. Соборній, 30 — управління освіти Рівненської міської Ради).

В 30-і роки вулиця була щільно забудована, особливо та її частина (в центрі), що прилягала до торгового кварталу міста (вулиці Торгова, Старий Ринок). Нині це район магазину «Взуття» (біля центрального продуктового ринку), гастроному «Рівне». А відрізок центральної вулиці міста, від сучасного залу камерної та органної музики й до обласного музично-драматичного театру — це був нескінченний торговий ряд. Двоповерхові будинки, що містилися тут, одночасно слугували й для помешкання їхнім власникам, і для магазину, чи то кав'ярні, готелю, перукарні.

Ще й зараз старожили люблять згадувати про той вибір товарів у рівненських крамницях, які містили все: від найменшої дрібниці до складної побутової техніки. Ось тільки придбати потрібну річ не завжди було по кишені. А втім, сьогоднішнім мешканцям Рівного це зрозуміти неважко.

Особливою популярністю користувався магазин Лавра Журавльова (знаходився в районі сучасного Театрального майдану). Добре взуття можна було придбати в магазині чеської фірми Бата, мануфактуру й хутро — у Вугмайстера, книги, підручники — у Зелінського, Мартинюка, Талашука.

Для приїжджих удень і вночі були відкриті двері готелів із гучними назвами «Централь», «Вікторія», «Варшава», «Сан-Ремо».

За бажанням можна було зайти до ресторану «Селянка», бару Котвіца, кафе Раже. Полюбляли рівняни й бар-ресторан Ющука, що був розміщений на вулиці 3 Травня, 156.

Як і зараз, у минулі роки центральну вулицю рівняни часто обирали для пішохідних прогулянок, особливо «Поштовку». Тут перехожих переймали вуличні фотографи, які добре знали свою справу. Відзняті сюжети виходили, справді, цікаві. В об'єктив фотоапарата могла потрапити й сільська жінка, яка, розпродавши свій товар, поверталась додому, і дві знайомі панянки, що випадково зустрілись на прогулянці, а то й просто група гімназистів, що зі сміхом та щебетом поверталась додому. Ось хто був справжнім хранителем історії міського життя – вуличні фотографи!

Замовити фотопортрет чи груповий знімок можна було в таких відомих рівненських фотографів, як Гальперін, Німен, Долінко. Їхні фотоательє теж розміщувалися на центральній вулиці міста. Як і зараз, під час прогулянки головною вулицею міста початку ХХ століття, яскрава реклама запрошувала зайти до перукарні, у разі необхідності поруч можна було відвідати аптеку. Найбільше клієнтів було в аптеці Рутковського.

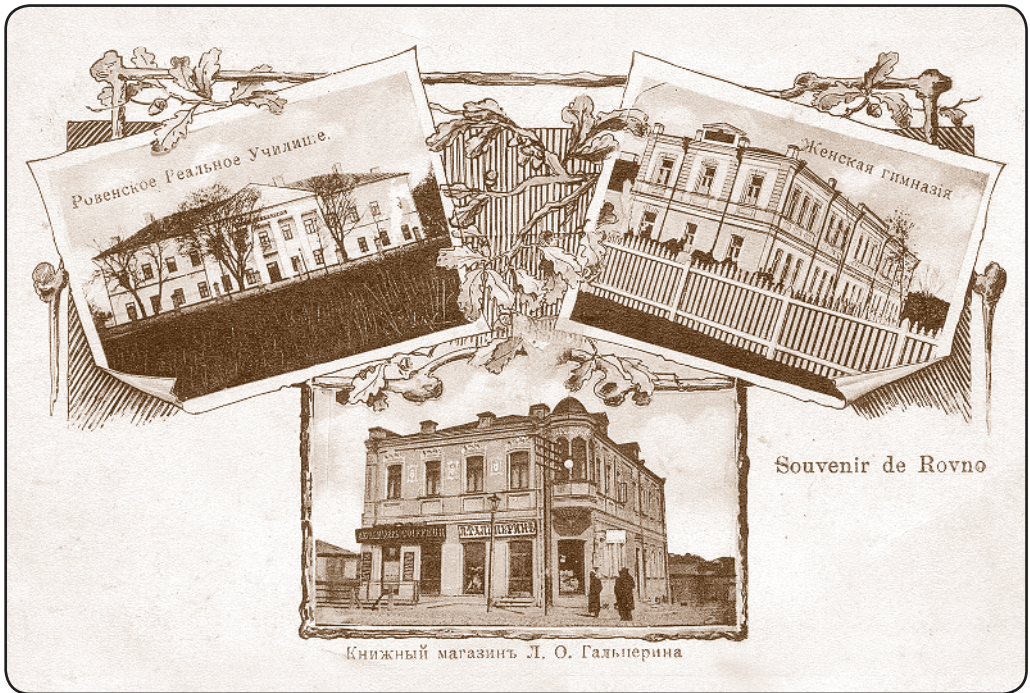
Усі заклади торгівлі, державні установи, житлові будинки, яких, до речі, на початку ХХ століття тут нараховувалося вже 364, назвати неможливо. Здається, викресли з історії міста його головну вулицю, і це вже буде не Рівне.

Наше сьогодення формує нове обличчя центральної магістралі міста – вулиці Соборної. Нині її прикрашає пам'ятник Т. Г. Шевченку (на майдані Незалежності). Перед будинком Рівненської міської Ради, на майдані Магдебурзького права, у

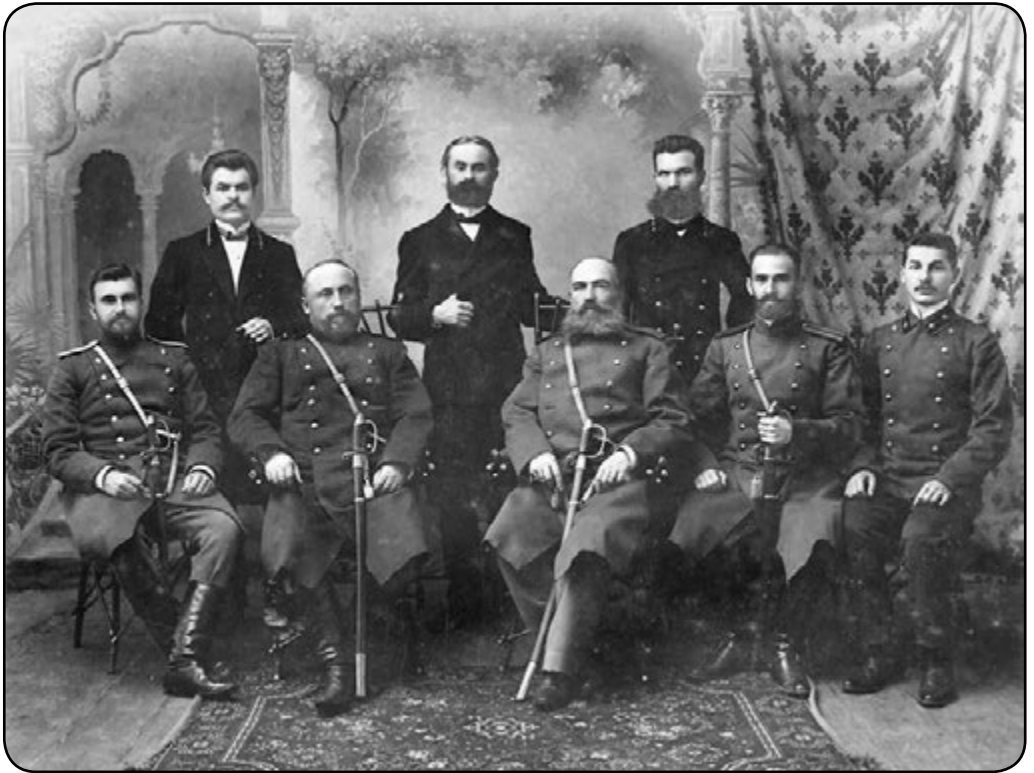
Поштамт. Поштівка. 30-і рр. ХХ ст.

На згадку про Рівне. Поштівки. Поч. XX ст.

Груповий портрет. Фото. Поч. ХХ ст. Ательє «Декаданс» Німена.

*Група військових. Фото. Поч. ХХ ст.
Ательє Гальперіна.*

Рівняни. Фото. Поч. XX ст.
Ательє Гальперіна.

Рівняни. Фото. Поч. XX ст.
Ательє Гальперіна.

Рівняни. Фото. Поч. XX ст.
Ательє «Декаданс» Німена.

Рівняни. Фото. 1913 р.
Ательє «Декаданс» Німена.

Рівняни. Фото. 30-ті рр. ХХ ст.

1994 році було встановлено пам'ятник загиблим за Україну. А 14 жовтня 2002 року, в ознаменування 60-ї річниці утворення Української Повстанської Армії, на розі вулиці Соборної з вулицею Пушкіна, постав пам'ятник Головному командирі УПА Климу Савуру (Дмитру Клячківському) та тисячам українських патріотів, які знайшли свій останній спочинок під мурами Рівненської в'язниці НКВС.

Рівняни. Фото. 30-ті рр. ХХ ст.

Рівняни. Фото. 30-ті рр. XX ст.

У роки незалежної України на вулиці Соборній з'явилася нова велична храмова споруда, найбільша на Західній Україні – Свято-Покровський собор. Перелік пам'яток на центральній вулиці Рівного, які постали за часів незалежної України, нещодавно знову поповнився. 20 лютого 2005 року на Театральному майдані урочисто відкрили пам'ятник нашому земляку, славетному українському письменнику Уласу Самчуку.

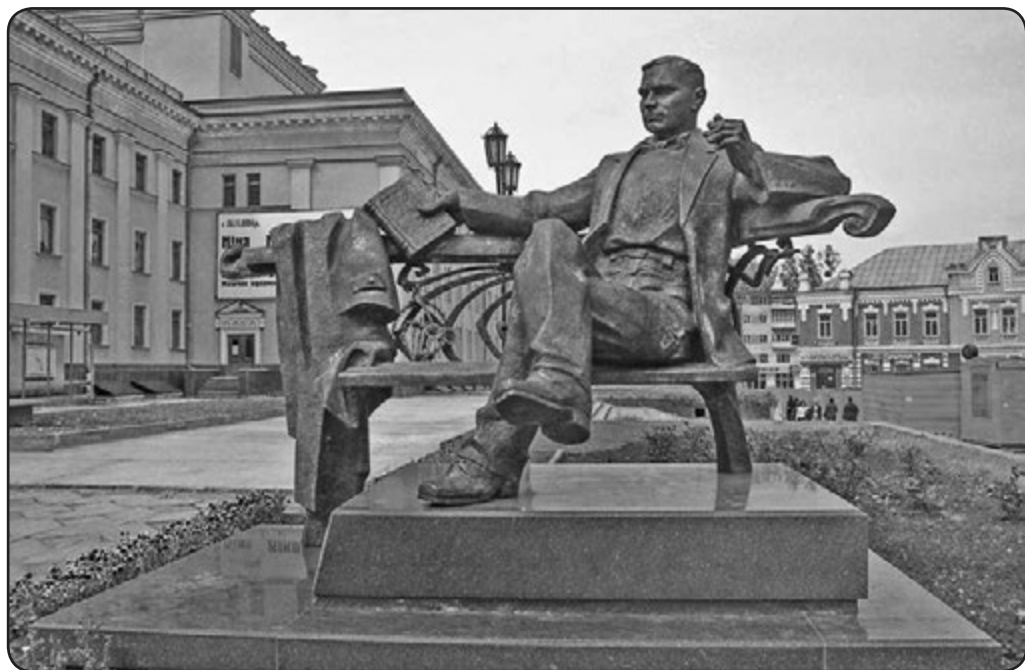
Рівняни. Фото. 30-ті рр. XX ст. Ательє Гальперіна.

*Майдан Незалежності. Святкування Дня міста.
Фото В. Луца. 2003 р.*

Театральний майдан. Фото В.Луца. 2005 р.

*Пам'ятник Уласу Самчуку.
Фото В. Луца. 2005 р.*

ПАРОВИЙ ПИВОВАРНІЙ ЗАВОД «БЕРГШЛОС» НА ВУЛИЦІ ШОСЕЙНІЙ

Упевнено можна стверджувати, що пивоваріння – одна з найстаріших галузей виробництва в Рівному. Адже пиво – дуже древній напій. Його знали ще в древньому Вавилоні і Єгипті. Варили пиво із пшениці, вівса, жита, або проса. Але ніколи при цьому не обходились лише одним видом зерна. І сьогодні пивовари добавляють до пророслого ячменю (солоду) хміль і рис. Саме хміль надає пиву його гіркуватий смак, і забезпечує його збереженість. Відтоді як його почали використовувати в Західній Європі (за деякими даними ще з VIII чи IX століття), виробництво пива починає швидко поширюватись. Насамперед це стосувалося країн, розташованих за межами поширення виноградарства: Англії, Нідерландів, Німеччини, Чехії, а згодом Польщі й Московської держави.

Цілком можливо, що вже перші власники Рівного – Несвицькі (XV ст.), або пізніше князі Острозькі, Замойські, Конєцпольські (XVI–XVII ст.) могли налагодити його виробництво для власних потреб і на продаж. Однак поки що можна впевнено стверджувати, що в Рівному пивоварне виробництво існувало за часів князів Любомирських. Так, уже на перших фіксаційних планах міста кінця XVIII століття позначений так званий «бровар кам'яний» в районі сучасного Облводоканалу (вул. С. Бандери, 2). А статистичні джерела фіксують нам у 1849 році діяльність єдиного пивзаводу в нашому місті, де в рік випускали продукції на суму 990 рублів. Без сумніву, його засновником міг бути лише власник міста. Адже за власниками приватновласницьких міст аж до кінця XIX століття зберігалось так зване пропінатійне право – на монопольне виробництво й продаж спиртних напоїв. А пиво, як відомо, належить до слабоалкогольних напоїв.

Обсяги випущеної продукції на Рівненському пивзаводі поступово зростали, і вже в 1887 році тут виробляли пива до 15 тисяч відер на суму 8000 рублів. У цей час зростає чисельність пивзаводів по всій Волині, оскільки сюди масово почали переселятися чеські колоністи – відомі знавці пивоварного виробництва, і, зокрема, вирощування хмелю. Саме тому рівненське пиво поступалося за якістю продукції Глинського чеського пивоварного заводу, який, як відомо, був розташований поруч із Рівне. Чеське пиво в Рівному швидше розкуповувалося. Щоб не розоритися, єврей-орендатор випросив у Любомирського для себе право накладати акцизний збір на кожне відро привізного в Рівне пива в обсязі 2 копійок.

Після того як наприкінці XIX століття в імперії Романових запроваджується винна монополія, держава викупує право на монопольне виробництво й продаж спиртних напоїв у власників приватних міст. Так, князю С. Любомирському, як компенсацію за право пропінатії, було виплачено аж 240 тисяч рублів! Відтоді в

Вулиця Соборна. Рівненський пивзавод. Фото В. Луца. 2005 р.

Рівному пивоварне виробництво стає приватним бізнесом найбільш підприємливих у місті єврейських родин.

Так, у 1908 році в Рівному був заснований паровий пивоварний завод, який належав власнику Герші Меєру Пісюку. На пивзаводі тоді працювало три десятки робітників, а сума випущеної на ньому продукції сягала 35 тисяч рублів. Зазначимо, що на той час її обсяги були не такі вже й значні в порівнянні, наприклад, з найбільшим міським пивзаводом Волинської губернії, який діяв у Житомирі.

Як відомо, у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття в промисловості України починає набувати важливого значення акціонування. Адже створення акціонерних товариств, які об'єднували індивідуальні капітали, дозволяло направляти ці кошти на її розвиток. Частіше всього в царській Росії промислові акціонерні компанії були пов'язані не зі створенням нових підприємств, а з фінансовою й технічною реорганізацією старих закладів.

Вочевидь, із ціллю розширити власне підприємство, рівненський пивоварний заводчик, купець 2 гільдії Г.М.Пісюк виступив ініціатором заснування акціонерного парового пивоварного заводу «Бергшлос». Зібравши всі необхідні документи, у 1909 році він звертається до Міністерства торгівлі і промисловості із проханням затвердити проект уставу акціонерного товариства. На запит міністерства стосовно Г.М.Пісюка від волинського губернатора надійшла позитивна характеристика: «засновник товариства володіє в м. Ровно нерухомим майном вартістю близько 100000 рублів, під судом і слідством не перебував, ні в чому неблагонадійному не помічений, користується довірою громадськості й до заснування ним у м. Ровно вказаного акціонерного товариства місцевих перепон немає».

Правління акціонерного товариства парового пивоварного заводу в Рівному «Бергшлос», як, до речі, і саме виробництво, знаходилося на вулиці Шосейній, у власному будинку Г.М.Пісюка. Основний капітал товариства становив 300000 рублів, а дивіденди в 1909–1911 рр. обраховувалися 3% на капітал. Зазначимо, що це був сімейний бізнес, оскільки окрім директора-розпорядника Г.М.Пісюка, до правління входило ще декілька його родичів.

Під їхнім керівництвом пивоварне виробництво в Рівному успішно процвітало. Так, якщо в 1908 році на даному підприємстві працював 31 робітник, то в 1913 році тут уже трудилося 116 чол. Із них лише на солодовнях, а також на упаковці, у підвалі при розливі було задіяно 43 чол., а 10 працюючих займалося транспортуванням вантажів. За кількістю робітників серед підприємств подібного профілю, зарахованих у 1913 році до Київського окружного страхового товариства у Волинській губернії, рівненський пивзавод був найбільшим. У штаті його управління рахувалося 5 чоловік, а ще працювали 1 технік, 1 наглядач, 1 завідувач магазином (складом). На заводі діяли 2 солодовні: одна з ручним виробництвом, а інша — з машинним, де були задіяні станки й апарати.

Продовжував випускати свою продукцію пивоварний завод «Бергшлос» і в 20–30-і роки, за польської влади. Та й то так успішно, що на території волинських торгів у парку князів Любомирських, завод мав окремий власний павільйон. Однак після того, як вересневої пори 1939 року до міста вступили радянські війська, Рівненський пивзавод націоналізували. А власника заводу Г.Пісюка, за спогадами старожилів, було репресовано.

Будівля колишнього акціонерного пивоварного заводу «Бергшлос», розташована на розі вулиць Соборної й Коперніка, і нині служить для потреб Рівненського пивзаводу. Переживаючи разом із незалежною Україною часи економічної нестабільності, його керівництво весь час у пошуках завоювання стабільного ринку. І досвід його попередників може стати в нагоді.

БУДІВЛІ АРХІТЕКТОРА БОРИСА АНДРЕЄВА

Кожна будівля в нашому місті має не лише свого власника. Мають споруди й своїх авторів, адже хтось їх проектував та зводив. Пам'ятками архітектури судилось стати не всім із них.

У повсякденному житті нас оточують будівлі, без яких ми вже не уявляємо собі Рівного. Це й обласна наукова бібліотека, і стадіон «Авангард», або, скажімо, будинок на вулиці Соборній, 262, де знаходиться гастроном «Рівне». Поруч із центральним універмагом, на тій же Соборній, числом 15, розміщений житловий будинок, на першому поверсі якого діють гомеопатична аптека №143 ВАТ «Рівнефармація», Рівненська фотогалерея. Усі ці споруди різні й за

*Б. Андрєєв, рівненський архітектор.
Фото. 30-і рр. ХХ ст.*

призначенням, і за стилем виконання. Не належачи до визначних пам'яток архітектури, вони давно вже стали пам'ятками, тепер уже минулої радянської історії.

Проектувала ці споруди, «прив'язувала» їх до місцевості, обираючи для них середовище, одна й та ж людина – архітектор Борис Андрєєв. Родом Б. Андрєєв походить із містечка Теофіополь, що в колишньому Старокостянтинівському повіті Волинської губернії (нині Хмельницька область). Народився в 1907 році в родині начальника поштово-телеграфного відділення Павла Андрєєва. У 1925 році закінчив Рівненську російську приватну гімназію й мав вибрати: йти до польського війська, чи продовжити навчання за межами Польщі. Він обрав останнє, висловивши, тим своерідний протест проти національної політики польських можновладців. І в 1927 році молодий хлопець виїздить до Чехословаччини. Вступивши до Празького політехнічного інституту, обирає факультет архітектури і наземного будівництва.

Маленька Чехія в складі Чехословаччини в довоєнній Європі вела перед у тогочасній архітектурній науці. Тут випробовувалися на практиці різні ідеї дуже поширеного на той час у будівництві стилю конструктивізму. Сама ж Прага створювала неповторну атмосферу, яка надихала студентів-архітекторів у майбутньому будувати надійно, красиво, розкуто. Слід пам'ятати, що довоєнна Чехословаччина була прихильною до багатьох іноземців, у першу чергу – до своїх братів-слов'ян. Чимало українців, росіян, змушених після революції й громадянської війни емігрувати, знайшли тут притулок. Саме ця країна прийняла таких синів і дочок українського народу, як Улас Самчук, Олена Теліга, Олег Ольжич та багато інших. Чисельною була й російська громада в Празі, до якої належав студент Андрєєв. Вона й підтримувала його в нелегкі роки навчання, коли чехословацький уряд перестав надавати допомогу студентам-емігрантам. З дипломом інженера-архітектора, і з так званим нансенівським паспортом у кишені, восени 1936 року повернувся Б. Андрєєв до Рівного. З ініціативи норвезького

дослідника Арктики Ф. Нансена такі паспорти видавались Лігою Націй усім емігрантам, кого позбавляли права громадянства в себе на батьківщині. У постійному проживанні на території Польщі Борису було відмовлено. Довгенько молодий архітектор курсував між Чехословаччиною й Польщею, подовжуючи візи на в'їзд і право проживання в себе вдома, аж поки в квітні 1939 року таки не отримав паспорт чужинця Польської держави. На той час він працював креслярем у Варшаві, і, щоб провідати рідних на Рівненщині, змушений був попередньо узгоджувати свій приїзд із повітовою владою. Вільне пересування територією ряду воєводств Польської держави йому було заборонено.

Шлях з обраної професії для Бориса Андреева розпочинався нелегко. На постійну роботу влаштуватись було практично неможливо. В 1936 році в Рівному завершувалось будівництво поштамту (навпроти сучасного центрального універмагу), і молодий архітектор був допущений до розробки ескізів його інтер'єрів. Згодом, через родинні зв'язки, він улаштувався до бюро будівельно-проектних робіт інженера С. Неменського, головна контора якого містилась в Костополі. Тут виконувалися замовлення на проектування житлових будівель. Автором багатьох проектів був Андреев, проте його прізвище ніде не фігурувало, оскільки всю документацію підписував сам С. Неменський.

В 1936–37 рр. Б. Андреев власноруч проектував житловий котедж одній чеській родині в с. Старомильськ під Здолбуновом. Проект був втілений у життя. Оригінальний, з максимумом комфорту, спроектований котедж, і на сьогодні може служити взірцем для індивідуального забудовника.

Щойно восени 1939 року Андреев отримав постійну роботу в Рівному, як Друга світова війна докотилася й сюди. Під час гітлерівської окупації влаштувався на роботу в технічний відділ гебітскомісаріату. Він, як відомо, містився на сучасній вулиці 16 Липня. Технічної роботи було небагато, у вільний час Борис займався малюванням. З вікон його контори проглядався Свято-Воскресенський собор. Його й обрав Андреев об'єктом своїх художніх уподобань. Можна стверджувати, що саме в такому ракурсі, як його відтворив Андреев, собор ніхто не малював. Графічна робота Андреева була готова до розмноження. Бажаючого взятись за цю справу не знайшлося. А шкода, могла б вийти чудова поштова листівка.

2 лютого 1944 року фашисти залишили Рівне. Та все ж і навесні, і влітку 1944 року піддавали його нищівним авіаційним бомбардуванням. Довго ще після війни довелося рівнянам заліковувати його рани. Підіймав його з руїн також Борис Андреев. Він був автором проектів відбудови шкільного приміщення на вулиці Пушкіна (нині старе приміщення ЗОШ № 15), міської лікарні на вулиці Калініна (колишній будинок повітової каси хворих, нині вул. Драгоманова, 9). У 1950 році, на місці зруйнованого

Свято-Воскресенський собор. Рисунок Б. Андрєєва. 1942 р.

театру Зафрана на вулиці Червоноармійській (сучасна вул. Симона Петлюри, 1), за його ескізами була зведена будівля Облпроекту. Тут, на першому поверсі, розмістилось товариство «Знання» (нині відомий усім рівнянам будинок під назвою «Народний дім»). В 50–60-і рр. Б. Андрєєв працював головним архітектором Облпроекту Рівного. Це був найбільш плідний період його творчого життя. Саме тоді й з'явилися в місті будівлі, відомі багатьом рівнянам. В 1947–48 рр. – житловий триповерховий будинок у центрі міста на 46 квартир (нині вул. Соборна, 262). На першому поверсі цього будинку розмістився центральний гастроном (нині гастроном «Рівне»). А в 1951–53 рр. був зведений за індивідуальним проектом житловий будинок на 100 квартир (нині вул. Соборна, 15). Збудовані в сталінському стилі академічного історизму, ці будівлі й на сьогодні вигідно вирізняються поміж інших у центральній частині міста.

У ті непевні сталінські часи до розряду ворогів народу потрапляли й архітектори, яких таврували клеймом космополітів. Згодом, вже з поширенням «хрущовської» типізації та уніфікації довго ще його «пропісочували» люди геть далекі від архітектури за так звані надмірності. Його внесок у міську забудову був визнаний лише із

*Вулиця Сталіна (сучасна вулиця Соборна).
Фото. Поч. 50-х рр. ХХ ст.*

часом. У 1980 році, продовжуючи роботу й після виходу на пенсію, Андреев виграв конкурс на кращі житлові та громадські споруди року. А саме – за високу якість «прив’язки» до навколишнього середовища проекту обласної наукової бібліотеки на вулиці Короленка, 6. А в 1985 році за багатолітню творчу діяльність і активну участь у роботі Спілки архітекторів Бориса Андреева відзначили почесною грамотою.

На схилі років шкодував за тим, що не все задумане втілювалося так, як передбачали його проекти. Так, від ерозії руйнується одна з його споруд – міський стадіон «Авангард». Несучі бетонні конструкції були зроблені без урахування його зауважень.

За своє довге життя пан Борис зібрав цікавий домашній архів. Переданий до обласного краєзнавчого музею, опрацьований для наукового використання, цей безцінний дар допомагає відтворити подих минулих епох.

РІВНЕНСЬКІ ВІЗНИКИ

Перевезенням рівнян і їхнього вантажу по місту наприкінці ХІХ–на початку ХХ століть займалися візники. Їхній промисел включав і перевезення різних товарів. Тих, хто перевозив вантаж, називали ломовими візниками, а їхніх коней – ломовими. Тих же, хто займався перевезенням людей, звали легковими візниками.

Перші «професійні» візники, очевидно, з’явилися в Рівному в другій половині ХІХ століття. Як відомо, у цей час швидко зростало міське населення. Та й саме місто значно розширило свої межі, упевнено утвердившись і на лівому березі р. Усті.

Візники на вулиці Шосейній. Поштівка. Поч. XX ст.

Перевезення як людей, так і вантажу вимагають відповідних доріг. Тут відіграло свою роль і те, що через усе місто в 50-і роки XIX століття проклали шосейну дорогу. А трохи згодом, і залізницю. Після спорудження в 1873 році вокзалу, Рівне отримує статус залізничної станції Південно-Західної залізниці. Це поліпшило транспортний зв'язок між містом і іншими територіями тогочасної Російської імперії.

Залізничний вокзал, на той час, стояв дещо осторонь від центру міста (розміщувався там, де зараз знаходиться Ковельський парк

Візники на вулиці Шосейній. Поштівка. Поч. XX ст.

РОВНО. Вокзалъ.
Równa. Dworzec kolejowy

Rowno. La gare.

ROWNO

Залізничний вокзал. Поштівки. Поч. XX ст.

Урочистості на залізничному вокзалі. Фото. 1917 р.

Рівненського відділку Львівської залізниці). Від'їжджаючи й прибулі в місто пасажери з вантажем ніяк не могли обійтися без послуг візника. Адже багато з них не знали міста. До того ж статус заможної людини (а такими послугами користувався саме цей прошарок населення) не дозволяв із такої нагоди пройтися пішки. Та й той, хто займався візницьким промислом, мав бути забезпечений достатньо коштами, адже потрібно було коня доглядати (а часом і не одного), спорядити його, мати екіпаж, візок, чи сани. Сам візник мав бути охайно вдягненим.

У 1900 році Рівненська міська дума прийняла спеціальну постанову для легкових і ломових візників: «Під час їзди містом візники мають бути охайно вдягнені, тобто в кучерський каптан чорного чи сірого сукна, і кучерську шапку; каптан повинен бути підперезаним кольоровим кушаком чи ремінним поясом; мати екіпажі чи візки, і спорядження надійне, і утримувати їх у належному стані».

Інколи візники хотіли чимось виділитися з-поміж свого брата. На великій швидкості вони гасали міськими вулицями, сповіщаючи про своє наближення за допомогою дзвіночків, що підвішувались до кінської упряжі. Міські органи влади вважали, що поїздка містом із дзвіночками – прерогатива лише пожежної команди. А тому їхнє використання заборонялось «у будь-яку пору року, як удень, так і вночі, усім особам, що їхали на яких би то не було конях, за виключенням лише однієї пожежної команди, котра повинна була виїздити на пожежу із дзвіночком». Лише в зимовий

період не заборонявся проїзд із бубонцями, мелодійний звук яких був, очевидно, менш гучний, ніж дзвіночків.

Рівненські візники могли не тільки зловживати їздою із дзвіночками, а й взяти з подорожнього вдвічі, а то й утричі більше, ніж того варта поїздка. Ось чому, згідно з постановою міської думи від 16 лютого 1906 року, і був затверджений преїскурант (такса), якого мали дотримуватися легкові візники Рівного.

Так, проїзд із міста екіпажем, або саньми на залізничний вокзал, чи то в зворотному напрямку, оплачувався від 25 до 35 копійок. Враховувалося, у яку пору дня тривала поїздка. Зокрема, проїзд уночі, та ще й із вантажем, оцінювався значно дорожче (аж на 10 копійок). Багато це чи ні, сьогоднішньому рівнянину судити важко, навіть знаючи тогочасні ціни. Скажімо, десяток яєць тоді коштував 30 копійок. За ці ж гроші можна було купити півдесятка оселедців, або ж фунт (400 г) найкращого м'яса. Розмір же чайових, які, безперечно, отримували візники, не підлягав офіційному визначенню. Усе залежало від щедрот подорожнього.

За право займатись своїм промислом візники сплачували податок до міської скарбниці. Ці гроші, як правило, використовувались на нагальні потреби міста (мощення доріг, освітлення вулиць, утримання штату органів влади). У 1917 році цей податок становив 5 рублів за кожного коня. Тим же, хто ухилився від його сплати, не дозволяли виїзд у місто без номерів, які видавала виключно міська управа. За цим суворо слідкувала поліція.

Скрутні часи 1917–20-х рр. (світова війна, дорожнеча, бандитизм) змушували візників об'єднуватися в професійні спілки, обирати свого старосту. На нього покладався обов'язок захищати інтереси всіх, причетних до цього важливого промислу.

І все ж право затверджувати розцінки за проїзд виключно зберігалось за міською владою. У липні 1918 року в місті були розклеєні оголошення про нові ціни. За проїзд екіпажем із міста на вокзал уночі потрібно було заплатити вже 6 рублів. На один рубль дешевше оцінювався проїзд до військових казарм. Ще дешевше — 4 рублі, брали за проїзд у кінець міста. У примітках було сказано, що нічним вважається час від 12 години ночі до 6 години ранку, решта часу — це день. На гроші, які потрібно було викласти за проїзд, можна було купити пуд картоплі, або ж 30 коробок сірників, чи курку.

Минали роки. На зміну дорожнечі прийшли більш стабільні часи. І в 20–30-і роки не обходилися в місті без послуг візників. Ось як згадував про свій приїзд до Рівного в 1926 року вчитель української приватної гімназії М. Гуцуляк: «Приїхав я поїздом Львів-Лунінець. Вийшовши... з подорожніми... опинився я на площі з правого боку двірця. Тут побачив, як ніде досі, велике число одно і двокінних повозів, ... десь, як з-під землі, з'явилося біля мене кілька фірманів... і, не питаючи мене, один тягне за рукав в

свою сторону, другий забрав валізу, а третій інший пакунок. На мій категоричний протест, опинився я зі своїм багажем на повозці з парою гарних і шпарких коней».

ВУЛИЦЯ АПТЕКАРСЬКА (сучасна вулиця Симона Петлюри)

Оглянемо вулицю Симона Петлюри, яка знаходиться в центральній частині міста, і бере свій початок від Свято-Воскресенського собору. Сучасну назву вона отримала не так давно – на честь українського політичного діяча часів національно-визвольних змагань українського народу 1917–1919 рр., одного з організаторів Центральної Ради і Директорії – Симона Петлюри, який у 1919 році перебував у Рівному.

На перейменування вулиці щастило. Перша назва – Аптекарська, утримувалася впродовж усього XIX століття. Імовіріше, саме тут була відкрита в місті перша аптека. На рубежі двох століть зустрічаємо ще одне її найменування – Гоголівська, на честь письменника Миколи Гоголя. Так іменувалася вулиця майже два десятиліття, аж поки не змінилася влада, і наше місто відійшло до складу Польської держави. Відтоді, з 1921 по 1939 роки, вона мала назву 13 Дивізії – на честь однієї з військових частин польського війська, яка брала участь у бойових діях із більшовиками на Рівненщині в 1920 році. Традицію «військових» перейменувань продовжили гітлерівські окупанти, назвавши її СС (аббревіатура терористичної організації німецьких фашистів). З 1939 року й аж до початку 90-х років ця вулиця йменувалася Червоноармійською.

Зауважимо, що в тій частині, яка ближче до центру, вулиця має декілька крутих поворотів. Вони не випадкові. Саме так колись пролягало старе русло р. Усті (можливо, штучно прокопаний рів для захисту східного міського кордону) ще до того, як тут з'явилися перші будівлі.

Мешканцями вулиці в XIX столітті були багаті міщани, державні службовці. Тут розміщувалися деякі державні установи, а також орган місцевого самоврядування – Земська повітова управа (будинок не зберігся, знаходився на розі вулиць Симона Петлюри й Словацького). На початку XX століття цей будинок належав багатому єврею Шаю Куліковичеру. Оскільки повітовий орган самоврядування на спорудження власного будинку відмовився витратити кошти як недоцільні, це приміщення вони наймали. У

Вулиця Аптекарська (сучасна вулиця С.Петлюри). Загальний вигляд. Поштівка. Поч. ХХ ст.

польські часи в цьому ошатному будинку працювало староство Рівненського повіту – державний орган повітової влади.

У квітні 1919 року, коли уряд Директорії перебував у Рівному, у будинку навпроти народної управи (так тоді називали земство), знаходилися редакція «безпартійної, демократичної» газети «Вільна Україна».

У тому місці, де вулиця робить стрімкий поворот, нині стоїть споруда державного національного банку. Приміщення для нього зводилось ще на початку ХХ століття, і в усі часи використовувалося для потреб виключно державних банківських установ: лише державні герби змінювались на його фасаді.

Впродовж першої половини ХХ століття театр Зафрана, приміщення якого не збереглося (розміщувалося на місці сучасного Народного дому, вул. С. Петлюри, 1), був однією з найкрасивіших споруд у Рівному. Відкритий для відвідувачів у 1908 році, театр Зафрана користувався великою популярністю серед рівнян, оскільки на його сцені виступали відомі на той час актори, які зі своїми театральними колективами здійснювали гастрольні поїздки імперією Романових. У театрі Зафрана проводилися й головні міські урочистості. Яких тільки з'їздів громадських організацій, військових армійських частин у добу Української революції 1917–20 рр. там не відбувалося! В 30-і роки приміщення було переобладнане під кінотеатр.

Літні рівняни люблять пригадувати, що в кінотеатрі Зафрана були в прокаті найновіші зарубіжні кінострічки, які в Рівному ніде ще не демонструвалися. У 1939 році кінотеатр перетворили

Ровенское отделение Государственного Банка. Souvenir de Rovno.

Рівненське відділення державного банку.
Поштівка. Поч. XX ст.

Службовці Рівненського відділення державного банку.
Фото. Поч. XX ст. Ателье «Декаданс» Німена.

Сцена з вистави «Борис Годунов». Декорації Г.Косміаді.
Фото. 30-і рр. XX ст.

KÓLKO ESTETYCZNE
Teatr ZAFRANA przy Ciesniaszym Posyjskim w Równem. ŚRODA 1 LUTEGO 1919 r.

W wykonaniu sztuków kółka

1. A. Puszkina „BORYS GODUNOW”
Dramat (3 akty)

2. J. Turgeniewa „BIEŻYŃ ŁUG”
(scenka)

Artystyczne kierownictwo, nowe specjalnie wykonane dekoracje i uświetn. w głównej roli Cesa Borysa Godunowa artysty-mal.

J. KOSMIADŁ

Dziennie przedstawienia dla młodzieży szkolnej. Początek o godz. 3 p. p. Ceny miejsc od 1 zł.

Bilety na obydwa przedstawienia do nabycia w urzędzie p. Rydzewskiego. Ceny miejsc od 1 zł. 65 gr.

Wykonanie i kierownictwo: J. Kosmiadł. Wykonanie i kierownictwo: J. Kosmiadł.

ЭСТЕТИЧЕСКИЙ КРУЖОКЪ
при РОВЕНСКОЙ РУССКОЙ ГИМНАЗИИ.

ТЕАТРЪ ЗАФРАНА среда 1 ФЕВРАЛЯ 1919 г.

1. А. Пушкина „БОРИСЪ ГОДУНОВЪ”
драма (3 акты)

2. Н. Тургенева „БѢЖИТЬ ЛУГЪ”
(сценка)

Художественное руководство, новые специально исполненные декорации и освещение в главной роли — ЦАРЬ БОРИСЪ ГИМНАЗИИ

Г. П. КОСМИАДИ

ДЕНЕЖНЫЙ СЕКСТАВЪ: Билеты на оба спектакля по 1 рублю. Билеты на 3 и 4 акт по 1 рублю. Цена билетов от 1 руб.

Вечерний секставъ: Билеты по 1 рублю. Билеты на 3 и 4 акт по 1 рублю. Цена билетов от 1 руб. 65 гр.

Реклама: Издатель: Г. В. Косицкий. Ровно, Друк. Ш. Шагалетек. Выдавец: Я. Я. Шиманец.

Афіша до спектакля
«Борис Годунов».
Фото. 30-і рр. XX ст.

Г.Косміаді, вчитель малювання.
Грає Бориса Годунова в однойменній
виставі. Фото. 30-і рр. XX ст.

*Рівненське повітове староство на вулиці 13 Дивізії.
Поштівка. 30-і рр. XX ст.*

на Будинок Червоної Армії, а в роки війни його приміщення було сильно пошкоджене і вже не відновлювалося.

Вулиця пам'ятає й дзвінкий дитячий гомін. У 30-і роки минулого століття тут діяли дві школи: Рівненська російська приватна гімназія (будинок не зберігся) та єврейська гімназія «Тарбут» (нині вул. Симона Петлюри, 26).

*Вулиця 3 Травня. Ліворуч — поворот на вулицю 13 Дивізії
(сучасна вулиця С.Петлюри). Поштівка. 30-і рр. XX ст.*

*Рівненська російська приватна гімназія на вулиці 13 Дивізії.
Поштівка. 30-і рр. ХХ ст.*

Сьогодні поміж уцілілими старими будівлями цікавими архітектурними вирішеннями вирізняються Рівненський будинок вчених (вул. Симона Петлюри, 17), приміщення обласної бібліотеки для дітей, яке належало Когану (вул. Симона Петлюри, 27), будинок лікаря Гайзенберга (вул. Симона Петлюри, 19).

Будинки, як люди, старіють. Хто знає, які спогади про різні епохи, різних людей зберігають їхні мовчазні стіни...

*Актова зала Рівненської російської приватної гімназії.
Свято Святого Миколая. Фото. 30-і рр. ХХ ст.*

*Свято птахів у Рівненській російській приватній гімназії.
Фото. 30-і рр. XX ст.*

*Учні Рівненської російської приватної гімназії на лижній прогулянці.
Фото. 30-і рр. XX ст.*

*Вулиця 13 Дивізії, 27. Фото. 30-і рр. XX ст.
Нині тут розміщується обласна бібліотека для дітей.*

*Вулиця 13 Дивізії, 17. Фото. 30-і рр. XX ст.
Нині тут розміщується Рівненський будинок вчених.*

Нині вулиця Симона Петлюри – одна з найбільш ошатних і впорядкованих у нашому місті. Тут розміщуються офіси багатьох державних установ і приватних фірм. У сучасний силует вулиці вдало вписалися й нові споруди, а також пам'ятники – жертвам Чорнобиля, Симону Петлюрі.

ПРОВУЛОК БАРМАЦЬКИЙ (сучасна вулиця Словацького)

Є в Рівному вулиці майже зовсім не-примітні. Деяким із них, хоча й розташованим у гомінкому центрі міста, вдалося зберегти затишок і тишу. Саме такою є вулиця Словацького.

Її започаткував невеликий провулок. Першу назву йому дала вулиця Бармацька (сучасна вул. Міцкевича). Під такою назвою він позначений на плані Рівного 1896 року. На початку ХХ століття провулок перейменували в Гоголівський (від вулиці Гоголівської – сучасна вул. Симона Петлюри). Нарешті, з середини 30-х років ХХ століття, колишній провулок Бармацький (Гоголівський) отримує статус вулиці, яку назвали іменем ушавленого польського поета, уродженця Волині – Юліуша Словацького.

Мешкали на цій вулиці переважно урядові чиновники, люди заможні. Селились надовго, а тому помешкання будували добротні, у яких могло жити не одне покоління людей. Доля багатьох мешканців цієї затишної рівненської вулиці склалася по-різному.

У глибині вулиці, у розкішному особняку, жив повітовий предводитель дворян Дмитро Федорович Андро. Оселився він у Рівному ще на початку ХХ століття. Походив із дворян війська Донського. Батьки Д. Андро мали маєтки у Франції, а ще в містечку Деражне Рівненського повіту. Це його бабусі – Г.О. Оленіній, дочці знатного петербурзького вельможі, присвячував свої геніальні вірші О.С. Пушкін.

Д.Андро, предводитель дворян Рівненського повіту. Фото. Поч. ХХ ст.

Вулиця Словацького, 7. Будинок предводителя дворян Рівненського повіту Д.Андро. Фото. 70-і рр. ХХ ст.

Дмитро Федорович виховувався в пажеському корпусі, отримав блискучу військову освіту. Деякий час перебував на службі в царському війську, а після хвороби подав у відставку, і вирішив зайнятися громадською діяльністю. На початку ХХ століття, як землевласника Волинської губернії, його обирають предводителем дворян у Ковельському повіті, а згодом – у Рівненському.

Зауважимо, що поміж представників дворянського стану така посада вважалася досить поважною. Після того як на Волині в 1911 році було запроваджено земство, його головою в Рівненському повіті став предводитель дворян Д. Андро. Такий порядок виборів місцевого самоврядування в царській Росії підтверджувався законодавчо: його гласних (депутатів) місцеве населення обирало, а голову земства державна адміністрація затверджувала сама, і ним мав бути обов'язково головний обранець від дворян – найбільш привілейованого стану суспільства. Обіймав важливі посади Д. Андро й у добу Української революції. У 1917 році Тимчасовий уряд призначає його комісаром Рівненського повіту, а в 1918 році гетьман П. Скоропадський – старостою Волинської губернії. Згодом його життєві дороги розійшлися з Україною й загубилися десь у Франції. Однак за заповітом, після смерті, в 30-і роки, труну з його тілом привезли в Деражне, де він похований поруч зі своїм батьком.

Наприкінці 80-х років ХХ століття будинок Андро в Рівному на вулиці Словацькій збирались знести. Тоді на його захист виступили члени Товариства охорони пам'яток. Нині цей будинок (вул. Словацького, 7) відновлений. Але відчуття подиху історії, яке викликала ця будівля, на жаль, втрачене.

*М. Прохоров, рівненський лікар.
Фото. 20-і рр. XX ст.*

*Вулиця Словацького, 3. Будинок, який належав лікарю М. Прохорову.
Фото В. Луца. 2005 р.*

На вулиці мешкали й інші жителі, відомі всім рівнянам. Так, на початку ХХ століття, у будинку числом 3, де нині знаходиться міський паспортний стіл, проживав лікар Микола Миколайович Прохоров. У цьому ж помешканні приймав він і хворих. Випускник Санкт-Петербурзького університету, він оселився в нашому місті ще в 1900 році й прожив тут тридцять років, залишивши по собі добру пам'ять не лише як авторитетний лікар, а і як активний громадський діяч. За царської доби декілька разів рівняни обирали його повітовим гласним, а в 20–30-і роки радником (депутатом) до магістрату. Коли він помер 11 березня 1930 року, в останню путь проводити його зібралось ледь не все місто. Могилу М. Прохорова й зараз можна побачити на міському кладовищі «Грабник». Дружина лікаря, Інеса Прохорова, теж не стояла осторонь громадського життя. Як відомо, вона входила до керівної ради російського благодійного товариства, що діяло в нашому місті за польської влади.

А ось фасад будинку числом 8 прикрашає меморіальна дошка, встановлена з ініціативи Рівненської організації Спілки письменників України: «В цьому будинку в 1956–83 рр. жила українська радянська письменниця Ольга Семенівна Ткачук (1912–1983 рр.) – перший член Спілки письменників України в Рівненській області».

ВУЛИЦЯ БАРМАЦЬКА (сучасна вулиця Міцкевича)

Ще не так давно вулиці Словацького й Міцкевича не можна було розглядати окремо одна від одної, оскільки вулиця Словацького перетинала вулицю Міцкевича.

І Юліуш Словацький, і Адам Міцкевич – люди одного покоління, обоє вславлені польські поети. Пальма першості завжди належала Міцкевичу, але й Словацький претендував якщо не на першість, то на рівність із Міцкевичем.

Як не дивно, але й на дві рівненські вулиці, що носять імена відомих польських поетів, поширилось це одвічне змагання. Вулиця Міцкевича завжди виконувала більш важливу роль у житті міста, та й своєю протяжністю випереджала суперницю. Перша її назва – Бармацька, бо саме нею пролягав шлях із Рівного до села Бармаки. Довго міська влада не брала її на своє утримання. Та врешті-решт, на одному із засідань Рівненської міської управи, у 1915 році, розглянули питання «про прийняття в підпорядкування міста Бармацької, нині Лермонтовської вулиці».

Церква Святого Юрія на вулиці Міцкевича.

Належала українській громаді. Фото. 30-і рр. ХХ ст.

Іменем Міцкевича вона почала зватися з середини 30-х років ХХ століття. Так згадував про ті часи уродженець Рівненщини письменник Улас Самчук: «Вулиці міст, як завжди, як звичайно, носили назви не українські. Особливо за покійниці Польщі старанно дбалось, щоб під цим оглядом нічого не дісталось українцям. Все, до найменшого закапелка, носило назви Пілсудського, Костюшки,

Церква Святого Юрія. Хресний хід. Фото. 30-і рр. ХХ ст.

Союз українок. Рівне. Фото. 20-і рр. XX ст.

*Група вихованців дитячого садка. Дошкільний заклад
утримувався на кошти Союзу українок.
Фото. 20-і рр. XX ст.*

3 Мая, Міцкевича і т.д. ...». Заради справедливості зауважимо, що сучасні вулиці Рівного, які носять імена славетних українців Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка отримали свої назви за часів Другої Речі Посполитої.

Чимось особливим поміж інших вулиць Бармацька (вул. Міцкевича) не виділялася. Такі ж, як і повсюди, невеликі будиночки, подекуди прикрашалися квітниками. Ще на початку ХХ століття на вулиці Бармацькій містився одноквартирний житловий будинок – власність Свято-Воскресенського собору. У другій половині 30-х років у ньому розміщувалися гімназійна Свято-Юріївська церква (належала Рівненській українській гімназії), та помешкання священика Євгена Борщевського. Ця будівля не збереглася, нині на її місці височіє міський пологовий будинок №1 (вул. Міцкевича, 30).

В 30-і роки знайшла собі притулок на вулиці Міцкевича, 10, українська повітова громадська організація «Союз українок». Тоді ж, на розі вулиць 3 Травня й Міцкевича, було збудоване приміщення пошти й телеграфу.

Сучасне ділове обличчя вулиці Міцкевича формують уже нові висотні будівлі, де розмістилися Головне фінансове управління Рівненської обласної державної адміністрації, Рівненська обласна дирекція національної страхової компанії Оранта (вул. Міцкевича, 14).

ДЕСЬ «НА БАРМАТСЬКІЙ ВУЛИЦІ»

Як відомо, в 1844 році в Рівному жив і працював Микола Іванович Костомаров – український історик, публіцист, письменник. На той час він, випускник Харківського університету, уже захистив дисертацію й отримав ступінь магістра. Але обійняти запропоновану посаду старшого вчителя Рівненської чоловічої гімназії молодий учений згодився охоче. Наш регіон цікавив його насамперед як дослідника, коло інтересів якого пов'язане з подіями доби козацьких війн під проводом Б. Хмельницького. Саме тоді він почав збирати матеріали для своєї монографії «Богдан Хмельницький», над якою працював усе своє життя.

У жовтні 1844 року М. Костомаров приїздить до Рівного, і приступає до виконання своїх службових обов'язків. Як він справлявся з ними, дізнаємося зі звіту інспектора казенних училищ: «Нинішній учитель магістр Костомаров, з особливою любов'ю віддається науці й уже довів відмінні свої здібності деякими досить слушними історичними творами, має, без сумніву, усі якості, важливі для цілком хорошого викладача».

Окрім російської, він викладав і всесвітню історію. Як навчальний предмет всесвітня історія була введена до гімназійного курсу при Костомарові. Тоді ж одна з перевірок успішності учнів стосовно цих дисциплін визнала її лише задовільною («порядочною»). Однак

це не зараховувалося Костомарову в провину, оскільки в гімназії довгий час викладання історії не проводилося.

Опубліковане листування М. Костомарова з Рівного, яке він підтримував із деякими своїми друзями. Одному з них, К. М. Сементовському, наприкінці 1844 року він писав: «Справ прірва, так що носа ніколи втерти: 15 лекцій на тиждень, та ще й примушують задавати твори й поправляти їх».

Починаючи з 1844 року, у навчальному процесі Рівненської гімназії відбулися значні зміни. У 1845 році, за розпорядженням Міністерства народної освіти, ліквідували окреме викладання статистики. Основи цієї науки вирішено було викладати на уроках географії. На засіданні педагогічної ради гімназії, яке відбулося 1 травня 1845 року, розглядали питання, як раціональніше використати вивільнені години. Як відомо, на цьому засіданні виступав М. Костомаров. І певне, під його впливом, гімназійна педагогічна рада вирішила збільшити навчальне навантаження з історії. Підставою для рішення було те, що історична наука сприймалась як такою, що має особливе виховне значення для молоді. Присутні на педраді пропонували ввести практичні заняття з історії. Звучали пропозиції, щоб вони проводилися в незвичній для уроку історії формі. Наприклад, учні мали ознайомитися з першоджерелами, науковими поглядами вчених щодо різних періодів історії, способами викладення власних думок стосовно найважливіших подій минулого.

А. Анципо-Чикунський, на початку ХХ століття – директор Рівненського реального училища, досліджуючи історію цього навчального закладу, небезпідставно вважав, що в прийнятті такого рішення педрадою зіграв неабияку роль саме М. Костомаров. «Мені здається, – писав він, – що в цій постанові можна бачити погляд знаменитого історика на формування предмета в середніх учбових закладах».

Залишалося до кінця нез'ясоване місце проживання в Рівному Костомарова з жовтня 1844 року по серпень 1845 року. Відомо, що в переважній більшості вчителі та обслуговуючий персонал гімназії мешкали в будинках, розташованих поруч із цим навчальним закладом (сучасний квартал Рівного на перетині вулиць 16 Липня й Михайла Драгоманова). Зі спогадів М. Костомарова дізнаємося, що в Рівному він поселився в привітного пана Самарського. Квартира, яку він найняв, здивувала його незвичною дшевевиною: «Із мене взяли десять рублів у місяць за дві кімнати зі столом і пранням білизни», – згадував він. Сама ж квартира розміщувалась на певній відстані від гімназії. Це не засмутило молодого викладача, оскільки Рівне видалось йому таким малим містечком, що «куди б не піти, усе не буде далеко».

Сама ж квартира, яку М. Костомаров наймав у Рівному за власні кошти (заробітна плата вчителя тоді складала 400 рублів сріблом

*М.Костомаров, видатний
український історик.
Гравюра. Середина ХІХ ст.*

на рік), згідно з опублікованими матеріалами про нього в 1917 році, містилася десь «на Барматській вулиці». Зауважимо, що на колишній Бармацькій (сучасна вул. Міцкевича) на сьогодні не збереглося жодної вцілілої будівлі часів перебування тут учителя М. Костомарова. Найдавніші з існуючих сьогодні були зведені на початку ХХ століття.

Саме звідси, з Бармацької вулиці, відправлявся історик у свої канікулярні подорожі округою. На різдвяні свята встиг оглянути Дерманський монастир, Гощу, Пересопницю, Межиріччя й Тайкури. А на Великдень 1845 року побував у Почаєві. Детально описав про цю поїздку вже на схилі років у згадуваній «Автобіографії». Знайомство зі святинями цього монастиря розтягнулося на три дні. Шкодував, що за браком часу не вдалося ближче познайомитися з монастирською бібліотекою. З різних причин не поталанило йому на пошук історичних матеріалів і в Крем'янці та Вишневці, куди він спеціально заїздив. Під час цієї подорожі молодий учений оглянув і поле Берестецької битви. На той час природний ландшафт місця історичної битви, що відбулася в червні 1651 року між українським військом під проводом Б. Хмельницького й польською шляхтою, ще не зазнав таких змін, як нині.

Промайнули великодні канікули – і знову в Рівне. Варто сказати, що М. Костомарова, звиклого до більших проявів цивілізації, перебування в провінційному місті не тішило. Через два місяці після приїзду до Рівного він писав своїм знайомим: «Я готовий служити хоч десять років навіть постійно на посаді вчителя: ця посада мені подобається, але, їй богу, не в Рівному... Справді,

хочеться поживи для розуму і для душі, а тут ні книг, ні людей для мене потрібних». Та все ж, окрім педагогічної роботи, він не полишав наукових занять: збирав народні пісні, думи, історичні легенди, які пізніше йому вдалося опублікувати.

З легким серцем і назавжди поїхав із Рівного М. Костомаров, отримавши повідомлення від 31 липня 1845 року про своє переведення до Першої Київської гімназії на посаду старшого вчителя історії. Однак ще не раз у своїх історичних працях учений звертався до розробок історичних сюжетів, пов'язаних із волинським краєм.

ВУЛИЦЯ ТОПОЛЕВА (сучасна вулиця В'ячеслава Чорновола)

Сучасна вулиця В'ячеслава Чорновола відома ще з XIX століття під милозвучною назвою Тополева. Імовірно, саме тут, ще наприкінці XVIII століття, був висаджений так званий тополевий лісок. Є підстава вважати цю місцевість східною околицею щойно закладеного тоді парку – складової частини палацово-паркового ансамблю князів Любомирських. Для цього в Рівне були завезені рідкісні породи дерев, поміж них і так звані надвіслянські тополі. Як писав Т. Стецький, тополевий лісок був улюбленим місцем проведення народних забав, свят зажинок, обжинок. Їхніми учасниками виступали мешканці Рівного – піддані Любомирських, а ті, у свою чергу, разом із гостями, любили споглядати все це як театральне видовище.

Слід сказати, що в XIX столітті Тополева вважалася однією з найкрасивіших вулиць провінційного Рівного. Саме такою вона постала в спогадах В. Короленка: «Пам'ятаю, одного ясного осіннього вечора я йшов по тихій Тополевій вулиці, й повернув через пустир у вузький провулок. Вулиця була в тіні, але за городами, між двома чорними дахами, вставав місяць, і на ньому різко вимальовувались чорні гілки дерева, уже оголеного від листя. Я спинився, мимоволі вражений красивою простотою цього нескладного пейзажу.»

Із середини XIX століття, після того як розкішний палац, що на вулиці Замковій, став непридатним для його господарів – власників міста князів Любомирських, вони проживали саме тут, поблизу вулиці Тополевої. Ось як писав про це священник А. Сендульський у 80-і роки XIX століття: «На цій вулиці проживає сам власник Рівного

Окружний суд. Розміщувався в «палацику на Гірці» князів Любомирських. Фото. 30-і рр. ХХ ст.

князь Любомирський у розкішному й зі смаком облаштованому будинку, котрий, однак, не виділяється величністю».

Стояв цей будинок на підвищенні, яке звалося «Гірка», в обрамленні красивого парку, насадженого вже на початку ХІХ століття, за часів кн. Фридерика Любомирського (нині територія сучасного парку ім. Т. Шевченка). Як і більш давній, поміж рівнянами він звався парк князів Любомирських.

Ліричний опис вулиці Тополевої й «палацику» Любомирських на «Гірці» знаходимо в спогадах відомого на Волині власника маєтку в Мізочі Ю. Дуніна-Карвіцького, датованих 1893 роком: «Виїхали на вулицю Тополеву – так названу від сягаючих до небес надвіслянських тополь... Група дерев, в обрамленні елегантного штахетника, чудово доглянуті газони й килими квітів, угорі, направо, напівкругла веранда, уся тоне в зелені, і втрамбована дорога, що, очевидно, пролягає до під'їзду. Вирізнялося все це такими певними рисами добре зрозумілої елегантності й комфорту, на відміну від звичайного маломістечкового помешкання. Називалося воно «Гірка».

Як засвідчують архівні документи, нащадки Любомирських проживали в цьому чудовому куточку міста аж до початку ХХ століття. Так, дерев'яний одноквартирний будинок на вулиці Тополевій, 25, належав на той час Станіславу Казимировичу Любомирському. Тут же поруч, будинок числом 28, вважався власністю Ванди Адамівни Любомирської. А втім, останній належало ще декілька дерев'яних будинків, розташованих поруч, та ще конюшня, сараї.

Парковий будинок князів Любомирських пам'ятний рівнянам ще й тим, що в ньому в 1923–1927 рр. містилась російська приватна гімназія. Це сталося після того, як польська влада в 1922 році закрила Рівненське реальне училище, і щойно заснована на кошти російської громади міста приватна гімназія шукала притулку. Лише наприкінці 20-х років російська приватна гімназія переїхала в просторе нове помешкання на вулиці 13 Дивізії (сучасна вул. Симона Петлюри, будинок не зберігся).

Водночас, декілька кімнат у палаці Любомирських на «Гірці» орендувала на перших порах і Рівненська українська приватна гімназія. А після того як ці гімназії переїхали в інші приміщення, тут розмістився окружний суд, де розглядалися не лише кримінально-цивільні, а й політичні справи, що стосувалися всього Волинського воєводства.

На початку ХХ століття на вулиці Тополевій облаштувався ще один навчальний заклад – комерційне училище (в 30-і роки – школа гандльова, гімназія купецька). Комерційне училище, а згодом «гандльовка», як за польських часів поміж собою називали її вихованці, мало славу престижного навчального закладу. Тут давали не лише міцні професійні знання, а й слідкували за духовним ростом своїх підопічних. Так, у нелегкі для міста 1918–1922 рр., у комерційному училищі учителем малювання Георгієм Косміаді був організований так званий естетичний гурток. Ті, хто відвідував його, вчилися пізнавати красу, гармонію від спілкування із природою, художнім словом, пензлем. Члени гуртка видавали рукописний журнал «Естетический вестник». За царської доби комерційне училище утримувалося на кошти батьків, а за польської влади його утриманням опікувалася одна з найбільших польських культурно-освітніх організацій, що діяла на території Рівненського повіту – Польська Мацеж Шкільна.

Комерційне училище на вулиці Тополевій. Фото 30-і рр. ХХ ст.

Виставка художніх робіт вихованців Г.Косміаді. Фото. 20-30-і рр. ХХ ст.

Як згадують старожили, у жахливі роки окупації, за часів Другої світової війни, у будинку колишнього навчального закладу розміщувалось німецьке гестапо. Однак сама будівля, про яку йде мова, не вціліла. Згодом на її місці було збудоване нове приміщення Рівненської обласної спілки споживчих товариств (вул. В'ячеслава Чорновола, 13).

В 30-і роки ця вулиця мала назву Юзефа Пілсудського – на честь визначного польського політичного діяча. Відомо, що в квітні 1920 року, під час радянсько-польської війни, він перебував у Рівному. А через десять років, у пам'ять про це, магістрат присвоїв йому, тоді прем'єр-міністру Польської держави, звання почесного громадянина Рівного.

У 1939 році радянська влада дала цій вулиці нову назву – 17 Вересня (в цей день зі сторони Здолбунова до Рівного ввійшли радянські війська). Як тоді було прийнято, підставою для перейменування назви вулиці визнали прохання трудящих. У витязі з протоколу засідання Ровенської міськради від 25 грудня 1939 року читаємо: «Задовольнити прохання робітників обласного радіокомітету та міського радіовузла про перейменування назви вулиці Пілсудського на вулицю 17 вересня». Як відомо, обласний радіокомітет тоді займав будівлю, де нині працює Центр технічної експлуатації радіофікації (вул. В'ячеслава Чорновола, 17а).

Під час німецько-фашистської окупації вулиця носила назву Поштова (ймовірноше тому, що починалась від поштамту). На колишній Поштовій, у будинку числом 21 (не зберігся), довелось прожити майже три роки Уласу Самчуку. Помешкання редактора

*Виставка художніх робіт
вихованців Г.Косміаді.
Фото. 20-30-і рр. ХХ ст.*

*Виставка художніх робіт вихованців Г.Косміаді.
Фото. 20-30-і рр. ХХ ст.*

газети «Волинь» відвідувало багато різних людей. Гостювали в У. Самчука Олена Теліга, Олег Ольжич. На пошану останнього, на фасаді будинку числом 28, у роки незалежної України, з'явилася пам'ятна дошка. Прочитуємо її текст: «Олег Ольжич (1907–1944). Видатний український поет, вчений-археолог, громадський і політичний діяч, член проводу ОУН. У роки Другої світової війни перебував у Рівному на нелегальному становищі, був творчим працівником часопису «Волинь». Проживав на цій вулиці. Загинув 9 червня 1944 року від рук гестапівських катів у концтаборі «Заксенхаузен».

Сьогодні колишня вулиця Тополева носить ім'я В'ячеслава Чорновола, видатного політичного і державного діяча України, палкого борця за її незалежність.

ВУЛИЦЯ НІМЕЦЬКА (сучасна вулиця Гетьмана Мазепи)

Саме так звалася за гітлерівської окупації під час Другої світової війни головна вулиця Рівного. Проте ще у XVIII столітті в нашому місті була вулиця з такою назвою. На поштівці початку ХХ століття зафіксовано її вигляд: досить широка, обсаджена обабіч деревами. Приземисті одноповерхові будиночки чергуються із двоповерховими.

Що це за вулиця, у якій частині міста знаходилася, і яка її сучасна назва? Старожили Рівного на ці питання точної відповіді дати не могли. Архівні ж матеріали стверджують, що, починаючи з XVIII століття й аж до 1912 року, так звалася сучасна вулиця Гетьмана Мазепи. Польський дослідник Т. Стецький наприкінці ХІХ століття, посилаючись на більш ранні архівні дані, стверджував, що ця вулиця в другій половині ХVІІІ століття пролягала вздовж одного з рукавів річки Усті. Тягнулася вона від мосту аж до млина, а проживали тут переважно німці, фабриканти-суконники.

Проте зараз Устя протікає неблизько від вулиці Гетьмана Мазепи. Воно й не дивно, оскільки за два століття русло річки дуже змінилось. Саму ж назву цієї вулиці дала одна з національних общин Рівного.

Відтоді, як у другій половині ХІХ століття царський уряд почав усіляко сприяти іноземній колонізації на Волині, німецьке населення почало зростати в Рівному. Цікаво, що поміж волинських міст на початку ХХ століття найбільша німецька

*Вулиця Німецька (сучасна вулиця Гетьмана Мазепи).
Поштівка. Поч. ХХ ст.*

община проживала саме тут, і нараховувала майже тисячу чоловік, що, до речі, складало майже 3% міських жителів.

Не дивлячись, що як і в решті міст Волині, німецьке населення Рівного належало до сільського стану, у трудовій діяльності воно віддавало перевагу ремісничій, торговій сфері, переробці сільськогосподарської продукції тощо. Як підкреслював сучасний німецький дослідник Х. Хольц, «у деяких волинських містах саме німці (разом з євреями) були єдиними пекарями білого хліба, а як виробники ковбас і вмілі садівники спочатку були поза конкуренцією».

Щодо перейменувань Німецької вулиці в Рівному. У серпні 1912 року в нашому місті були організовані святкування 100-літнього ювілею перемоги російських військ у війні з наполеонівською Францією. Із цієї нагоди проводилися народні читання в театрі Зафрана й сеніматографі (кінематографі) «Новый мир». Для дітей безкоштовно, а для військових і решти мешканців Рівного – за помірними цінами, були продемонстровані кольорові слайди, як тоді писали в місцевій пресі, «картини з видами найуспішніших епізодів Вітчизняної війни». У Свято-Воскресенському соборі відслужили панахиду по імператору Олександрю І. А в гаю «Габник» влаштували загальнонародні гуляння. Про всі ці заходи подбало міське громадське управління. Окрім того, на своєму засіданні 8 серпня 1912 року Рівненська міська дума ухвалила ще одну постанову: «Запропонувати міському голові розглянути питання перед

волинським губернатором про перейменування вулиці Німецької на Бородінську». І такий дозвіл згодом був отриманий.

Не лише назви змінювала вулиця, але й своїх мешканців. Так, книга реєстрації нерухомого майна жителів Рівного початку ХХ століття фактично вже не фіксує нам серед її мешканців німців. На той час жили там росіяни, євреї (навіть була єврейська лікарня), поміж її мешканців зустрічалися й українські прізвища.

Відомо, що в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття на вулиці Німецькій проживала Корнелія Гнатівна Цюлковська, тітка основоположника польотів у космос Костянтина Цюлковського. Ще в 20-і роки ХІХ століття його дід, Гнат Хомович Цюлковський, працював засідателем Рівненського повітового суду. Від першого шлюбу він мав чотирьох синів, у тому числі Едуарда, батька Костянтина, а від другого – дочку Корнелію. У 1841 році їй було 9 років, так що на початку ХХ століття вона була вже досить літньою жінкою, яка жила за рахунок того, що частину свого будинку здавала під помешкання державним службовцям. Корнелія Гнатівна заслужила собі добру пам'ять благодійництвом, оскільки неодноразово робила грошові пожертви на потреби товариства допомоги бідним учням Рівненського реального училища.

На початку ХХ століття в нашому місті проживали відомі два брати Ярмоловичі. Обидва мали вищу духовну освіту. Іполит Ярмолович, будучи священником, довгий час викладав Закон Божий у рівненських навчальних закладах. А Поліен працював судовим приставом Рівненського судового мирового округу. У 1914 році рівняни обрали його депутатом до ІV Державної Думи. А мешкав Поліен Ярмолович у Рівному на вулиці Німецькій (вул. Бородінській). Недалеко від нього проживала родина Колодинських. Один з її представників, Станіслав Колодинський, обирався на початку ХХ століття гласним Рівненської міської думи.

В 30-і роки ХХ століття вулицю перейменували на честь польського маршала Фердинанда Фоша (1851–1929 рр.), військового діяча періоду становлення Польської держави. Але, як з'ясувалося, між 1914–1920-ми роками вулиця мала ще одну назву – Французька. Саме під такою назвою вона згадується в справах магістрату Рівного, що зберігаються в державному архіві Рівненської області. Так, як тепер, на честь українського гетьмана Івана Мазепи, вулиця звалася за часів німецько-фашистської окупації. У післявоєнний час аж до 1991 року вулиця мала назву Комсомольська.

ВУЛИЦЯ ВОЛОСНА (сучасна вулиця Шопена)

Сучасна вулиця Шопена знаходиться в центральній частині міста. Свій початок бере від вулиці Соборної, навпроти головного входу до міського парку культури і відпочинку ім.Т.Шевченка, а інший її кінець губиться поблизу подвір'я загальноосвітньої школи №15.

Протяжність вулиці незначна. Відразу й не зрозумієш, вулиця це, чи провулок. На початку ХХ століття вона завертала праворуч і виходила на сучасну вулицю Пушкіна. Нині цей її відрізок зветься вулицею Малий Узвіз.

Перша назва її – Волосна. Місто Рівне за часів входження до складу царської Росії мало не тільки статус повітового міста Волинської губернії. Воно було й центром однойменної волості. Так називалася найменша територіально-адміністративна одиниця царської Росії, яка включала в себе декілька сіл (сільських громад). Як відомо, в імперії Романових, волосні правління були наділені, хоча й обмеженими, але все ж адміністративними та судовими правами.

До Рівненського повіту Волинської губернії входило 17 волостей, однією з яких була, власне, Рівненська. Керувало волостю правління на чолі з волосним старшиною. Знаходилося воно в Рівному на вулиці Волосній. Зберігся й сам будинок волосного правління. Ще донедавна там розміщувалася медична бібліотека (вул. Шопена,4).

Сучасну назву вулиця отримала в 30-і роки, за польської влади. Тоді її перейменували на честь всесвітньо відомого польського композитора. Але перш, ніж стати вулицею Шопена, вона мала ще одну назву – Гмінна. Як відомо, гміна вважалася найменшою адміністративною одиницею Польської держави. До неї належали села, дрібні помістя, колонії, міські поселення, чисельність населення яких, разом узятих, повинна бути не меншою двох тисяч чоловік. Так, Рівненський повіт Волинського воєводства ділився на 9 сільських і 2 міські гміни. До Рівненської сільської гміни відносилися села Тинне, Обарів, Людвипіль, Бегень, Шпанів, Бармаки, Антопіль, Бабин, Новий Двір, Квасилів. Головною посадовою особою в гмінному правлінні був вїйт.

На початку ХХ століття, тоді ще на вулиці Волосній, проживав судовий пристав Степан Мартинович Подобед, відомий у Рівному земський діяч. Як свідчать архівні документи, жодне засідання Рівненського повітового земського зібрання не обходилося без його участі. А між тим, відомо, що земство вирішувало окремі питання, які безпосередньо стосувалися Рівного та його мешканців:

Вулиця Шопена, 4. На поч. XX ст. тут розміщувалося волосне правління. Фото М.Булгакова. 1996 р.

фінансування початкової освіти, поліпшення міського благоустрою тощо. І земський гласний Подобед намагався відстоювати інтереси міста. То ж пам'ятаймо про тих, хто вболівав за місто, намагався зробити його красивим і затишним. Ще й зараз поміж старих надгробків на кладовищі Грабник можна розшукати могилу С. Подобеда.

У ті часи, коли ця вулиця носила назву Гмінної, число будинків не перевищувало дев'ятнадцяти. Нумерація будинків майже не змінилась з тієї пори, а от прізвища сучасних мешканців вулиці Шопена вже інші ...

Рівняни. Поштівка. Поч. XX ст.

ВУЛИЦЯ В'ЯЗНИЧНА (сучасна вулиця Пушкіна)

Ще в ХІХ столітті на східній околиці Рівного була збудована в'язниця. Ця величезна споруда впадала у вічі всім, хто в'їздив у повітове місто Рівне з боку Житомира, губернського центру. Від неї, у напрямку до передмістя Кавказ, вела вулиця, яку назвали В'язничною. У 1931 році її перейменували на честь Маріана Дубецького, відомого польського історика й політичного діяча другої половини ХІХ століття. Вулицею Пушкіна її назвали на честь ушавленого класика російської літератури.

Ось як споруду в'язниці описав В. Короленко у своєму творі «В дурном обществе»: «Якщо ви в'їжджаєте до містечка зі сходу, вам насамперед упадає у вічі в'язниця, архітектурна окраса міста. Саме місто розляглося внизу над сонними, запліснявілими ставками, і до нього доводиться спускатися по відлогому шосе, загородженому традиційною «заставою».

Продовжувала в'язниця «прикрашати» місто аж до початку 50-х років минулого століття. А зараз тут розмістилася Рівненська швейна фабрика (вул. Соборна, 16а). Про не таке ще й далеке минуле будови нагадує меморіальна дошка на її стіні, зі сторони Соборної вулиці. Як засвідчує текст, за стінами рівненської в'язниці, у 40–50-і рр. нацистським і більшовицьким режимами було ув'язнено та замордовано тисячі українських патріотів.

Gimnazjum Państwowe w Równem

Польська державна гімназія ім. Т.Костюшки на вулиці М.Дубецького (сучасна вулиця Пушкіна). Поштівка. 30-і рр. ХХ ст.

*Будинок «Просвіти» на вулиці В'язничній (сучасна вулиця Пушкіна).
Фото. 20-і рр. ХХ ст.*

Однак повернемося до тих часів, коли у ХІХ – на початку ХХ століття, сучасна вулиця Пушкіна вважалася східною околицею Рівного. Буденне життя мешканців нашого міста, як правило, було позбавлене яскравих вражень. І приїзд, скажімо, такої особи, як губернатора – «хазяїна губернії», міг стати подією неординарною. Так, у серпні 1896 року до Рівного завітав «у справах служби» волинський губернатор Ф. Трепов. Повернувшись до Житомира, він склав детальний звіт про своє відрядження. Ось його зауваження щодо рівненської в'язниці: «...Багато підслідчих арештантів... Церква в'язнична дуже маленька, чи не можна її розширити за рахунок сусідньої камери?». І дійсно, пізніше в'язничну церкву розширили.

Поруч із в'язницею, на однойменній вулиці, розташовувалися заклади зовсім іншого спрямування. Це були навчальні заклади. Один із них – жіноча гімназія. Відзначимо, що цей навчальний заклад з'явився в нашому місті аж через шість десятків років після появи чоловічої гімназії (реального училища).

Урочисте відкриття в Рівному жіночої гімназії відбулося 6 грудня 1900 року. Ох, і довго ж добивалася міська влада від губернської адміністрації дозволу на її відкриття! Найбільше клопотався міський голова О. М. Бухович, а ще її відкриттям переймався відомий на Волині меценат – барон Ф. Штейнгель, що проживав у власному маєтку в селі Городок поблизу Рівного. Оскільки міське громадське правління не мало коштів, щоб спорудити приміщення для жіночої гімназії, тому й вирішили поки що наймати будинок для її потреб, що містився поруч із в'язницею.

Відомо, що під час Першої світової війни майно жіночої гімназії, як і решти державних установ міста, евакуювали в глибину Російської імперії, а в її помешканні тимчасово розмістилися військові польові лазарети. А в 1916 році, після того як у гімназійному приміщенні

знову були відновлені заняття, уперше їх почали проводити в дві зміни. Зранку вчилися дівчатка, а після обіду хлопці – учні реального училища, добротне приміщення якого міською владою, а також військовими використовувалось під час війни для різних потреб. В 20–30-і роки минулого століття в приміщенні колишньої жіночої гімназії, уже перебудованому на той час, діяла польська державна гімназія імені Т. Костюшки, а нині воно використовується для потреб Управління Міністерства Внутрішніх справ України в Рівненській області.

Цікавий ще й такий факт із біографії вулиці. За польських часів на вулиці В'язничній знайшов прописку відомий осередок українського й громадського життя – Рівненська повітова «Просвіта». Її помешкання не збереглося (знаходилося на розі сучасних вулиць Остафова й Пушкіна).

Здавалося, яких тільки установ не було на В'язничній – в'язниця, школи, громадські організації. А ще на початку ХХ століття тут була збудована й культова споруда – німецька лютеранська кірха, яка на сьогодні не збереглася. На її місці нині височіє дев'ятиповерховий житловий будинок (вул. Пушкіна, 5). На його фасаді встановлено меморіальну дошку з написом: «На цьому місці знаходилась до переселення німців у січні 1940 р. євангельсько-лютеранська церква. Збудована в 1896 р. як молитовний будинок. А в 1927 р. перебудована в церкву. В 1933 р. споруджена дзвіниця.»

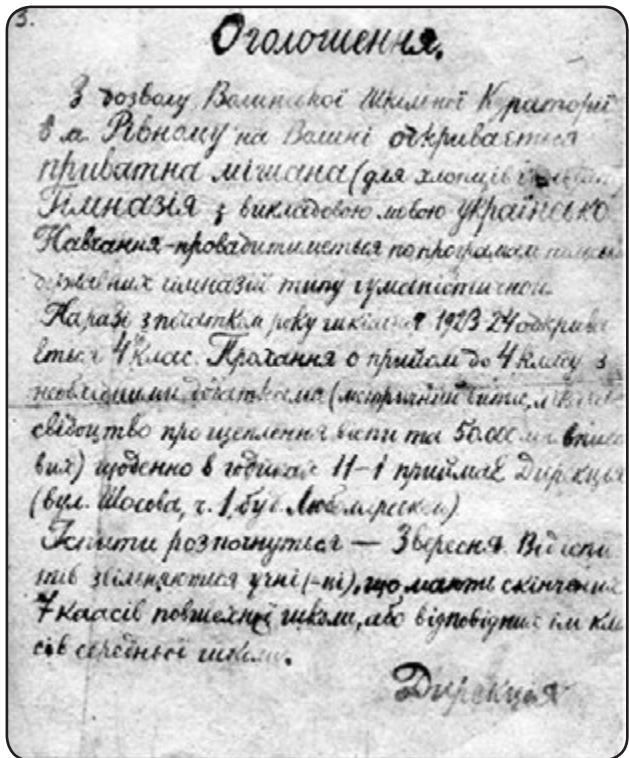
На наших очах змінюється вулиця й зараз. Зносять старі будинки, проектують нові. Усе менше лишається споруд, які зберігають пам'ять про минуле міста.

БУДИНОК ДЛЯ РІВНЕНСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРИВАТНОЇ ГІМНАЗІЇ

Не так давно старе приміщення загальноосвітньої школи № 15, що на вулиці Пушкіна, 17, після реконструкції, отримало нове життя. Його фасад прикрашає пам'ятна дошка з написом: «Будинок споруджено в 30-ті роки на пожертвування членів Рівненської «Просвіти». Реконструйовано в 1998–1999 роках за кошти Рівненської міської Ради».

За Другої Речі Посполитої Рівненська українська приватна гімназія була відома на всю Волинь. Не так уже й багато українських навчальних закладів функціонувало тоді на її території, а середніх – взагалі. Окрім Рівного, українські приватні гімназії діяли лише в Луцьку, а ще в Крем'янці.

Цей відомий на Волині навчальний заклад відкрився в Рівному 1923 року. Ініціаторами його створення виступили місцева організація «Просвіта», українська газета «Дзвін», учитель Федір Пекарський. Саме Ф. Пекарському, уродженцю Холмщини, випускнику Варшавського університету, і була надана концесія (дозвіл) на його відкриття. Польська влада офіційно затвердила його директором.

Оголошення про відкриття Рівненської української приватної гімназії. 1923 р.

Проблеми з будинком для навчального закладу, як відомо, виникли із самого початку діяльності. Перший навчальний рік (1923–24 рр.) українська гімназія перебувала в одному приміщенні з російською приватною гімназією, а саме в палаці князів Любомирських на «Гірці». А вже наступного навчального року було вирішено наймати будинок у єврея Роскіса, за адресою провулок Соборний, 3, поруч зі Свято-Воскресеньким собором (поблизу подвір'я сучасного «Будинку одягу», майдан Короленка, 1). Як ми вже розповідали, це приміщення колишнього тютюнового складу не відповідало ні естетичним, ні санітарно-гігієнічним вимогам щодо навчальних закладів. Ось чому на початку 30-х років і було вирішено на кошти української громади та інші пожертви побудувати в Рівному власний будинок для гімназії.

Для цієї потрібної справи була використана подарована рівнянином Пилипом Дзіваком земельна ділянка. Його діти, Валентина та Леонтій, також навчалися в гімназії. На жаль, саме будівництво розтягнулося в часі на добрий десяток років. Польські можновладці так і не дали дозволу на відкриття тут Рівненської української гімназії. Тому діти української громади Рівного продовжували навчатися в малоприспособованому для цього будинку, що в провулку Соборному, аж до 1939 року.

Українська приватна гімназія в Рівному утримувалася на кошти батьків. Її випускники пригадують, що за навчання потрібно було щомісячно платити 25–30 злотих. Дітей незаможних батьків звільняли від платні повністю, або частково. Незначну дотацію навчальному закладу надавала міська влада. Лише декілька вчителів,

Будинок Рівненської української приватної гімназії поблизу Свято-Воскресенського собору. Фото. 70-і рр. XX ст.

а також директор, отримували державну платню. Допомогали українській гімназії насамперед українські громадські, фінансові установи. Одна з них – Кооперативний селянський банк, який очолював Антон Кентржинський.

Рівненська українська приватна гімназія прирівнювалася в правах до державних, а її випускники могли вступати до вищих

На подвір'ї Рівненської української приватної гімназії. Фото. 30-і рр. XX ст.

Будівництво нового приміщення для Рівненської української приватної гімназії на вулиці М.Дубецького. Фото. 30-і рр. XX ст.

навчальних закладів Польщі. Але одного разу вона втратила це право. Ще й досі чимало рівненських старожилів пригадують той випадок, коли в 1930 році, під час проведення Шевченківського вечора, гімназисти відмовилися співати польський державний гімн. Після такого інциденту Ф. Пекарський із посади директора був звільнений. Однак продовжував працювати в гімназії, залишившись її концесіонером (засновником). Польською владою директором гімназії був призначений Яків Бичківський.

Відомо, що протягом першого навчального року в гімназії був сформований лише один клас, випуск якого відбувся 1928 року. Наприкінці 20-х років, щороку тут навчалося до двохсот учнів. З викладачів гімназії її випускники пригадують фізика Сергія Апошанського, учителя хімії Романа Вербицького, учительку математики Надію Ішук, учителів географії та історії Михайла Гуцуляка, малювання Георгія Косміади та багато інших.

Змістовним у гімназії було й позакласне життя. Окрім українського хору, відомого всім рівнянам, тут діяли різні гуртки. Загартувати фізично, а також самоусвідомити себе, насамперед, українцями, допомагала українська молодіжна організація «Пласт» (аж поки її не заборонили наприкінці 20-х років). А ще нелегально в гімназійному середовищі поширювалися ідеї Організації українських націоналістів.

По-різному склались долі її колишніх вихованців. Багато з них стали жертвами сталінського терору. Багатьох розстріляли німецько-фашистські окупанти в роки останньої війни. Значна частина колишніх учнів пов'язала своє життя з боротьбою за

незалежність України. А після війни багато її випускників опинились за межами батьківщини.

Уболівали за збереження доброї пам'яті про свою альма-матер Олексій Скоропада зі Львова, Ганна Матковська (дівоче Іллюк) і Феодосій Карпюк із Рівного, Сергій Кульчинський з Олександрії, Галина Гришко (дівоче Талашук), що проживає в Голівуді, Валентина Кузьмич із родини Дзіваків та Леонід Царик, що мешкають у Нью-Йорку, Євгенія Маслова (дівоче Дублянська) із Чехії, Сергій Іллюк із Чикаго. Мріяла про належне вшанування своєї рідної школи й Антоніна Горохович із Торонто (Канада). На жаль, уже багатьох із них немає з нами.

Завдячуючи їм та багатьом іншим гімназістам, у 90-і роки ХХ століття в Рівненському обласному краєзнавчому музеї була сформована цікава колекція матеріалів з історії Рівненської української приватної гімназії.

ВУЛИЦЯ ТОМАРІВСЬКА (сучасна вулиця Петра Дорошенка)

Ще у XVIII столітті Рівне мало декілька передмість. Східне називалося Острозьким, а от західне, Дубенське, із часом отримало й другу назву – Воля. Знаходилося останнє на лівому березі р. Усті, при в'їзді в місто з боку Дубна. Звідси походить і назва – передмістя Дубенське. З міста на Волю вела довга насипна гребля, і жили там переважно міщани, чий рід занять був пов'язаний із сільським господарством. Коли в 50-і роки ХІХ століття через усе місто проклали шосе, пролягло воно і через передмістя Воля, перерізавши його на дві частини. Якщо їхати з міста на Волю, то справа від шосе, на лівому березі р. Усті, у другій половині ХІХ століття була прокладена вулиця під назвою Томарівська (Томаровська). Існує вона й зараз під назвою Петра Дорошенка, відомого українського гетьмана часів Руїни (60–70-і роки ХVІІ ст.).

Топонім «Томарівська» ще донедавна здавався незрозумілим. Проте було відомо, що й у деяких інших містах колишньої Волинської губернії були Томарівські вулиці. Завдячуючи житомирському краєзнавцю Г. Мокрицькому, сьогодні можна стверджувати, що їхні назви походять від прізвища одного з волинських губернаторів – Томара. А скільки ще власних назв міських об'єктів чекають наукового обґрунтування!

Однак продовжимо екскурсію передмістям Воля. За усталеною традицією, кладовища – місця поховань, завжди намагалися

Рівне. Загальний вигляд. Поштівка. Поч. ХХ ст.

розміщувати на міських околицях. На передмісті Воля їх було два. Відомо, що православне кладовище, одне з найдавніших у Рівному, закрили ще в ХІХ столітті. Воно називалось Старе Вольське (розміщувалося на території сучасної міської гуманітарної гімназії з поглибленим вивченням іноземних мов, вул. Ковалевської, 17). А на вулиці Томарівській було католицьке кладовище.

Ще в середньовічні часи в Рівному проживала досить значна польська громада. Це й зрозуміло, адже довгий час, із другої половини ХVІ – до кінця ХVІІІ століття, місто перебувало в складі Речі Посполитої. Та й власники Рівного, починаючи з останніх представників роду Острозьких, а пізніше Конєцпольські, Замойські, Валецькі, Любомирські за віросповіданням були католиками.

Для задоволення релігійних потреб польського населення в Рівному, ще за часів Беати Острозької, у середині ХVІ століття, був збудований дерев'яний римо-католицький костел, який із часом занепав. Як відомо, на початку ХІХ століття, після остаточної руйнації костелу, збудували в місті кам'яний католицький приходський храм. Проте вже в середині ХІХ століття виникла загроза, що він упаде, оскільки при будівництві не було враховано заболоченості земель, на яких його заклали. У 1849 році Луцько-Житомирська консисторія розпорядилася закрити костел. Богослужіння почали відправляти в цвинтарній каплиці Св. Йозефа, що знаходилася на католицькому Вольському кладовищі.

Якщо для православного рівненського люду у ХІХ столітті цвинтарна дерев'яна церква Св. Степана, що на кладовищі «Грабник», довгий час служила соборним храмом, то для місцевих

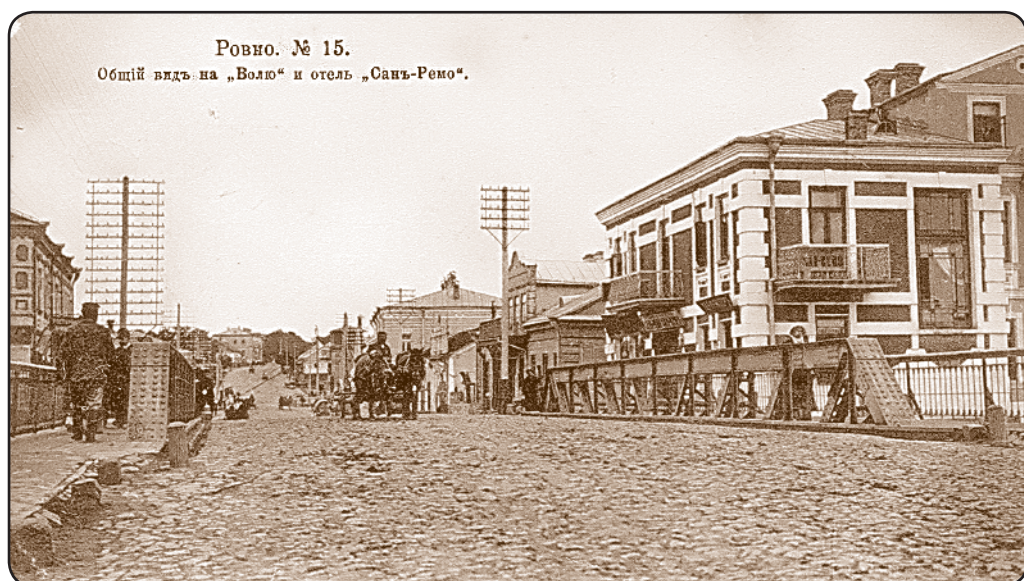

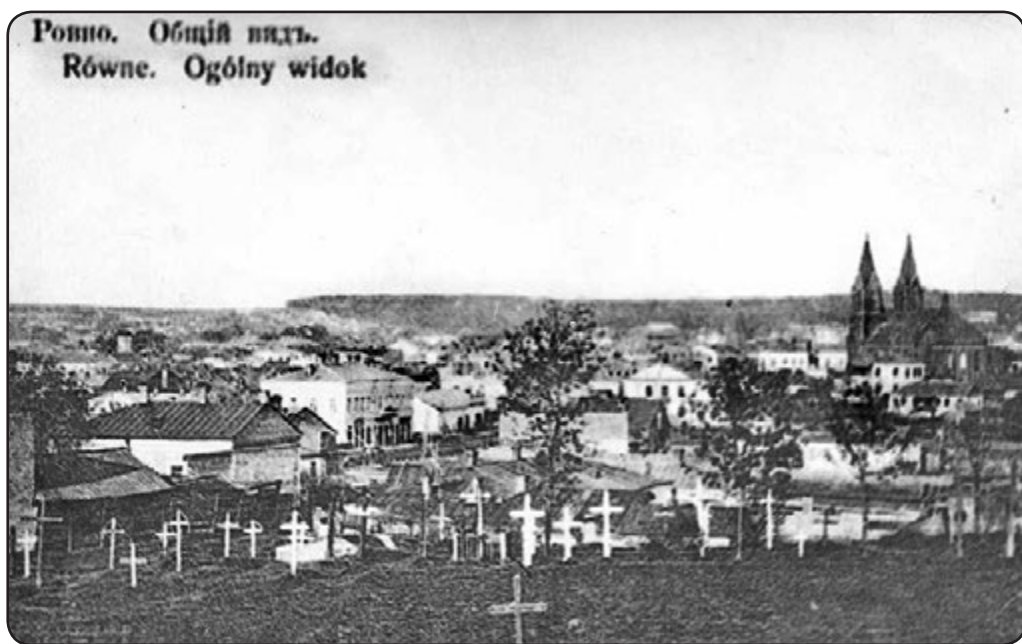
Передмістя Воля. Поштівка. Поч. XX ст.

католиків головним храмом була каплиця Св. Йозефа. Ось як писав про це в 30-і роки XX століття польський краєзнавець Р.Яніславський: «У минулому столітті, коли Рівне довгий час не мало парафіяльного костелу, вона була єдиною місцевою католицькою святинєю, котра не могла вмістити всіх парафіян». В 30-і роки XX століття одна з бічних вуличок поблизу каплиці йменувалася вулицею Св. Йозефа.

При вивченні історії нашого міста краєзнавці часто звертаються до творчості В. Короленка, який жив у Рівному наприкінці 60-х років XIX століття. Звичайно, його художні твори не можуть

Передмістя Воля. Загальний вигляд. Поштівка. Поч. XX ст.

Старе кладовище на передмісті Воля. Поштівка. Поч. ХХ ст.

претендувати на роль надійного історичного джерела, але вони передають атмосферу міста, подих тогочасної епохи. То ж звернемося ще раз до його твору «Історія мого сучасника»: «Невдовзі після екзаменів, ясним недільним ранком, я, знічев'я, пішов на польське кладовище на «Волю». Це було в передмісті, де місто непомітно поступалося селу. Маленький затишний костел стояв у сусідстві із солом'яними хатами, посеред могил і хрестів. Було щось особливо привітне в цьому біленькому храмі з його невеликими лункими дзвонами й звуками органа, що виривалися з-за кольорових шибок і пливли над могилами. Коли орган стихав, було чути тихе шелестіння берізок, і шепіт людей, які не вмщувалися в каплиці, і молилися, стоячи на колінах біля входу.»

Споруда самого костелу-каплиці не вціліла. За спогадами місцевих жителів, у роки німецько-фашистської окупації вона використовувалася для богослужінь греко-католиків. Службу відправляв священник Грош.

Як уже зазначалося, довгий час поблизу костелу Св. Йозефа функціонувало кладовище. Хоча вже на початку ХХ століття в місті був новий католицький цвинтар на вулиці Дубенській, поховання на католицькому, що на Волі, продовжували здійснювати аж до 40-х років ХХ століття. Як свідчать книги записів бюро поховань, що зберігаються в архіві комунального господарства Рівненської області, останнє з них було здійснене в 1944 році. Тоді на старому католицькому кладовищі була похована малолітня рівнянка Марія Славинська, батьки якої в 30-і роки жили поруч із кладовищем. Тільки вулиця звалась на той час вулицею Легіонів. Під такою назвою значиться вона в архівних документах 20–30-х років, таку

Каплиця Святого Йозефа на передмісті Воля. Поштівка. Поч. XX ст.

Вулиця Миловарна (сучасна вулиця Петра Калнишевського)
на передмісті Воля. Фото М.Булгакова. 1996 р.

її назву пам'ятають мешканці Рівного, які пережили німецько-фашистську окупацію.

Щороку 6 серпня у відродженій Другій Речі Посполитій відзначали День легіонів. Таку назву мали польські військові формування в іноземних арміях. Ще наприкінці XVIII століття в Італії з ініціативи генерала Домбровського був сформований легіон із польських емігрантів, які потрапили в полон до австрійської армії. Він мав боротись на стороні Франції проти Австрії. Польські легіони брали участь і в Першій світовій війні. Після утворення Польської держави в 1918 році вони ввійшли до складу польських збройних сил.

На вулиці Легіонів в середині 30-х років XX століття значилося 86 номерів будинків. Прізвиська її мешканців – переважно російські, українські. Тут проживали Соболева Федора, Теслюки, Чечети, родина Мучинських, Зброжеків. У будинку числом 33 містилася Волянська синагога.

Вулиця завжди відзначалася чистотою, затишком. Можливо, тому що великих промислових підприємств, окрім миловарного заводу, тут не було. У 1939 році Ровенська міська Рада вирішила «задовольнити прохання робітників Ровенської фабрики кондвиробів про перейменування вулиці Легіонів на вулицю Горького, назвати її на честь відомого радянського письменника».

Невблаганні роки змінили обличчя й цього куточка Рівного. Ось тільки він і надалі є взірцем чистоти, затишку, і спокою.

ВІЙСЬКОВЕ МІСТЕЧКО

У західній частині Рівного, обабіч вулиці Соборної, на розі її з вулицею Дубенською, розкинулось військове містечко. Обрамляючи його по периметру, чіткими рядами тягнуться казарми, які й зараз використовуються за призначенням. У багатьох із них живуть сім'ї військовослужбовців.

Кадрові військові з'явилися в Рівному наприкінці XVIII століття. На той час це були російські війська. Відтоді військові перебували в місті постійно: змінювалися лише їхня уніформа, та відзнаки, по яких їх можна було ще здалеку запримітити.

Перебування військ у Рівному за часів царської Росії пояснювалось близькістю австро-угорського кордону. Небезпідставно побоюючись у майбутньому конфліктів з імперією Габсбургів, російський уряд змушений був тут утримувати цілий гарнізон. Спочатку для військових наймали помешкання в приватних будинках рівнян – переважно тих, які проживали в західній частині міста. Питанням їхнього влаштування на приватні квартири займалася міська дума. Як правило, у міському бюджеті передбачалася окрема стаття видатків на оплату приміщень для розквартированих у Рівному військ. Що й казати, віднайти кошти для відшкодування домовласникам таких витрат, було

справою нелегкою. Та й нових квартир для потреб військових не прибавлялося. Ось чому військовим відомством Росії й було вирішено для власних потреб збудувати спеціальні помешкання.

Будівельні роботи розгорнулися наприкінці 90-х років XIX століття. Поки що нам нічого не відомо про тих, хто проектував містечко. Очевидно, у російських архівах у Москві, чи то в Санкт-Петербурзі, можна відшукати такі відомості. Проте навіть не військовій людині впадає в око, що будували містечко добротню й надовго.

Першими в ньому розмістилися два піхотні полки – 125 Курський і 127 Путивльський, а також штаби 11 армійського корпусу, 32 піхотної дивізії, управління 32 артилерійської бригади та інші служби.

Ближче до вулиці Дубенської, де розташовувався 127 Путивль-ський полк і штаб 11 армійського корпусу, знаходилася казармена площа. Саме тут, у квітні 1912 року, відбувся показовий авіаполіт відомого на той час російського льотчика Васильєва на моноплані «Блеріо». Тоді вперше рівняни побачили літак.

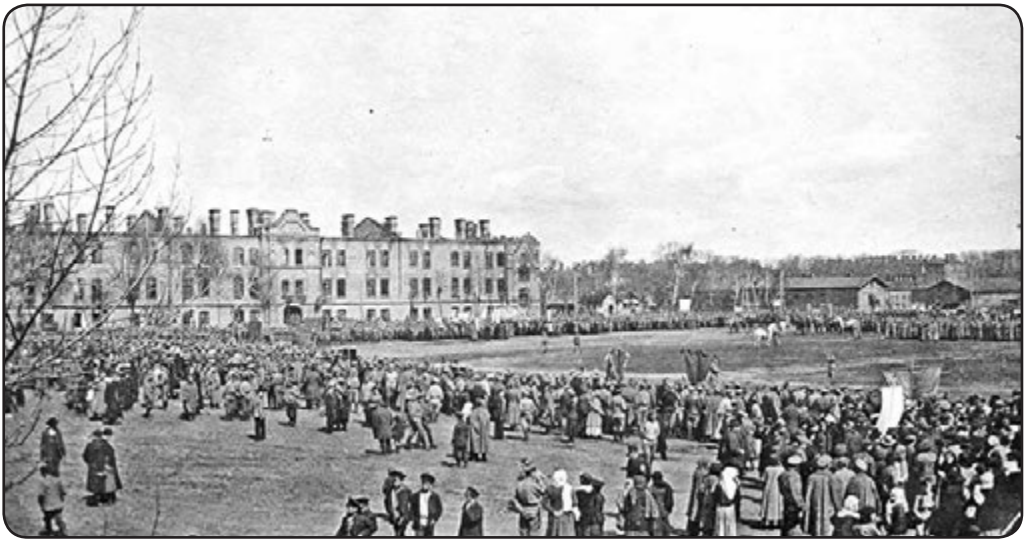
За роки Першої світової війни в Рівному перебувало багато польових шпиталів діючого російського війська Південно-Західного фронту, а також штаби різних військових частин та інтендантських служб. У 1915 році у військовому містечку розмістився штаб 8 армії, якою командував уславлений російський генерал О. Брусілов, а згодом, і штаб усього фронту. Того ж року з оглядом військ у Рівному побував останній російський імператор Микола II.

У добу Української революції, у 1917 році, серед військових Рівненського гарнізону знайшлося багато прихильників Центральної Ради – першого українського парламенту. Вони навіть створили свою українську гарнізонну Раду. Зазначимо, що гарнізонні Ради, які на Рівненщині підтримували політику українського уряду, тоді були лише в Сарнах та Рівному.

Шпиталь на території військового містечка. Фото. 1917 р.

Першотравнева маніфестація на гарнізонній площі військового містечка. Фото. 1917 р.

У тому ж 1917 році військові разом із жителями Рівного вперше вільно відзначили 1 Травня – міжнародний день робітничої солідарності. Урочистості проходили на казарменій площі військового містечка. Вони зафіксовані на фото одного з учасників маніфестації – Василя Сала, солдата Рівненського гарнізону, яке він невдовзі надіслав рідним. Нині цей знімок зберігається у фондах обласного краєзнавчого музею.

Яким тільки військовим не надавали притулок рівненські казарми! У 1918–1920 рр. – і німецькій окупаційній армії, і українській під командуванням С. Петлюри, і більшовицькій. А з 1920 року в них розмістились польські війська. Перебували тоді в Рівному штаб 13 піхотної дивізії, а також її підрозділи: 44 і 45 піхотні полки, 23 артилерійський полк і 21 полк уланів. Поляки не лише належним чином утримували військове містечко, а й розбудовували його. Так, уздовж Дубенської вулиці з'явилися нові будинки для сімей військовослужбовців. Був збудований будинок жовніра (сучасний Будинок офіцерів, вул. Соборна, 215), де військові проводили свій вільний час. А в червні 1935 року на розі вулиць Дубенської й 3 Травня (сучасної вул. Соборної) був освячений гарнізонний костел Св. Петра й Павла. Урочистості з нагоди його відкриття співпали із щорічним святом 13 дивізії піхоти. На церемонії відкриття костелу був присутній генерал Кноль – командир 13 дивізії, один з організаторів артилерії польських легіонів, сподвижник Ю.Пілсудського. Приїхав сам волинський воєвода Г. Юзефський. На відміну від приходського костелу, який споруджували десятки років, гарнізонний збудували всього лише за три.

За радянських часів його приміщення використовували не за призначенням, а саме як спортивний зал гарнізонного Будинку

Польські військові. Гарнізонне містечко. Фото. 30-і рр. XX ст.

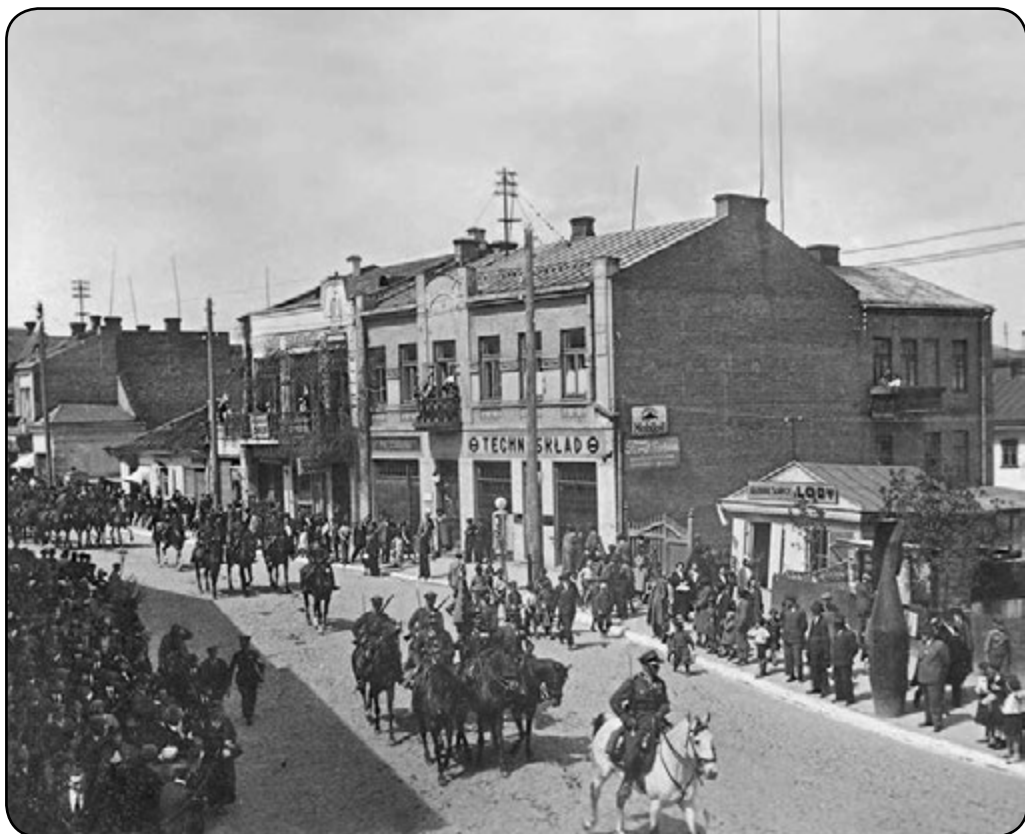
офіцерів. І лише зараз костел набув свого первісного вигляду. Це єдиний діючий католицький храм міста.

У роки Другої світової війни на території військового містечка німецько-фашистські окупанти влаштували концтабір. Близько 80 тисяч людей загинуло за його колючим дротом, насамперед військовополонені. Зауважимо, що до війни в Рівному проживало заледве 40 тисяч жителів.

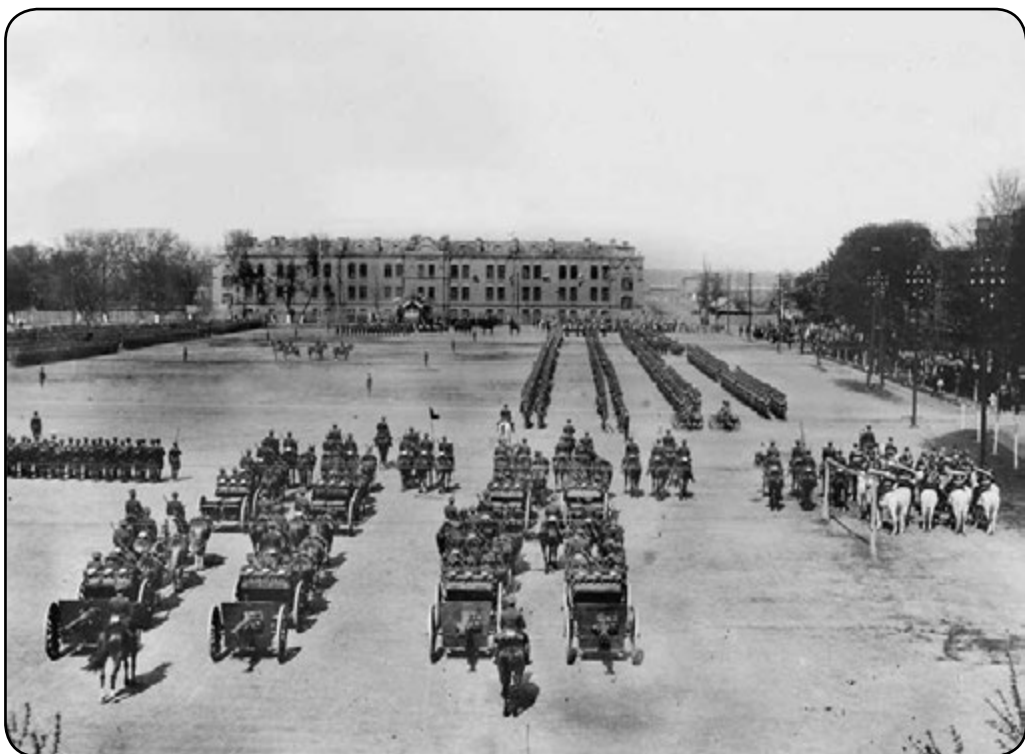
Нині у військовому містечку розмістився Рівненський гарнізон, строкову службу в якому проходять українські арміїці.

Будинок жовніра ім.Пілсудського в Рівному. Фото. 20-і рр. XX ст.

Військовий парад. Фото. 1936 р.

Військовий парад. Фото. 1936 р.

*Гарнізонний костел Святих Петра і Павла. Поштівка.
Кінець 30-х рр. ХХ ст.*

НАЙСТАРІША ПОМІЖ УСІМА: З ІСТОРІЇ ОДНІЄЇ ШКІЛЬНОЇ БУДІВЛІ (сучасна вулиця Маяковського, 13)

Життєві дороги більшості з нас включають такі поняття, як сім'я, навчання, робота. Як правило, саме зі шкільними роками пов'язаний найбільш радісний, сповнений надій період людського буття. У думках про рідну школу згадуєш і тих, хто навчав, і тих, з ким осягав шкільні премудрості, товаришував.

Не одне покоління рівнян навчалося в стінах сучасної загальноосвітньої школи № 3, що на вулиці Маяковського, 13. Ім'я одного з її учнів, космонавта О. Макарова, сьогодні викарбуване на меморіальній пам'ятній дошці, прикріпленій до фасаду будинку.

На початку ХХ століття передмістя Воля, що на лівому березі р. Усті, інтенсивно забудовувалося. Імовірно, сам темп будівельних робіт асоціювався в уяві городян з освоєнням Американського континенту. Та й будували тут, як на той час, досить якісно й зручно. Новий житловий квартал на Волі назвали Америкою, а головну вулицю — Американською (сучасна вулиця Маяковського). Із часом вона була перейменована на Олександрівську.

Саме на Олександрівській і з'явилася в 1912 році двоповерхова, кам'яна, під бляхою споруда (сучасне приміщення загальноосвітньої школи № 3). Вона впадала в око всім, хто в'їздив до Рівного

з боку Дубна. На той час чисельність населення міста стрімко зростала, і досягла 33 тисяч чоловік. Існувала потреба в нових початкових школах, приміщень для яких не вистачало. У Рівному їх нараховувалось вісім. Дві з них мали статус вищих початкових училищ, одне міське училище було чотирикласним. За державний кошт навчалися там переважно діти незаможних городян.

У липні 1912 року Рівненська міська дума розглянула пропозицію щодо оренди будинку для розміщення чотирикласного міського училища. Звернемося до архівних документів: «Гласні в кількості 18 чоловік, заслухали... відношення інспектора Рівненського міського училища..., в якому інспектор прохав повідомити, на яких умовах передається для помешкання училища щойно збудований міським управлінням кам'яний двоповерховий будинок, в 3-й частині Рівного на Олександрівській вулиці «.

У цьому приміщенні 1914 році перебувало друге вище початкове училище, а з 1917 року – перша вища початкова школа, навчання в якій, уперше в Рівному, велося українською мовою. Це нововведення пов'язане з діяльністю Центральної Ради – першого українського парламенту, який намагався утвердити статус української мови як державної. На підставі затвердження Центральною Радою ухвали від 25 листопада 1917 року «Про вищі початкові школи» (стаття 51), випускники таких шкіл прирівнювалися правами до тих, хто закінчив перші чотири гімназійні класи. Можна вважати, що в таких школах здобували неповну середню освіту.

*Вулиця Маяковського, 13. Загальноосвітній навчальний заклад №3.
На поч. XX ст. тут розміщувалася перша вища початкова українська школа.
Фото М.Булгакова. 1996 р.*

Педагогічний колектив першої вищої початкової школи (української «семикласівки»). Фото. Поч. 20-х рр. ХХ ст.

Окрім української мови й літератури, у Рівненській вищій початковій школі вже в 1917 році вивчали як окремі навчальні предмети історію та географію України. Діяла ця школа за часів Української держави (1918 р.), проголошеної гетьманом П. Скоропадським, а також за Директорії (1919 р.).

Не закрила її на перших порах і польська влада в Рівному. У березні 1921 року, підписуючи умови Ризького мирного договору, згідно з яким територія сучасної Рівненщини ввійшла до її складу, молода Польська держава обіцяла враховувати інтереси різних національностей, які проживали тут. Українську школу в Рівному, на Волі, місцева польська влада таки фінансувала. Офіційно на початку 20-х років вона називалася публічною семикласовою загальною школою № 1 Рівного. Прикметник «українська» у польських документах часто замінювався словом «русинська».

Період діяльності цієї школи в 20-і роки пов'язаний з іменем Якова Бичківського. Уродженець Рівненщини, син священника, випускник Варшавського університету, він розпочав свою педагогічну роботу в нашому місті ще в 1918 році. Які були надії й сподівання, як отримав на посаду вчителя української мови і літератури в Рівненську жіночу гімназію направлення від уряду Української держави! Проте невдовзі міська польська влада її закрила, розмістивши тут свою державну (панстову) гімназію. А Бичківському було запропоновано обійняти директорську посаду в загальноосвітній (повшехній) школі. Саме в тій українській «семикласівці».

Десь на початку 20-х років і був зроблений пам'ятний фотознімок учителів цієї школи. У центрі (третьої зліва) сидить Я. Бичківський.

Крайній зліва стоїть Филимон Кульчинський. Із часом він переїхав до Крем'янця, де викладав у духовній семінарії. Скінчив свій життєвий шлях далеко від України, в Америці, як колись називали одне з передмість Рівного, де містилась його школа.

Життєвий шлях самого Я.Бичківського обірвався трагічно. Уже в радянський час, узимку 1940 року, він був заарештований. Старожили пригадують, що в одну ніч були ув'язнені директори всіх навчальних закладів Рівного. Його сім'ю примусово вивезли до Казахстану. Сам Я.Бичківський, найбільш вірогідно, при відступі радянських військ у червні 1941 року, був розстріляний у Дубенській в'язниці. Доля зле обійшлася й із його братом Миколою. Єдиний поміж трьох братів, він обрав батьківський шлях і став священником. Заарештований і ув'язнений за зв'язок з Українською Повстанською Армією, Микола Бичківський, так і не повернувся із заслання додому, помер за Уралом. Одна із сестер Якова, Євгенія, назавжди розлучилась з родиною, виїхавши з України за океан.

Але повернемося до подій початку 20-х років. У 1923 році вулицю Олександрівську було перейменовано на Сенкевича, на честь відомого польського письменника. Багато випускників української школи, що містилася тут, із часом продовжили навчання в Рівненській українській приватній гімназії.

Місцева польська влада не була зацікавлена витратити свої кошти на українські школи. І вже тоді, коли Я.Бичківський на початку 30-х років працював директором Рівненської української

Учні та вчителі української «семикласівки». Фото. Середина 20-х рр. XX ст.

*Учні та вчителі польської загальноосвітньої школи ім. Сенкевича.
Фото. 30-і рр. ХХ ст.*

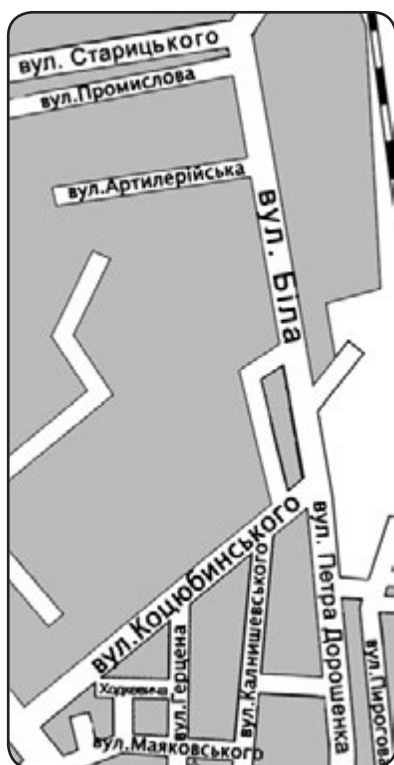
приватної гімназії, його колишня «семикласівка» влилася в систему польських загальноосвітніх шкіл.

На той час це відбувалося приблизно так. Опитували батьків, мовляв, чи їхні діти бажають учитися в так званих утраквістичних школах, де викладали одночасно на польській, і українській мові. Звичайно, хто з батьків не мріяв своїм дітям дати безкоштовно бодай неповну середню освіту. І тому, як правило, на такі нововведення погоджувалися. А із часом, дивись, уже й забувалося, що ці школи були колись українськими, чи то російськими. Так, певне, сталося й із нашою українською «семикласівкою». В 30-і роки вона була перетворена на повшехну (загальноосвітню) школу ім. Сенкевича.

Пригадувала рівнянка Софія Войчук (дівоче прізвище Луковська): «Я вчилася в 7-річній польській повшехній школі ім. Генріха Сенкевича, яка знаходилась на вулиці Сенкевича. Школа була двоповерхова, тут навчалися й хлопці, і дівчата. Дівчата вчилися зліва, хлопці – праворуч. Уроки й перерви в хлопців та дівчат не співпадали. Викладання велося польською мовою. Директоркою школи була пані Антоніна Гермашевська. Пригадую вчителів: п. Зентальська (історія), п. Динаковська (початкові класи, польська мова), п. Крюлювна (географія), п. Ковальчук (класний керівник). Закон Божий для православних вів протоіерей Михайло Носаль, для католиків – ксьондз Анатолій Хоміцький, для євреїв – раввін (прізвище не пам'ятаю)». Не змінила свого призначення шкільна будівля на вулиці Маяковського й у наступні десятиліття.

ПЕРЕДМІСТЯ БІЛА

У пореформену добу, що припала на другу половину XIX століття, поживлення економічної діяльності Рівного у всіх її проявах – будь-то промислове виробництво, чи проведення ярмарків, відкриття та діяльність фінансових установ – активно впливало на процеси містобудування, притягуючи сюди людність. У цей час у Рівному з'являється багато нових передмість, де селився простий люд: Кавказ, Америка (за рахунок розширення старого передмістя Воля), урочище Біла тощо... Як і в попередні століття, у переважній частині їхніх жителів рід занять був пов'язаний із сільським господарством та ремісничою діяльністю. Наприклад, передмістя Воля, яке сформувалося ще в XVIII столітті, і в другій половині XIX століття служило місцем проживання

для ремісничого населення. Їхні професійні заняття чітко фіксують величезний пласт міської топоніміки, до затвердження якої наприкінці XIX століття офіційно почала долучатися міська влада. Саме тут існували вже згадувані вулиці Пекарська, Шевська, Ковальська, Гарбарська та ряд інших, назви яких пов'язані з найбільш поширеними ремісничими професіями.

За рахунок включення до складу Рівного нових передмість у другій половині XIX – на початку XX століття, воно також продовжувало територіально розширюватися. Однак офіційно не всі вони вважались міською територією, між тим міська влада була зацікавлена в цьому. Адже тоді жителі передмість, як і решта городян, мали б сплачувати до міської скарбниці податки, відповідно, зросли б міські доходи.

Так, у 1905 році Рівненська міська дума почала клопотатися про отримання дозволу на включення в межі Рівного передмістя Біла, площа якого сягала до 15 десятин. Звідки походить його назва? Відомо, що в давнину мешканці Рівного та навколишніх сіл в урочищі Біла добували світлу (білу) глину, яку використовували для своїх господарських потреб. Його територія входила до Золотіївського маєтку Софії Миколаївни Андро, дружини Ф. Д. Андро, повітового предводителя дворянства, і вже давно набула ознак торгово-ремісничого поселення. Так, на початку XX століття тут проживало 172 чол. населення, у тому числі за

становою приналежністю 26 дворян і почесних громадян, 53 міщан, 93 селян. Із промислових підприємств розміщувалася тут сірникова фабрика, а ще були відкриті 2 крамниці.

Включення до міста вже існуючого передмістя Біла було продиктовано необхідністю позбавитися скупченості населення в його центральній частині, а також прагненням зупинити зростання цін на земельні ділянки. Окрім того, Рівненська міська дума сподівалася, що поширення на жителів цього передмістя оціночного збору з нерухомого майна дозволить збільшити грошові надходження до міської скарбниці. Особливо великі надії міська дума пов'язувала із земельним наділом на передмісті Біла, загальна площа якого сягала 3 десятин, і який С. М. Андро збиралася передати місту в користування безкоштовно.

Проте в 1908 році власник Рівного добився, щоб рішення міської думи про розширення території населеного пункту за рахунок включення до нього передмістя Біла відмінили. І це, ігноруючи, що його затвердив волинський губернатор. Кн. С. Любомирський не сумнівався, що це «суперечить його праву власності на місто, яке, згідно із законом, повинно належати тільки йому». І генерал-губернатор змушений був це підтвердити.

Уже вкотре на заваді доцільним прагненням міської влади почувати себе в першу чергу відповідальними за подальшу долю Рівного, постали особисті інтереси власника міста. Та все ж передмістя Біла, починаючи від початку ХХ століття, фактично вважалось складовою частиною міста.

Так, безумовно, міським органам влади в Рівному розширити територію міста за рахунок нових передмість заважали правові та фінансові перепони. Водночас нагляд за спорудженням індивідуального житла, згідно із санітарно-будівельними та протипожежними нормами, вони могли здійснювати більш ефективно, затверджуючи на цей рахунок спеціальні постанови. Зокрема, до збірника обов'язкових постанов Рівненської міської думи за 1900 рік були включені й такі, що стосувалися визначення матеріалу, з якого мали зводитися покрівлі житлових будівель у місті. Наприклад, у кварталах кам'яної забудови вони допускалися із заліза, цинку, черепиці або толі, а в дерев'яних, окрім того, ще, і з гонту. На відміну від попередніх років, використання солом'яних покрівель уперше було заборонено по всьому місту.

У зв'язку з розширенням території Рівного та його розбудовою на початку ХХ століття, виникає потреба в упорядкуванні нумерації садибних будинків, а також назв вулиць. Водночас стало необхідним організувати більш контрольований збір податків власників нерухомого майна. Так, у Рівному з 1900 року, на основі спеціального розпорядження міської думи, кожен домовласник повинен був прикріпити до свого будинку, або огорожі садиби таблицю із чіткими позначеннями свого імені та прізвища, чи

*«Дворик». Загальний вигляд типової міської забудови.
Поштівка. Поч. ХХ ст.*

назви установи, а також нумерацію будинку на вулиці. Невдовзі було здійснено й перехід від змішаної нумерації до поділу її на парну та непарну (відповідно – на правому й лівому боці вулиць).

Саме в цей час з'являється потреба впорядкувати увесь топонімічний ландшафт Рівного. Як відомо, у центральній частині міста він переважно склався ще в XVIII – першій половині XIX століття. Однак цілеспрямовану роботу з найменування й перейменування міських об'єктів органи міської виборної влади почали проводити лише на початку ХХ століття.

Як правило, перейменування вулиць здійснювалося з наміром увічнити вклад в історію царської Росії ряду політичних і громадських діячів, що йшло врозріз із народною традицією найменувань вулиць. Однак, незважаючи на політичну заангажованість міської виборної влади, рішення про найменування й перейменування міських об'єктів допомагали чіткіше фіксувати планувальні структури міст, а також сприяли їхньому впорядкуванню. Як приклад – назва сучасної вулиці Біла, головної на колишньому передмісті Біла.

Покровський собор. Фото В.Луца. 2004 р.

до сучасного центру, потім на захід від залізниці (район сучасного пивзаводу), а значно пізніше, з середини 20-х років ХХ століття, на схід та північний схід, до Грабника.

Перші спроби звести на Грабнику будівлі, принаймні громадського призначення, були здійснені ще в роки Першої світової війни. Так, у березні 1917 року в Рівному збиралися розпочати будівництво ремісничого училища. Рівненська повітова земська управа доповідала Земському повітовому зібранню: «26 березня в присутності генерал-ад'ютанта Брусилова... заклали будівлю училища на ділянці землі князя Любомирського в приміській місцевості «Грабник». Після проведення земельної реформи в Польській державі в 1924–25 рр. місцеві органи влади могли вже викуповувати землю у власників, і користуватися нею на власний розсуд. Так сталося з тією частиною Грабника, що прилягала до вулиці В'язничної (сучасна вул. Пушкіна). Магістрат Рівного просив Любомирських виділити на Грабнику 20 гектарів землі для розміщення нового адміністративного центру міста. Планувалося саме тут збудувати нове приміщення для магістрату, житловий будинок для державних службовців, дві міські школи, міський шпиталь, притулок для старців, театр, бібліотеку, приміщення для пожежної охорони та інші служби.

Цей грандіозний, як для нашого міста, проект вимагав значних коштів, яких так і не вдалося роздобути. Щоправда, одна з початкових шкіл, імені Коперніка, таки була збудована на вулиці Шемплінського (сучасна вул. Миколи Хвильового, 7). Нині тут розміщується Інститут мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету. Напередодні Другої світової війни

RÓWNE. Magistrat.

Рівненський магістрат. Поштівка. 30-ті рр. XX ст.

Вулиця Шемплінського, 7 (сучасна вулиця М.Хвильового). Польська загальноосвітня школа ім. Коперніка. Поштівка. 30-і рр. ХХ ст.

розпочалося будівництво й нової державної гімназії для дітей польських осадників (нині один із корпусів Рівненського державного гуманітарного університету, вул. Остафова, 31). На вулиці Млинівській (сучасна вул. Князя Володимира, 16/18) був зведений будинок повітової ветеринарної амбулаторії.

Тоді магістрат Рівного вирішив інакше. Землі на Грабнику почали наділяти рівнянам під індивідуальну забудову. Право зводити тут житло в першу чергу отримали польські осадники – колишні військові, учасники боротьби за незалежність Польської держави. Будувались тут лікарі, учителі, отримували житло сім'ї польських військовослужбовців, та, власне, усі, хто мав на це кошти, тому що земля й зведення тут будівель коштували дуже дорого.

У 1926 році технічним відділом магістрату Рівного був розроблений генеральний план житлової забудови Грабника з урахуванням тогочасних досягнень містобудування. Від спроектованих площ, або ж основних магістралей, у різні боки променями розходились досить широкі, забруковані вулиці. Взяти для прикладу район сучасної загальноосвітньої школи № 10, розміщеної на колишній площі Свободи. Від неї в різних напрямках були прокладені вулиці Технічна, Ремісничка, Нова, Жеромського (сучасна вул. Видумка). А сучасні вулиці Черняхівського, Козацька, Носаля, що мають вихід на вулицю Островського (колишню Т. Костюшка), так і називались 1, 2, 3 Промені. Будинки проектувались в основному одноповерхові, у стилі модерн. І хоч відзначали польські дослідники Рівного, що «значна частина цих споруд характеризується химерністю, і надуманістю форм», і зараз мимоволі милуєшся на Грабнику то розкішним особняком, до якого нерідко зроблені вже сучасні прибудови, або й скромнішими будинками, однак переважно впорядкованими. Щоправда, сьогодні на Грабнику з'являється все більше нових розкішних будівель.

*Церква Святого Степана на кладовищі «Габник».
Фото М.Булгакова. 1996 р.*

У 30-і роки минулого століття це був єдиний район міста, у якому ще на стадії його проектування було передбачене водопостачання. Уже тоді Габник цінувався як найбільш здоровий для проживання мікрорайон міста, оскільки відповідав усім санітарно-гігієнічним вимогам. Чим тобі не рівненська одноповерхова Америка! У цей час у зв'язку із забудовою міста його межі потребували розширення. Так, у 1933 році, одночасно із включенням до Рівного села Дворець, а також частини території села Тютковичі разом зі цвинтарями православним, єврейським і епідемічним, що у передмісті Кавказ, до нього ввійшла, і східна частина Габника із млином Гама (сучасний будинок на вул. Соборній, 2а). Якщо наше місто в кордонах 1897 року займало трохи більше 288 гектарів, то напередодні Другої світової війни його площа становила вже 869 гектарів. І в значній мірі це розширення відбулось за рахунок Габника, де зі 190 рівненських вулиць у 30-і роки нараховувалось понад 30.

Вирізнявся поміж іншими цей район міста й зеленими насадженнями. Хоч від самого гаю залишилась лише згадка, але проектувальники не забули про парк. На сучасній вулиці Князя Володимира, поруч із Рівненським палацом дітей та молоді можна побачити насадження кущів та дерев. У цій природній

уловині мало що вціліло від колишнього парку (в 30-і роки – імені польського президента І.Мостіцького, у 50-і роки – імені М. Хрущова). В 50–60-і роки минулого століття щороку в ньому проводились сільськогосподарські виставки. А в 70-і роки студенти Рівненського педінституту полюбляли вже запущені на той час його тінисті алеї, де нерідко готувались до екзаменів, або призначали побачення закохані. В останні роки з'явилася надія, що паркова зона, про яку йде мова, таки буде впорядкованою.

Як і попередня влада, польський магістрат Рівного в 20–30-і роки не відзначався особливою оригінальністю щодо найменування вулиць нового району. І носили вулиці на Грабнику переважно імена польських військових діячів. Але були тут і вулиця Станіслава Ворцеля – уродженця Рівненщини, учасника польського повстання 1831 року, і вулиця Єжи-Тадеуша Стецького, одного з найвідоміших польських дослідників Волині ХІХ століття, і вулиця Тадеуша Костюшка – національного героя Польщі, який у 1792 році побував у Рівному. Нагадаємо, що й вулиця Івана Франка на Грабнику, названа на честь великого українського письменника, отримала свою назву саме за тих часів.

Чи потрібно було на початку 90-х років минулого століття перейменовувати вулиці цього мікрорайону, як видається, одного з найкращих, виключно на українські назви? Варто пам'ятати, що назви міських об'єктів – своєрідні пам'ятки історії. І хоча польська доба в історії Рівного була не такою вже й прихильною до українців, увічнення цього відрізка історії, принаймні в топонімах, повинно мати право на існування.

КЛАДОВИЩЕ «ГРАБНИК»

Наші міські кладовища, сільські цвинтарі – не лише місця останнього спочинку людей, а й мірило певного рівня культури суспільства. Кажуть: «Хочеш дізнатись, які якості уособлює той чи інший народ, піди оглянь його кладовища».

Протягом ХVІІІ – ХХ століть Рівне мало декілька цвинтарів. У ХVІІІ – першій половині ХІХ століття міське православне кладовище містилось на передмісті Воля. У подальшому розширювати його площу було неможливо, оскільки поруч петляла р. Устя, а із другого боку існувало підвищення. І вже в другій половині ХІХ століття воно називалося Старим Вольським кладовищем.

Існувало в Рівному впродовж усього ХІХ століття й аж до 40-х років ХХ століття католицьке кладовище (район сучасної вулиці Петра Дорошенка). Довгий час здійснювали захоронення рівнян і на передмісті Кавказ. Одне його кладовище – православне, було приписане до Свято-Успенської церкви (відповідно, звалося Успенським), а ще одне, яке знаходилося на вулиці Литовській, і вважалося найвіддаленішим від центру міста, утримувалося єврейською громадою. Зазначимо, що поруч

Майстерня В.Ярмушевського по виготовленню кам'яних надгробків.
Фото. Поч. ХХ ст.

Кована брама — пам'ятка ковальського мистецтва кінця ХVІІІ—поч. ХІХ ст.
Довгий час обрамляла вхід на кладовище «Грабник».
Нині перенесена до Свято-Покровського собору.
Фото В.Філоненка. 70-і рр. ХХ ст.

діяло ще й епідемічне кладовище. Відоме ще й Дубенське кладовище в Рівному, на якому окремо здійснювали поховання православних, католиків, а також військових.

Одне з найстаріших у Рівному також і кладовище «Грабник». Виникло воно в передмісті, яке мало таку ж назву. Ще на початку XVIII століття тодішній власник міста – Станіслав Любомирський, мав намір цю місцевість засадити лісом. Як писали краєзнавці наприкінці XIX століття, князь полюбляв мисливське полювання. А яке полювання без лісу? Найближче оточення князя вирішило задовольнити його примху. Фактично за декілька днів були висаджені не лише зелені насадження, розбиті просіки на правильні квадрати, а й випущені різні лісові звірі: «Як здивувався й зрадів князь, коли, повернувшись уночі до Рівного, проснувся вранці, і побачив перед містом гору, яка вкрилася лісом».

Саме тут, під грабовим лісом, у першій половині XIX століття і була відведена ділянка землі для заснування нового міського православного кладовища. З моменту його заснування й аж до 20-х років XX століття хоронили на ньому переважно заможних рівнян: чиновників, військових. І лише з 30-х років XX століття ця традиція порушується. Кладовище «Грабник» стає останнім місцем спочинку різних верств міського населення.

Перші поховання на ньому почали здійснювати, принаймні, в 20-х роках XIX століття. Так, на одній, певно, найдавнішій із надмогильних плит, ще донедавна можна було прочитати: «Тут покоїться прах раба божого кандидата Миколи Андріянова. Жив 75 років, помер 1821 р.». Очевидно, у ті часи, частина грабового гаю – власність князів Любомирських, і була передана під міське кладовище для здійснення захоронень вищих військових чинів.

Так, у 1848 році, на могилі генерала Степана Красовського, на кошти його вдови, була збудована церква на честь святого первомученика архідиякона Степана. Катериною Красовською на потреби самої церкви було пожертвовано 1000 рублів. Стоїть вона й зараз, затиснута звідусіль похованнями, така маленька на фоні нещодавно спорудженого величного Свято-Покровського собору.

Приблизно в той же час, коли була збудована церква Св. Степана, за даними М.І.Теодоровича, «землі за межевою книгою й планом від 1851 р. числиться під кладовищем, де нині стоїть Стефанівська церква, 520 сажнів, а під новою відведеною ділянкою, де поховані нижні військові чини, 420 сажнів, усього 940 сажнів. У 1881 р... князь Станіслав Любомирський виділив ще під кладовище 532 сажні, так що згідно з новим планом, складеним рівненським землеміром Енбером, числиться всієї землі, оточеною канавою, під церквою й кладовищем – 1472 сажні». Зазначимо, що це 6624 кв. м.

За часів перебування у Рівному родини майбутнього письменника В. Короленка (1866–1871 рр.), кладовище «Грабник» уже

повністю функціонувало, значна ж частина самого передмістя використовувалась рівнянами як місце для гулянь. Саме на цьому кладовищі, поруч із церквою Св. Степана, поховані й рідні В. Короленка – батько й сестра.

Детальне вивчення історії кладовища дає нам цінну інформацію про різні сторони міського буття. Так, поховання на «Грабнику», свідчать про високу смертність серед дітей навіть заможних городян. Документи, що зберігаються в державному архіві Рівненської області, розповідають про активну громадську діяльність на початку ХХ століття Феофана Коробова, соборного протоієрея, земського діяча, депутата земського повітового зібрання від духовного відомства. На кладовищі поховано трьох його дітей: Костянтина, Ніну, Георгія.

За часів діяльності міського голови Олексія Буховича на початку ХХ століття в Рівному була відкрита жіноча гімназія. На кладовищі похована Галя Бухович – його дочка. Серед поховань зустрічаємо могилу дітей священника Ключовського, який викладав Закон Божий у Рівненській реальній гімназії, коли тут навчався В. Короленко.

Хоча кладовище «Грабник» було православним, але хоронили там мешканців Рівного, представників різних національностей. Особливою пишністю виділяються німецькі поховання початку ХХ століття. Це могили Берндтів, Рильке, Гренке, Теодора Шротера, Леопольда Ландсберга. Епітафії на надгробках свідчать і про те, які прізвища були найбільш поширені поміж корінних мешканців Рівного: Кулії, Дзіваки, Либаки...

Кладовище ставало останнім притулком для багатьох людей, шанованих у всьому місті: рівненських лікарів Миколи Прохорова, Олександра Виноградова, директора Рівненського реального училища Соколова, учителів Юліана Захаржевського, Віри Канторовської, Івана Куліша, Костянтина Квашенка та інших. На жаль, не всі поховання відомих і поважних громадян уціліли.

Зберігає міський цвинтар і пам'ять про полеглих у Другій світовій війні. Так, у братських могилах покояться на «Грабнику» 19 тисяч радянських військовослужбовців, яких німецько-фашистські загарбники розстріляли під час окупації Рівного.

Нині важливо зберегти цілісність кладовища. Адже все, що знаходиться на його території, становить історичну цінність. І самі могили, і пам'ятники, і візерунчасті огорожі, які обрамляють поховання. Взяти, хоча б ковані ворота, що донедавна були при центральному в'їзді до кладовища. Як стверджують науковці, вони є оригінальним витвором ковальського мистецтва кінця XVIII–початку XIX століть. Рівненське кладовище «Грабник», як цінна історична пам'ятка, потребує державної охорони.

МІСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО: КРОКИ СТАНОВЛЕННЯ

Стан розвитку Рівного в значній мірі характеризує рівень міського господарства. Як комплекс служб, здатних забезпечити городян елементарними умовами для проживання, а саме: упорядкованими шляхами сполучення, транспортом, водопостачанням, освітленням, зв'язком, засобами протипожежної безпеки тощо міське господарство склалося не відразу.

Відлік історії міського господарства Рівного в часі збігається із прискоренням розвитку міст в Україні в другій половині XIX – на початку XX століття. Це, як відомо, була доба реформ, які активно впроваджувалися царським урядом у всі сфери суспільного й економічного життя Російської імперії.

Що стосується Рівного, то із власної ініціативи благоустроєм міста, насамперед, займалися його власники. Та все ж, згідно з урядовими розпорядженнями, цей обов'язок покладався на міське громадське управління. Утримання в належному стані і влаштування вулиць, площ, бруківок, тротуарів, громадських садів, бульварів, водопроводів, а також вуличне освітлення – ось далеко не повний перелік господарських справ, якими мала опікуватися міська влада. Ще на початку 60-х років XIX століття з міського бюджету на ці потреби не виділялося жодної копійки. Тому городяни зобов'язані були на власний кошт утримувати міське громадське управління. А те, у свою чергу, мало нести обов'язкові витрати щодо фінансування урядових закладів, міської поліції, пожежної команди, забезпечувати військових, що перебували на постої, житлом тощо. І хоча уряд частково компенсував ці витрати, вони були досить значними. Так що на ведення міського господарства коштів у міському бюджеті довгий час не передбачувалось. Щоправда, починаючи з кінця 60-х років XIX століття міська влада спромоглася виділяти бодай мізерні кошти на вуличне освітлення. Лише згодом міське громадське управління перебрало на себе піклування про освітлення міста в нічний час, що вже розповідалося в одному із сюжетів про пам'ятки техніки й промисловості Рівного.

Негативно на благоустрої Рівного позначалося й утримання міських шляхів сполучень. Як відомо, у серпні 1896 року волинський губернатор відвідав усі повітові міста губернії. Стосовно нашого міста в його дорожніх нотатках зберігся такий запис: «м. Ровно облаштовано вкрай неохайно...». У зв'язку з фінансовою неспроможністю міської думи займатися влаштуванням і благоустроєм міських доріг, цей обов'язок частково перекладався на плечі домовласників у вигляді натуральної повинності. А ще з домовласників, за взаємною з ними згодою, збирався спеціальний грошовий збір. Лише після того як міська скарбниця почала наповнюватися дещо інтенсивніше, виборна влада намагалася в першу чергу фінансувати бодай

Рівне. Загальний вигляд. Поштівка. Поч. XX ст.

капітальні роботи з облаштування вуличних бруківок, тротуарів, площ тощо. В окремому випадку, обумовленому законодавчо, після того як через Рівне проклали шосе Київ-Брест, облаштуванням його відрізка в межах міста (вулицею Шосейною) займалося державне відомство – Міністерство шляхів сполучень.

У 70-і роки XIX століття з відкриттям руху поїздів Києво-Брестською залізницею, це шосе почало втрачати своє значення головної транспортної артерії Волинської губернії. І в 1878 році Міністерство

Рівне. Вид на ставок. Поштівка. Поч. XX ст.

шляхів сполучень взяло на себе витрати з його благоустрою (покриття бруківкою, облаштування обабіч пішохідних тротуарів).

Варто зазначити, що на початку ХХ століття в Рівному все частіше бюджетні видатки на благоустрій покривалися з міської, або державної скарбниці. При цьому натуральна й грошова повинність домовласників уже не відігравала вирішальної ролі.

Незважаючи на фінансові труднощі, на початку ХХ століття стан міських доріг у Рівному поступово поліпшувався. Усе більше вулиць і тротуарів покривалися бруківкою. Поліпшувалася й ситуація з міським транспортом. Як відомо, аж до початку ХХ століття основним видом міського транспорту був гужовий засіб. Виборному органу міської влади надавалося право регламентувати заняття візницьким промыслом.

Розвитку мережі міського гужового транспорту в Рівному в значній мірі сприяло залізничне сполучення. Оскільки в Рівному з'явився залізничний вокзал, від'їжджаючи й прибулі в місто пасажири з вантажем усе частіше користувалися послугами візників. Окрім того, здійснювалися перевантаження вантажів із залізничного транспорту на гужовий із метою його доставки до місця призначення. 126 візників нараховувалося в Рівному на початку ХХ століття. Їхня чисельність продовжувала зростати.

Наприкінці ХІХ століття в міському житті продовжували значну роль відігравати традиційні види транспорту. Уже на початку ХХ століття в структурі громадського транспорту важливу роль починають відігравати механічні засоби пересування. У Рівному з'являються перші велосипеди, мотоциклети й навіть автомобілі.

Як і сьогодні, у минулі століття важлива роль у життєзабезпеченні населення Рівного відводилася водопостачанню. Головною постачальницею питної води для рівнян довгий час залишалася р. Устя. Окрім того, на початку ХХ століття питна вода доставлялася зі спеціально збудованого артезіанського колодязя, та ще п'яти звичайних колодязів із передмістя Воля. У порівнянні з іншими містами Волині, такий стан водопостачання рівнян вважався задовільним. Принаймні, саме таку оцінку його санітарному стану в 1913 році дала лікарська інспекція Волинського губернського правління.

Зазначимо, що подібний стан забезпечення міських жителів питною водою був характерний для багатьох міст в Україні, адже водопроводи були рідкісним явищем для того часу. Однак актуальною залишалася проблема підвозу питної води.

Виключно важливе значення для жителів Рівного мав водовозний промысел. Зростання населення міста, а також розширення його території вимагало від органів виборної влади більш енергійного втручання у вирішення питань, пов'язаних із водопостачанням. Згідно із законодавством, насамперед на міську владу покладался обов'язок займатися влаштуванням і експлуатацією водопроводів, стічних труб, ставків, каналів, потоків, мостів тощо. Однак їхні

Рівно. № 12.
Чугунно-литейный заводъ.

Чавунно-ливарний завод. Поштівка. Поч. XX ст.

дії стосовно водовозного промислу законом обмежувалися, і розглядалися як втручання в приватний бізнес.

Безумовно, спорудження артезіанського колодязя в Рівному значно поліпшило ситуацію із забезпеченням його мешканців питною водою. Оскільки поліпшення водопостачання шляхом спорудження водопроводу вимагало від міських властей значних коштів, дозволити його могли лише міста з більш значним економічним потенціалом. Саме таким на початку XX століття було Рівне. І хоча водопровідна

RÓWNE Widok na staw.

Рівне. Вид на став. Поштівка. 30-ті рр. XX ст.

Рівне. Весняна повінь. Фото. 30-ті рр. XX ст.

мережа на той час, так і не була прокладена, однак після спорудження житомирського водопроводу, саме тут, уперше на Волині, була збудована в 1904 році парова водокачка.

Ще в 1895–1896 рр. за рахунок міської скарбниці, а також коробкових зборів від єврейського населення Рівного, колодязі з питною водою, що на Волі, обладнали насосами для полегшення накачування води. У 1898 році Міністерство внутрішніх справ дозволило Рівненському громадському спрощеному міському управлінню (так офіційно тоді називався виборний орган міської влади) для покриття цих витрат установити плату за спожиту воду в розмірі 2 копійок за бочку й півкопійки за напоювання однієї голови коня чи великої рогатої худоби.

Спорудження парової водокачки в Рівному здійснював варшавський інженер Сокаль за власні кошти. Попередня сума, яку він планував використати на ці роботи, становила 9801 рублів, і з ним міська влада обіцяла розрахуватися впродовж наступних трьох років. Для цього Рівненська міська дума хотіла збільшити оплату послуг за спожиту воду до 4 копійок за бочку. Однак у ході будівництва було затрачено дещо більше коштів на її спорудження, і загальна вартість робіт склала 12000 рублів.

Рівненська парова водокачка стала першим у нашому місті комунальним об'єктом, який перебував безпосередньо у власності міської виборної влади. І хоча прибутки від її експлуатації були незначними, і в 1910 році не перевищували 300 рублів, Рівненська міська дума змогла переконатися, що незалежно від намірів власника міста можна успішно втілювати в життя й власні комунальні проекти, направлені на поліпшення міського благоустрою.

У другій половині XIX століття важливу роль у розвитку Рівного, і, зокрема, його міського господарства, почали відігравати нові види зв'язку – телеграф і телефон. Ще в 50-і роки XIX століття Волинська губернія потрапила в перелік територій, через які мав бути прокладений телеграфний зв'язок саме тому, що царський уряд планував з'єднати свої телеграфні лінії з телеграфом Австро-

Вулиця Шосейна. Загальний вигляд. Праворуч встановлені телеграфні та електричні стовпи. Поштівка. Поч. XX ст.

Угорщини в м. Броди. Адже для такої величезної держави, як царська Росія, телеграфний зв'язок мав стратегічне значення.

Усіма роботами з улаштування телеграфу в межах Волинської губернії, у тому числі й у Рівному, керувало Головне управління шляхів сполучень і публічних будівель. Вони успішно були завершені наприкінці 1857 року. На відрізках шляху від Києва до Рівного телеграфну лінію спорудили вздовж Києво-Брестського шосе, а від Рівного через Дубно до Радзивилова – уздовж поштової дороги.

Невдовзі мешканці Рівного, насамперед ті, чий рід занять був пов'язаний із торгівлею, відчули на собі переваги нового виду зв'язку. Адже телеграф дозволяв швидше орієнтуватися на товарному ринку всієї губернії, а також отримувати найсвіжішу інформацію стосовно наявних цін. При цьому в більш вигідному становищі опинилися ті міста, де влаштовувалася телеграфна станція. Це стосується й нашого міста, де була відкрита телеграфна станція, яка підпорядковувалась Житомирському телеграфному відділенню.

Скориставшись послугами телеграфу, з Рівного можна було надіслати, або самому отримати телеграму з багатьох населених пунктів Російської імперії, і навіть з'єднатися із центральними губерніями, і, зокрема, її столицею, Санкт-Петербургом. Як свідчить житомирський краєзнавець Г. Мокрицький, 18 станцій Житомирського відділення (у тому числі й Рівненська) відзначалися великим обсягом переданих і прийнятих із-за кордону телеграм. Наприклад, серед їхніх адресатів у 1866 році були такі країни як

Міська пожежна команда. Фото. 1894 р.

Австрія, Англія, Баварія, Бельгія, Данія, Єгипет, Індія, Франція, США (всього 31 країна). Це, безумовно, сприяло економічному піднесенню Рівного.

На початку ХХ століття в Рівному починає запроваджуватися телефонний зв'язок, можливості якого дозволяли вести переговори між абонентами, віддаленими один від одного на значні відстані. Як свідчать архівні документи, у першу чергу, телефонним зв'язком зацікавилася міське пожежне товариство. Ще в 1908 році йому вдалося для протипожежних цілей добитися дозволу від волинського губернатора на влаштування й експлуатацію в Рівному телефонної мережі приватного користування. Зазначимо, що її користувачами могли бути виключно члени пожежного товариства. Адже боротьба з вогнем вимагала скоординованих швидких дій усієї пожежної команди.

Ще й на той час рівняни пам'ятали про страшну пожежу в місті, яка сталася 12 червня 1881 року внаслідок необережного поводження з вогнем. Тоді полум'я знищило всю центральну частину міста: згоріло 20 кам'яних, 400 дерев'яних будинків, поліцейська частина, соборна Свято-Воскресенська церква, безліч крамниць. Як повідомлялося в місцевій пресі, тисячі нещасних сімейств залишилися без даху над головою, а загальні збитки, спричинені вогнем, перевищили 600 тисяч рублів. При цьому Рівненська міська пожежна команда, яка підпорядковувалася повітовому справнику, на той час була однією з найкращих у губернії. А існував би тоді телефонний зв'язок, напевне боротьбу з вогнем можна було організувати ефективніше.

Однак справжній розмах прокладання телефонних ліній у Рівному припав на 1909 рік, коли до справи активно долучилася

міська виборна влада. Ще наприкінці 1908 року Рівненська міська дума заключила угоду з підприємцями Брест-Литовська про надання концесії на будівництво й експлуатацію телефонної мережі загального користування. При цьому вибір концесіонерів відбувався на конкурсній основі. І в самому конкурсі, окрім братів Мечиків, брали участь й інші підприємці. Але процедура затвердження угод, які міське управління заключало з підприємцями, на вищих щаблях державної влади була довготривалою. Це, безумовно, негативно позначалося на темпах робіт, та подальшому розвитку міського господарства. Так, брест-литовським підприємцям знадобилося майже півроку, щоб отримати остаточний дозвіл від начальника Київського поштово-телеграфного округу на спорудження в Рівному телефонної мережі. І вже в 1910 році Рівненська телефонна станція обслуговувала 142 абонента, що було лише трохи менше, ніж у губернському центрі.

Багато зусиль доклав для того, щоб у Рівному з'явився телефонний зв'язок, голова Рівненської міської думи Е. Лебед-зієвський. Він, як відомо, проживав у Рівному на початку ХХ століття на вулиці Дубенській.

Ось так, крок за кроком у другій половині ХІХ століття починає формуватися міське господарство. І як у більшості міст Волинської губернії, у Рівному умови для його організації залишалися несприятливими. Брак коштів, труднощі із кредитуванням та приватновласницький статус міста не дозволяли його виборній владі відчутно прискорити темпи розвитку міського господарства.

Шукати розв'язання подібних проблем доводиться й нині рівненській міській владі, і тому набутий попередній досвід може стати в нагоді.

Будинок міської ради. Фото В.Луця. 2005 р.

ПЛАНУВАННЯ Й ЗАБУДОВА РІВНОГО В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ДОСВІД МИНУЛОГО

Як відомо, у першій половині ХІХ ст. більшість міст і містечок Волинської губернії мали нерегулярне планування, і характеризувалися структурною організацією, що склалася історично, відповідно до функціональних потреб, і природних особливостей. Уже тоді царська адміністрація намагалася змінити вигляд волинських міст, з тим щоб подолати їхній зв'язок із минулим, і зробити відповідними до російських стандартів губернських та повітових центрів.

Як і в решті міст Волинської губернії, забудову Рівного мали контролювати державні адміністративні органи, що відповідали за містобудівельне регулювання. 27 липня 1845 році був затверджений перший генеральний план Рівного, згідно з яким забудову міста мали здійснювати цілеспрямовано. Між іншим, відтоді, як ще архітектор Бургіньон розпочав роботу над даним проектом, і до моменту остаточного затвердження його російським імператором, пройшло більш ніж чверть століття!

Поступове нарощування темпів забудови Рівного було пов'язане із прискоренням його демографічного й соціально-економічного розвитку в другій половині ХІХ ст. На відміну від доби середньовіччя, коли у формуванні й еволюції планувальної структури Рівного багато що залежало від природного фактора, саме із другої половини ХІХ ст. усе відчутніше починають проявляти себе соціальний, економічний, військовий та комунікаційний чинники. Щодо останнього, який визначав найголовніші зовнішні й внутрішні зв'язки в життєдіяльності Рівного, то він був пов'язаний із появою на території Волинської губернії нових шляхів сполучення – як шосейного, так і залізничного. Так, прокладене в 1857 р. Києво-Брестське шосе, у значній мірі вплинуло як на подальшу розбудову міста, так і на формування його планувальних структур. Адже його відрізок у межах Рівного, поступово забудовуючись із двох сторін, виконував важливу функцію наскрізної міської магістралі, що з'єднала між собою окремі складові частини. Окрім того, як і в деяких інших волинських містах, у Рівному шосе перебрало на себе функцію центральної вулиці.

З 70-х рр. ХІХ століття фактором прискорення розвитку Рівного починає виступати залізничне сполучення. Безперечно, залізниця внесла свої корективи в архітектурно-планувальний розвиток Рівного. А спорудження в 1873 році залізничного вокзалу в північно-західній частині міста, розташованого на певній відстані від центру, спрямувало його територіальний розвиток у свій бік, і в подальшому призвело до зростання всієї площі міської забудови.

Із другої половини ХІХ століття темпи забудови Рівного починає визначати, насамперед, житлове будівництво. Особливо активізувалися процеси забудови Рівного з 80-х років ХІХ століття, а стрімкий ріст житлового будівництва припав на рубіж ХІХ-ХХ століть. Так, якщо в Рівному в середині ХVІІІ століття нараховувалося лише 683 будинки, то в 1887 році їх уже було більше 1000, а в 1910 році їхня кількість зросла до 3000.

Як один із показників розвитку Рівного, що засвідчує про характер його житлової забудови, може розглядатися наявність у загальній масі житлового фонду кам'яних будівель. Хоча їхня кількість так і не стала переважаючою над кількістю дерев'яних житлових споруд, однак, з кожним роком їх з'являлося в Рівному все більше. Між іншим, у порівнянні з іншими містами Волинської губернії, Рівне демонструвало найбільш переконливі темпи зведення кам'яних будівель. Так, якщо в 1893 році тут нараховувалося 424 кам'яні будинки, що складало 29% всього житлового фонду міста, то в 1910 році – уже 745, що відповідно становило 34%.

Як правило, більшість кам'яних будівель у Рівному зводилася в житлових кварталах, що прилягали до центру, і вони були найбільш упорядкованою, у порівнянні з передмістями, його частиною. Однак, незважаючи на затвердження царським урядом плану Рівного, його забудова в ХІХ столітті продовжувала здійснюватися досить хаотично. Ефективно впливати на поліпшення планомірної забудови Рівного державна адміністрація була безсилою.

Згідно з міськими положеннями 1870 р. і 1892 р. піклування про влаштування міських поселень на основі затверджених планів покладалося на міські органи самоврядування. Затверджені згідно з існуючим порядком плани видавалися містам із метою поліпшення їхньої планувальної структури, насамперед об'єктів громадського користування (вулиць, площ тощо), а також для дотримання протипожежних і санітарних норм забудови. І хоча вони не передбачали врегулювання майнових відносин міської влади з різними особами, та все ж дозволяли фіксувати зміни в реальній міській забудові.

Ініціаторами внесення змін до існуючих планів, або складання нових у приватновласницькому Рівному насамперед виступали власники міста. Так, з 1884 року власник Рівного князь С. Любомирський почав активно добиватися затвердження для міста нового плану, оскільки існуючий був складений майже сорок років тому. Адже в багатьох випадках уже забудована територія на ньому не була позначена, а деякі спроектовані площі, бульвари та вулиці так і не були відкриті.

Вирішення цього питання затягувалося, і в 1890 році у своєму зверненні на адресу київського, подільського й волинського генерал-губернатора кн. С. Любомирський переконливо доводив, що в нинішній ситуації, коли через місто пролягли Південно-Західна й

Рівне. Загальний вигляд. Поштівка. Поч. ХХ ст.

Вільно-Рівненська залізниця, прискореними темпами зростає його населення, а тому межі міста потребують розширення.

30 червня 1892 року новий проектний план Рівного затвердив російський імператор. Однак з якихось причин він не задовольнив власника міста, і невдовзі князь С. Любомирський виступає з ініціативою розпочати роботи над новим «планом проєктованого розташування повітового міста Рівного». Складений 20 січня 1897 року, остаточно затверджений генеральний план Рівного був у 1898 році, і суттєво відрізнявся від попереднього.

Рівне. Загальний вигляд. Поштівка. Поч. ХХ ст.

Хоча проектні плани були складені зі значними відхиленнями фіксації реально існуючої забудови міста, Рівненське міське спрощене громадське управління не мало повноважень висувати свої пропозиції стосовно їхнього врегулювання. Лише міські жителі, захищаючи власні інтереси, постійно скаржилися до Міністерства внутрішніх справ. Адже переслідуючи свої корисні цілі, князь С. Любомирський то добивався дозволу на забудову території, де мала бути торгова площа, то терміново розпродавав землю вже під реально існуючими вулицями, які на плані просто не значилися, або наносилися на територію чиншових садиб, що насправді не відповідало дійсності.

І лише після того, як Рівне в 1898 році отримало право на введення міського положення 1892 року в повному обсязі, міська дума починає активно добиватися затвердження нового плану й відміни чинності попередніх. Однак це вимагало відповідних матеріальних затрат, а також узгодження місцезнаходжень об'єктів міста із власником міста, який не був налаштований на внесення будь-яких змін. Саме це не дозволило міській думі реалізувати свій задум, але вона намагалася своєчасно виявляти порушення, і протистояти намірам зі сторони князя Любомирського продати землю під вулицями в приватні руки для забудови.

Безумовно, приватна власність на землю й приватновласницькі інтереси забудовників перешкоджали здійсненню планувальних заходів в усіх без винятку містах підросійської України. Однак, якщо у багатьох із них можна було здійснити принаймні незначні планувальні заходи шляхом купівлі земельних ділянок у приватних власників, то в приватновласницькому Рівному викуповувати чиншові ділянки землі повинні були самі власники міста, інтереси яких, як правило, не співпадали з інтересами міської влади, що ще більш унеможлиблювало справу.

Відтоді минуло більше ста літ. На часі – затвердження нового генерального плану Рівного. Розкинувшись на площі 5824 гектарів, місто давно поглинуло такі приміські села як Басів Кут, Тинне, Новий двір. Однак не можна бути впевненим, що в майбутньому, коли в Україні земля остаточно набуде властивостей товару, планувальні заходи міської влади щодо розширення й упорядкування Рівного знову не зіткнуться з подібними перешкодами, як це вже мало місце на початку ХХ століття.

ПІСЛЯМОВА

Перегорнута остання сторінка ще однієї книги про Рівне, у якій автор зробила спробу висвітлити лише окремі епізоди з багатого на події минулого Рівного, переважно ХІХ – початку ХХ століття. Вивчення назв міських об'єктів дозволило автору простежити основні напрямки забудови Рівного, визначити конкретні зони проживання різних етнічних груп, дослідити трудову діяльність його мешканців та розвиток міських ремесел і промислів. Для цього стали в нагоді дослідження окремих будівель Рівного, а також старих закритих кладовищ. Робота над створенням міського мартирологу допомогла віднайти людей, які зробили значний внесок в історію міста.

Безумовно, на сьогодні назріла необхідність у створенні повного, по можливості, енциклопедичного видання з історії Рівного.

Цю книгу не можна назвати й путівником у звичайному розумінні цього слова. Проте, скориставшись даним виданням, рівняни та гості міста зможуть самостійно скласти власний екскурсійний маршрут вулицями сучасного Рівного, а, ближче ознайомившись із ним, спробувати розшукати сліди його минулого. Адже межа між сьогоденням і минулим така мінлива.

Так, окрему сторінку в історію Рівного вписала друга половина ХХ – початок ХХІ століття. Незважаючи, що події двох світових воєн знищили паростки багатьох добрих починань рівнян, відроджене після визволення від німецько-фашистських загарбників невтомною працею своїх мешканців, Рівне за радянської доби поступово розбудовувалося та набирало економічної ваги. У 50–60-і роки ХХ ст. вводяться в дію завод високовольтної апаратури, льонокомбінат, завод азотних добрив. У 1974 році відкривається перший тролейбусний маршрут.

Кінець 80-х – початок 90-х років позначився численними демократичними перетвореннями в місті. 16 червня 1990 року над приміщенням Рівненської міської Ради був піднятий синьо-жовтий український національний прапор.

Нині в Рівному мешкає близько 250 тисяч жителів. Окрім українців, тут проживають представники багатьох інших національностей. У місті працює майже півтори тисячі підприємств різного типу й форм власності: ВАТ «Рівнеазот», ВАТ «Рівненська фабрика нетканих матеріалів», Державне підприємство «Укрбурштин», ВАТ «Рівненський завод тракторних агрегатів» та багато інших.

Значні наукові сили обласного центру зосереджені у вищих навчальних закладах: Національному університеті водного господарства та природокористування, Рівненському державному гуманітарному університеті, Рівненському інституті слов'янознавства Київського славистичного університету, Міжнародному університеті

Кузнєцов І.С. Рівне будується. Готель «Україна». Полотно, олія. 1955 р.

Кузнєцов І.С. Рівне будується. Театральна площа. Полотно, олія. 1955 р.

«Рівненський економіко-гуманітарний інститут» імені академіка Степана Дем'янчука, Рівненському відділенні Вищої школи права Інституту держави і права Національної Академії наук України.

У Рівному діє близько 40 загальноосвітніх закладів, 30 різних закладів охорони здоров'я. Працюють обласний музично-драматичний театр, театр ляльок, зал органної і камерної музики, філармонія, обласний краєзнавчий музей.

Рівнянам, справді, є чим пишатися, і гості обласного центру зможуть у цьому переконатися, ознайомившись із його історією та пам'ятками.

КОРОТКА БІБЛІОГРАФІЯ ПРО РІВНЕ

- Анципо-Чикунский А.А.* Историческая записка о Ровенском реальном училище. 1832–1889. – К., 1894. – 148 с.
- Братчиков А.* Материалы для исследования Вольнской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях. – Житомир, 1869. – Вып. 2. – 26 с.
- Военно-статистическое обозрение Российской империи, изданное по Высочайшему повелению при 1 отделении департамента Генерального Штаба. Вольнская губерния. – СПб., 1850. – 234 с.
- Воронин А.* Записка о владельческих городах и местечках Юго-Западного края. – К., 1869. – Ч. 1. – 140 с.
- Города России в 1910 году.* – СПб.: Центр. статист. ком. МВД, 1914. – 1158 с.
- Гуцуляк М.* Про близьке здалека. – Ванкувер, 1976. – 299 с.
- Забелин А.* Военно-статистическое обозрение Вольнской губернии. – К., 1887. – Ч. 1. – 365 с.
- Экономическое обозрение городских поселений Европейской России в 1861–62 гг. – СПб., 1863. – Ч. 1. – VIII. Вольнская губерния. – 35 с.
- Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. – Т. Ровенська область. – К.: Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1973. – 654 с.
- Коваль А.П.* Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. – К.: Либідь, 2001. – 304 с.
- Короленко В.Г.* История моего современника. – Ленинград, 1976. – Т. 1. Короленко В. В дурном обществе // Избранное. – К., 1987. – С. 175–228.
- Костомаров Н.И.* Исторические произведения. Автобиография. – К., 1989. – 736 с.
- Луценко В.І., Кобись В.Т., Шенгера Г.Й.* Ровно-700. Соціально-економічний нарис. – Львів, 1983. – 71 с.
- Михайлишин О.* Палацово-паркові ансамблі Волині 2-ї половини XVIII – XIX століть. – К., 2000. – 234 с.
- Михайлишин О.Л.* Палац князів Любомирських в Рівному: до історії занепаду (за першоджерелами XIX століття) // Історія міст і сіл Великої Волині. Наук. зб. «Велика Волинь». – Т. 25 (Част.1). – Житомир: ПП Косенко М.О., 2002. – С. 273–279.
- Молчанов О.П.* Ровно. Историко-архитектурный нарис. – К.: Будівельник, 1973. – 80 с. Памятная книжка Вольнской губернии на 1911 год. – Житомир: Изд. губерnsk. статист. ком., 1910. – 620 с.
- Пероговский В.* Замечания на статью «Город Ровно», помещенную в «Вольнских Епархиальных ведомостях 1880 г. № 5, и дополнение к ней // Вольнские Епархиальные Ведомости. – 1880. – Ч. неофиц. – № 25. – С. 1134–1158.
- Пінчук Ю.А.* Микола Іванович Костомаров. – К., 1992. – 232 с.
- Поліщук Я.О.* Рівне. Мандрівка крізь віки. Нариси історії міста. – Рівне, 1998. – 196 с.
- Прищепя О.П.* Вулицями старого міста. Топонімічні дослідження з історії Рівного. – Рівне, 1997. – 154 с.
- Прищепя О.П.* Тенденції і динаміка демографічних змін у структурі населення

м. Рівного в другій половині ХІХ ст. // Слов'янський вісник. Міжвід. наук. зб. – Рівне, 1997. – Вип. 1. – С. 85–89.

Прищепя О. Топонімічні дослідження з історії Рівного // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Матеріали ІХ наук. іст.-краєзн. міжнар. конф. 20–23 січня 1998 р. – Луцьк, 1998. – С. 27–28.

Пура Я.О. Походження назв населених пунктів Ровенщини. – Львів: Світ, 1990. – 142 с.

Рычков П.А. Дорогами южной Ровенщины. – М.: Искусство, 1989. – 174 с.

Рівне-720: від давнини до сучасності. – Рівне: Волинські обереги, 2003. –

Кн.1–2. – 240с.

Ровно // Энциклопедический словарь. – СПб.: изд. Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон, 1899. – Т. XXVIA. – Кн. 52. – С. 874–875.

Ровно / Авт. О. Молчанов, К. Закалюк, М. Бабій, С. Барац, А. Свистун. – Рівне, 1957. – 90 с.

Ровно 700 років: 1283–1983. Зб. документів і матеріалів. – К.: Наук. думка, 1983. – 194 с.

Самчук У. На білому коні. Спомини і враження. – Вінніпег, 1980. – 249 с.

Самчук У. На коні вороному. Спомини і враження. – Вінніпег, 1990. – 360 с.

Сендульский А. Город Ровно // Волинские Епархиальные Ведомости. – 1880. – Ч. неофиц. – № 5. – С. 237–249.

Сербін Г. Ровенщина. – Львів: Каменярь, 1970.

Сербін Г. Ровно. Ілюстрований путівник. – Львів, 1977. – 35с.

Теодорович Н.И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии: В 5 т. / Почаев, 1890. – Т. 2: Ровенский, Острожский, Дубенский уезды. – С. 437–461.

Янко М.І. Топонімічний словник-довідник Української РСР. – К., 1973. – 179 с.

Janislawski R. Ilustrowany przewodnik po mieście Rywnem. – Rywnem, 1937. – 317 s.

Encyklopedia powszechna ilustrowana w jednym tomie. – Warszawa, 1880. – 2652 s.

Hoffman J. Przewodnik po Wołyniu. – Warszawa, 1938. – 67 s.

Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu. – Łuck: Nakł. Wołyńskiego towarzystwa krajoznawczego i opieki nad zabytkami przeszłości, 1929. – 380 s.

Równie // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1888. – T.IX. – S. 818–824.

ДОДАТОК
ПЕРЕЛІК
СУЧАСНИХ ВУЛИЦЬ РІВНОГО
ІЗ ЗАЗНАЧЕННЯМ ЇХНІХ СТАРИХ НАЗВ

А

ВУЛ. АБРАМОВА і ГОЛІКОВА – вул. Ружицького (30-і рр. ХХ ст.);
вул. Олеся (1941–44 рр.); вул. Севастопольська (50-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. АВІАТОРІВ
ВУЛ. АЙВАЗОВСЬКОГО
ВУЛ. АКАДЕМІКА ГРУШЕВСЬКОГО – вул. Ніколаєва (70–80-і рр.
ХХ ст.)
ВУЛ. АКАДЕМІКА ЛИПСЬКОГО
ВУЛ. АКАДЕМІКА МАЛИНОВСЬКОГО
ВУЛ. АКАДЕМІКА СТЕПАНА ДЕМ'ЯНЧУКА
ВУЛ. АНДРІЯ МЕЛЬНИКА – вул. Якіра (80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. АНТОНІНИ ГОРОХОВИЧ
ВУЛ. АРТИЛЕРІЙСЬКА

Б

ВУЛ. БАЗАРНА – вул. Гандльова, вул. Торгова (30–40-і рр. ХХ ст.);
вул. Жовтнева (40–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. БАЙДИ-ВИШНЕВЕЦЬКОГО – вул. Ростовська (80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. БАРВИСТА
ВУЛ. БАСІВКУТСЬКА
ВУЛ. БАХАРЄВА
ВУЛ. БЕРЕГОВА
ВУЛ. БІЛА – вул. Будьонного (1940 р., 50-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. БЛЯКОВА
ВУЛ. БЛЯШІВСЬКОГО
ВУЛ. БІЧНА – вул. Куйбишева (50–80-і рр. ХХ ст.)
БУЛЬВАР БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО – бульвар Артема
(60–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. БЛОКА
ВУЛ. БОЖЕНОВА
ВУЛ. БОРИСА ТЕНА – вул. Жданова (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. БОРОДІНА – вул. Дівоча (30-і рр. ХХ ст., 1941–44 рр.);
вул. Стаханова (1940 р., 50-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. БОТАНІЧНА
ВУЛ. БОЯРКА
ПРОВУЛ. БОЯРКА
ВУЛ. БРИГАДНА
ПРОВУЛ. БРИГАДНИЙ

ВУЛ. БРЮЛОВА

ВУЛ. БУДІВЕЛЬНИКІВ

ВУЛ. БУКОВИНСЬКА – вул. Будьонного (80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. БУЛЬБИ-БОРОВЦЯ

ВУЛ. Б. ШВЕДА – вул. Дубенська (80-і рр. ХХ ст.).

В

ВУЛ. ВАВИЛОВА

ВУЛ. ВАЛЕРІАНА ПОЛІЩУКА

ВУЛ. В. ВАСИЛЕВСЬКОЇ

ВУЛ. ВАСИЛЯ СТУСА – вул. Ліза Кулі (30-і рр. ХХ ст.); вул. Щорса (1940р., 50–80-і рр. ХХ ст.); вул. Козацька (1941–44 рр.)

ВУЛ. ВАСИЛЯ СУРАЗЬКОГО – вул. Переца (30-і рр. ХХ ст.); вул. Розбита (1941–44 рр.); вул. Разіна (50–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ВАСНЕЦОВА

ВУЛ. ВЕДЕЛЯ – вул. Енгельса (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ВЕРБОВА – вул. Ватутіна (80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ВЕРЕЦАГІНА

ВУЛ. ВЕСНЯНА

ПРОВУЛ. ВЕСНЯНИЙ

ВУЛ. ВИДУМКА – вул. Жеромського (30-і рр. ХХ ст.); вул.

Заньковецької (50-і рр. ХХ ст.); вул. Київська (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ВИННИЧЕНКА – вул. 26 Бакинських Комісарів (60–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ВИСОКА

ВУЛ. ВИШНЕВА

ВУЛ. ВІДЕНСЬКА

ВУЛ. ВІДРАДНА

ВУЛ. ВІННИЦЬКА

ПРОВУЛ. ВІННИЦЬКИЙ

ВУЛ. ВІТЕБСЬКА – вул. Смоляна (30–40-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. В. КОТИКА

ВУЛ. ВОЛИНСЬКА

ВУЛ. ВОЛИНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ

ВУЛ. ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА

ВУЛ. ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА – вул. Моріса Тереза (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ВОЛОДИМИРА САЛЬСЬКОГО

ВУЛ. ВУЗЬКА – вул. Орлика (1941–1944 рр.)

ВУЛ. В'ЯЧЕСЛАВА ЗОФА

ВУЛ. В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА – вул. Тополева (ХІХ – поч. ХХ ст.; 1992–2001 рр.); вул. Юзефа Пілсудського (20–30-і рр. ХХ ст.);

вул. Постштрассе (1941–44 рр.); вул. 17 Вересня (1939–41 рр., 50–80-і рр. ХХ ст.)

Г

ВУЛ. ГАГАРИНА

ВУЛ. ГАЙДАРА – вул. Дика (30–40-і рр. ХХ ст.); вул. Ватутіна (50-і рр. ХХ ст.)

ПРОВУЛ. ГАЙДАРА

ВУЛ. ГАЙОВА

ПРОВУЛ. ГАЙОВИЙ

ВУЛ. ГАЛУЗО і КУЛИКОВА – вул. Перескок (30–50-і рр. ХХ ст.); вул. Розенгассе (1941–44 рр.)

ВУЛ. ГАРНА – вул. Медведєва (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ГАСТЕЛЛО – вул. Мала (30-і рр. ХХ ст.); Гольдергассе (1941–44 рр.)

ВУЛ. ГАШЕКА

ВУЛ. ГЕНЕРАЛА ЧЕРВОНІЯ

ВУЛ. ГЕРОЇВ БЕРЕСТЕЧКА

ВУЛ. ГЕРЦЕНА – вул. Обозова (30–50-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ГЕТЬМАНА ВИГОВСЬКОГО – вул. Крижанівського (80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ – вул. Німецька (XVIII – поч. ХХ ст.); вул. Бородінська (1912 р.); вул. Французька (1914 р.); вул. Фоша (30-і рр. ХХ ст.); вул. Комсомольська (1940 р., 50–80-і рр. ХХ ст.); вул. Мазепи (1941–44 рр.)

ВУЛ. ГЕТЬМАНА ПОЛУБОТКА – вул. Соборна (XIX – поч. ХХ ст.); вул. Кляшторна (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Дорошенка (1941–44 рр.); вул. Радянська (1940 р., 40–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ГЕТЬМАНА САГАЙДАЧНОГО – вул. Михайлівська (поч. ХХ ст.); вул. Обводова, вул. Шолом Алейхема (частина), вул. Переца (частина) (30-і рр. ХХ ст.); вул. Правди (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ГЛИБОКА – вул. Паши Ангеліної (50-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ГЛІНКИ

ВУЛ. ГНАТА ХОДКЕВИЧА – вул. Беліні (30-і рр. ХХ ст.); вул. Леваневського (1940 р., 50-і рр. ХХ ст.); вул. Стеценка (1941–44 рр.); вул. Уральська (80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ГОГОЛЯ – провул. Костельний (поч. ХХ ст.); вул. Будкевича (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Гоголя (1940 р.); вул. Юра (1941–44 рр.)

ВУЛ. ГОЛУБИНА – вул. Голубина (30–50-і рр. ХХ ст.); вул. Єрмака (80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ГОНЧАРОВА

ВУЛ. ГОРОДНЯ

ВУЛ. ГОСТИННА

ВУЛ. ГРАБНИК – вул. Костельна (30-і рр. ХХ ст., 1941–44 рр.); вул. Фрунзе (1940 р., 50–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ГРАНИЧНА

ПРОВУЛ. ГРАНИЧНИЙ – вул. Гранична (частина) (30-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ГРЕБІНКИ – вул. Чарнецького (30-і рр. ХХ ст.); вул. Дзержинського (1940 р., 50-і рр. ХХ ст.); вул. Міхновського (1941–44 рр.)

ВУЛ. ГРУНТОВА

ВУЛ. ГУР'ЄВА

Д

ВУЛ. ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО – вул. Новоросійська (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ДАРВІНА

ВУЛ. ДАЧНА

ПРОВУЛ. ДАЧНИЙ

ВУЛ. ДВОРЕЦЬКА – вул. Верхньо-Дворецька (ХІХ – поч. ХХ ст.); вул. Шпитальна (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Белінського (30-і рр. ХХ ст.); вул. Німецької Армії (1941–44 рр.); вул. Хрущова (50-і рр. ХХ ст.); вул. Димитрова (70–80-і рр. ХХ ст.)

ПРОВУЛ. ДВОРЕЦЬКИЙ – провул. Димитрова (80-і рр. ХХ ст.)

ПРОЇЗД ДВОРЕЦЬКИЙ 2

ВУЛ. ДЕКАБРИСТІВ – вул. Нарутовича (30-і рр. ХХ ст.); вул. Грушевського (1941–44 рр.); вул. Малиновського (50-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ДЕРМАНСЬКА

ВУЛ. ДЖЕКА ЛОНДОНА

ВУЛ. ДЖЕРЕЛЬНА

ВУЛ. ДЖОНА РІДА

ВУЛ. ДИРЕКТОРІЇ – вул. Плеханова (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ДНІПРОПЕТРОВСЬКА – вул. Кошикова (30–40-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ДОБРА

ВУЛ. ДОБРОЛЮБОВА – вул. Піша (30–50-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ДОРОГОБУЗЬКА

ВУЛ. ДОРОЖНЯ

ПРОВУЛ. ДОРОЖНИЙ

ВУЛ. ДОСВІТНЯ

ВУЛ. ДОСТОЄВСЬКОГО – вул. Новоміська (30–40-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ДРАЙ-ХМАРИ – вул. Кукеля (30-і рр. ХХ ст.); вул. Пожарського (1940 р., 50–80-і рр.); вул. Кошиця (1941–44 рр.)

ВУЛ. ДРЕВЛЯНСЬКА – вул. Дольна (30–50-і рр. ХХ ст.); вул. Лазо (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ДРОГОБИЦЬКА

ВУЛ. ДРУЖБИ

ВУЛ. ДУБЕНСЬКА – вул. Віспанського (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Ворошилова (1940 р., 50-і рр. ХХ ст.); вул. Князя Володимира (1941–44 рр.); вул. Паризької Комуни (70–80-і рр. ХХ ст.)

ПРОВУЛ. ДУБЕНСЬКИЙ

ВУЛ. ДУНАЙСЬКА

Е

ВУЛ. ЕНЕРГЕТИКІВ

Є

ВУЛ. ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ – вул. Юр'єва (70–80-і рр. ХХ ст.)
 ВУЛ. ЄВГЕНА МАЛАНЮКА
 ВУЛ. ЄВГЕНА ПЛУЖНИКА – вул. Гірна (30-і рр. ХХ ст.); Цігельштрассе (1941–44 рр.); вул. Смоленська (50–80-і рр. ХХ ст.)
 ВУЛ. ЄСЕНІНА

Ж

ВУЛ. ЖИТОМИРСЬКА – вул. Спокійна (30–50-і рр. ХХ ст.)
 ВУЛ. ЖУКОВА
 ВУЛ. ЖУКОВСЬКОГО
 ВУЛ. ЖОЛІО-КЮРІ
 ВУЛ. ЖУРАВЛИНА

З

ВУЛ. ЗАГОРОДНЯ
 ВУЛ. ЗАЛІЗНИЧНА
 ВУЛ. ЗАЛІЗНЯКА – вул. Корчагіна (60–80-і рр. ХХ ст.)
 ВУЛ. ЗАМКОВА – Бургштрассе (1941–44 рр.)
 ВУЛ. ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ
 ВУЛ. ЗАПОРІЗЬКА
 ВУЛ. ЗАРІЧНА
 ПРОВУЛ. ЗАРІЧНИЙ
 ВУЛ. ЗАТИШНА – вул. Комсомолу України (70–80-і рр. ХХ ст.)
 ВУЛ. ЗДОЛБУНІВСЬКА
 ВУЛ. ЗЕЛЕНА
 МАЙДАН ЗЛАГОДИ – площа Возз'єднання (80-і рр. ХХ ст.)
 ВУЛ. ЗОЛОТІЇВСЬКА
 ПРОВУЛ. ЗОЛОТІЇВСЬКИЙ

І

ВУЛ. ІВАНА БОГУНА
 ВУЛ. ІВАНА ГОНТИ – вул. Суворова (70–80-і рр. ХХ ст.)
 ВУЛ. ІГОРЯ СВЕШНІКОВА
 ВУЛ. ІВАНА ОГІЄНКА – вул. Болотна (30–50-і рр. ХХ ст.); вул. Івана Кожедуба (1950 р.); вул. Ленінградська (60–80-і рр. ХХ ст.)
 ВУЛ. ІВАНА СІРКА – вул. Заломова (70–80-і рр. ХХ ст.)
 ВУЛ. ІВАНА ІЖАКЕВИЧА – вул. Ангарська (70–80-і рр. ХХ ст.)
 ВУЛ. ІВАНОВА
 ВУЛ. ІЗМАЇЛЬСЬКА
 ВУЛ. І. НЕЧАЯ – вул. Окопова (20–30-і рр. ХХ ст.)

Й

ВУЛ. ЙОНИ ЯКІРА

К

- ВУЛ. КАВКАЗЬКА – вул. Тольятті (70–80-і рр. ХХ ст.)
ПРОВУЛ. КАВКАЗЬКИЙ – вул. Асника (20–30-і рр. ХХ ст., 50-і рр. ХХ ст.); вул. Сквороди (1941–44 рр.); провул. Кавказький (1950 р.); вул. Кавказька (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. КАЛИНОВА
ВУЛ. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКА
ВУЛ. КАРБИШЕВА
ВУЛ. КАРМАЛЮКА
ВУЛ. КАРПЕНКА-КАРОГО
ВУЛ. КАХОВСЬКА
ВУЛ. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА – вул. Собеського (30-і рр. ХХ ст.); вул. Кривоноса (40–50-і рр. ХХ ст.); вул. Котляревського (1941–44 рр.); вул. Воробського (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. КВІТУЧА
ВУЛ. КИЇВСЬКА – вул. К.Лібкнехта (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. КІКВІДЗЕ – вул. Колейова (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Кагановича (1940 р., 50-і рр. ХХ ст.); вул. Вокзальна (1941–44 рр.)
ВУЛ. КІРОВОГРАДСЬКА
ВУЛ. КЛЕНОВА
ВУЛ. КЛЕШКАНЯ – вул. Зелена (30–80-і рр. ХХ ст.); вул. Каштанова (1941–44 рр.)
ВУЛ. КЛИМА САВУРА – вул. Ідзіковського (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Чкалова (1940 р., 50–80-і рр. ХХ ст.); вул. Вітовська (1941–44 рр.)
ВУЛ. КЛУБНА
ПРОВУЛ. КЛУБНИЙ
ВУЛ. КНЯГИНИ ОЛЬГИ – вул. Кузнєцова (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. КНЯГИНИЦЬКОГО – вул. Кожевенная (поч. ХХ ст.); вул. Гарбарська (30–40-і рр. ХХ ст.); вул. Космодем'янської (50–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА – вул. Млинівська (20–30-і рр. ХХ ст.); Вікторіяштрассе (1941–44 рр.); вул. Москаленка (80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. КНЯЗЯ ОСТРОЗЬКОГО – вул. 50 років СРСР (70–80-і рр. ХХ ст.)
ПРОСПЕКТ КНЯЗЯ РОМАНА – проспект Дозорцевої (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. КОБИЛЯНСЬКОЇ
ВУЛ. КОВАЛЕВСЬКОЇ – вул. Старо-Цвинтарна (ХІХ – поч. ХХ ст.);
ВУЛ. ЦВИНТАРНА (20–50-і рр. ХХ ст.); вул. Івана Франка (1941–44 рр.)
ВУЛ. КОВЕЛЬСЬКА
ВУЛ. КОЗАЦЬКА – вул. Промінь 2 (30–50-і рр. ХХ ст.); вул. Нечая (1941–44 рр.); вул. Котовського (70–80-і рр.)
ВУЛ. КОМАРОВА
ВУЛ. КООПЕРАТИВНА – вул. Кляйзюдрінг (1941–44 рр.)
ВУЛ. КОПЕРНІКА – вул. Новаковська (поч. ХХ ст.)

ВУЛ. КОРНИНСЬКА
ПРОВУЛ. КОРНИНСЬКИЙ
ВУЛ. КОРОЛЕНКА
МАЙДАН КОРОЛЕНКА
ВУЛ. КОРОЛЬОВА
ВУЛ. КОРОТКА – вул. Миколаївська (поч. ХХ ст.)
ВУЛ. КОРСУНСЬКА
ВУЛ. КОСТРОМСЬКА
ВУЛ. КОТЛЯРЕВСЬКОГО – вул. Монопольна (поч. ХХ ст.); вул. Зюдрінг (1941–44 рр.); вул. Громова (50-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. КОЦЮБИНСЬКОГО – вул. Казармена (поч. ХХ ст.); вул. Кошарова (20–40-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. КОШОВОГО
ВУЛ. КРАСИЛЬНИКОВА
ВУЛ. КРЕЙДЯНА
ВУЛ. КРЕМЕНЕЦЬКА
ВУЛ. КРИВОНОСА – вул. Тополева (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. КРИЛОВА
ВУЛ. КРОПИВНИЦЬКОГО
ВУЛ. КРУТА
ВУЛ. КРУТОГІРСЬКА
ВУЛ. КУБАНСЬКА – вул. Красна (ХІХ ст.); вул. Берка Йоселевича (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Шолохова (1940 р., 50-і рр. ХХ ст.); вул. Гонти (1941–44 рр.)
ВУЛ. КУЛІША
ВУЛ. КУПРІНА
ВУЛ. КУРГАНСЬКА
ВУЛ. КУРЧАТОВА
ВУЛ. КУТУЗОВА

Л

ВУЛ. ЛЕОНІДА СТУПНИЦЬКОГО
ВУЛ. ЛЕРМОНТОВА – вул. Велика Фольварочна (ХІХ – поч. ХХ ст.); вул. Казимира Любомирського (20–30-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ВУЛ. ЛЕСКОВА
ВУЛ. ЛИСЕНКА
ВУЛ. ЛИТОВСЬКА – провул. Литовський (поч. ХХ ст.); вул. Кутузовська (1912 р.); вул. Крутянська (1941–44 рр.)
ВУЛ. ЛІКАРНЯНА – вул. К. Цеткін (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. ЛІСОВСЬКОЇ – провул. Томаровський (ХІХ – поч. ХХ ст.); вул. Пекарська (30–50-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. ЛОМОНОSOBA
ВУЛ. ЛУГОВА
ВУЛ. ЛУЦЬКА

ВУЛ. ЛЬВІВСЬКА – вул. Спільна (30–50-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ЛЬОНОКОМБІНАТІВСЬКА

М

МАЙДАН МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА – площа Кузнецова (60–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. МАКАРЕНКА

ВУЛ. МАКСИМА БЕРЕЗОВСЬКОГО – вул. Радищева (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. МАЛА

ВУЛ. МАЛИЙ УЗВІЗ – вул. Волосна (ХІХ – поч. ХХ ст.); вул. Кн. Острозьких (20–30-і рр. ХХ ст., 1941–44 рр.); вул. Орджонікідзе (1940 р., 50–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. МАЛИНОВА – вул. Тімірязевська (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. МАЛОРИВНЕНСЬКА

ВУЛ. МАРКА ВОВЧКА – вул. Бєлінського (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. МАРІЇ НЕСВИЦЬКОЇ – вул. Павлика Морозова (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. МАРУСІ ЧУРАЙ – вул. Сусаніна (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. МАТРОСОВА

ВУЛ. МАЯКОВСЬКОГО – вул. Американська (ХІХ ст.); вул. Олександрівська (поч. ХХ ст.); вул. Сенкевича (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Ярослава Мудрого (1941–44 рр.) вул. Межова – вул. Касперовича (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Костомарова (1941–44 рр.)

ВУЛ. МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО

ВУЛ. МЕНДЕЛЄЄВА

ВУЛ. МЕХАНІЗАТОРІВ

ВУЛ. МИКОЛИ ВЕРЕМЧУКА

ВУЛ. МИКОЛИ ВОРОНОГО – вул. Саратовська (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. МИКОЛИ ЗЕРОВА – вул. Північна (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

ВУЛ. МИКОЛИ ЛЕОНТОВИЧА – вул. Луначарського (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. МИКОЛИ САМОКИША – вул. Камська (80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО – вул. Шемплінського (20–30-і рр. ХХ ст.); Бергштрассе (1941–44 р.); вул. Свердлова (1939–41 рр., 50–80-і рр.)

ВУЛ. МИЛА

ПРОСПЕКТ МИРУ

ВУЛ. МИСЛИВСЬКА

ВУЛ. МИХАЙЛА ВЕРБИЦЬКОГО – вул. Південна (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. МИХАЙЛА ВРУБЕЛЯ – вул. Фурманова (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА – від сучасних вул. 24 Серпня до вул. 16 Липня: вул. Гімназійна (Директорська) (ХІХ ст.); Сенаторська (кінець ХІХ ст.), вул. Пироговська (1912 р.); від сучасних вул. 16 Липня

до вул. В'ячеслава Чорновола: завулок Сенаторський (20-і рр. ХХ ст.); уся протяжність: вул. Бандурського (30-і рр. ХХ ст.); вул. Калініна (1940 р., 50–80-і рр. ХХ ст.); вул. Шлоситрассе (1941–44 рр.)

ВУЛ. МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО – вул. Бегми (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. МІНСЬКА

ВУЛ. МІРЮЩЕНКА

ВУЛ. МІЦКЕВИЧА – вул. Бармацька (ХІХ – поч. ХХ ст.); вул. Т. Шевченка (1941–44 рр.)

ВУЛ. МЛИНАРСЬКА – вул. Б. Хмельницького (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. МЛИНІВСЬКА

ПРОВУЛ. МЛИНІВСЬКИЙ

ВУЛ. МОЖАЙСЬКОГО

ВУЛ. МОЛОДІЖНА

ВУЛ. МОРОЗЕНКА – вул. Пугачова (70–80-і рр. ХХ ст.)

МАЙДАН МУЗИКИ

ВУЛ. МУКАЧІВСЬКА

Н

ВУЛ. НАБЕРЕЖНА – вул. Прибережна (50-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. НАДВІРНА

БУЛЬВАР НЕЗАЛЕЖНОСТІ – бульвар Жовтневий (60–80-і рр. ХХ ст.)

МАЙДАН НЕЗАЛЕЖНОСТІ – площа Леніна (60–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. НЕКРАСОВА – вул. Селянка 1, вул. Селянка 2, вул. Селянка 3 (20–30-і рр. ХХ ст.)

ПРОВУЛ. НЕКРАСОВА

ВУЛ. НЕСТЕРОВА

ВУЛ. НИЗОВА

ВУЛ. НІЛА ХАСЕВИЧА – вул. Елізи Ожешкової (30-і рр. ХХ ст.); вул. Куліша (1941–44 рр.); вул. Сталінградська (50-і рр. ХХ ст.); вул. Волгоградська (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. НОВА – вул. Саксаганського (1941–44 рр.)

ВУЛ. НОВОДВІРСЬКА

ВУЛ. НОВОСЕЛІВ

ВУЛ. НОСАЛЯ – вул. Промінь 3 (30-і рр. ХХ ст., 50-і рр. ХХ ст.); вул. Виговського (1941–44 рр.); вул. Пархоменка (50–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. НЬЮТОНА

О

ВУЛ. ОБ'ЇЗНА

ВУЛ. ОЗЕРНА

ВУЛ. ОКСАНИ ЛЯТУРИНСЬКОЇ

ПРОСПЕКТ ОЛЕКО ДУНДИЧА – проспект Ворошилова (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

ВУЛ. ОЛЕКСАНДРА КАРПИНСЬКОГО – вул. 40 років КП України (60–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ – вул. Революційна (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ОЛЕКСАНДРІЙСЬКА

ВУЛ. ОЛЕКСИНСЬКА

ВУЛ. ОЛЕГА ОЛЬЖИЧА – вул. Я.Галана (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ОЛЕНИ ПЧІЛКИ – вул. Фадєєва (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ОЛЕНИ ТЕЛІГИ – вул. Військова (30–50-і рр. ХХ ст.); вул. Титова (60–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ОСИПОВА

ВУЛ. ОСТАПА ВИШНІ

ВУЛ. ОСТАПА ВЕРЕСАЯ – вул. Глібова (1941–44 рр.); вул. Охоцького (50-і рр. ХХ ст.); вул. Охотського (70–80-і рр. ХХ ст.)

ПРОВУЛ. ОСТАПА ВЕРЕСАЯ – провул. Погонівський (кінець ХІХ ст.); вул. Круча (частина) (20–30-і рр. ХХ ст., 50-і рр. ХХ ст.); провул. Охотського (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ОСТАФОВА

ВУЛ. О. СТЕФАНОВИЧА – вул. Коллонтая (30-і рр. ХХ ст.; 50-і рр. ХХ ст.); вул. Тобілевича (50-і рр. ХХ ст.); вул. Коллонтай (60–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ОРЛОВА – вул. Колгоспна (60–70-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ОСТРОВСЬКОГО – вул. Костюшка (30-і рр. ХХ ст.); вул. Коцюбинського (1941–44 рр.)

П

ВУЛ. П. АНГЕЛНОЇ

ВУЛ. ПАВЛА ЧУБИНСЬКОГО

ВУЛ. ПАВЛЮЧЕНКА

ВУЛ. ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

ВУЛ. ПАНФІЛОВЦІВ

ВУЛ. ПАРКОВА

ПРОВУЛ. ПАРКОВИЙ – провул. Княжеський (кінець ХІХ ст.); вул. Княжа (20–30-і рр. ХХ ст., 1941–44 рр.); вул. Папаніна (1940 р., 50-і рр. ХХ ст.)

ПРОВУЛ. ПАРТИЗАНСЬКИЙ – вул. Конопницької (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Нечуя-Левицького (1941–44 рр.); вул. Запорізька (50-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ПЕТРА ДОРОШЕНКА – вул. Томарівська (ХІХ – поч. ХХ ст.); вул. Леґіонів (20–30-і рр. ХХ ст., 1941–44 рр.); вул. Горького (1939–41 рр., 50–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ПЕТРА КАЛНИШЕВСЬКОГО – вул. Сарайна (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.); вул. Миловарна (20–40-і рр. ХХ ст.); вул. Боженка (50–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. П. МИРНОГО – Ditotscha (нім.) (1941–44 рр.)

МАЙДАН ПЕРЕМОГИ

ВУЛ. ПЕРЕСОПНИЦЬКА – вул. Велика Мінська (ХІХ – поч. ХХ ст.);

вул. Юзефа Понятовського (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Хмельницького (1941–44 рр.); вул. К. Маркса (60–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ПЕТРА МОГИЛИ – вул. Африканська (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.); вул. Ягелонська (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Коновальця (1941–44 рр.); вул. 1 Травня (1940 р., 50–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ПЕТРА ПОЛТАВИ – вул. Стецького (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Тютюнника (1941–44 рр.); вул. Урицького (1940 р., 50–80-і рр.)

ВУЛ. ПЕТРУСЕНКО

ВУЛ. ПИЛИПА ОРЛИКА – вул. Комінтерну (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ПИРОГОВА – вул. Золотіївська (разом із Золотіївським завулком) (ХІХ – поч. ХХ ст.); вул. Злата (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Золота (40–50-і рр. ХХ ст.); вул. Тимошенка (50-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ПІДГІРНА – завул. Манежний (кінець ХІХ ст.)

ПРОВУЛ. ПІДГІРНИЙ – вул. Гусина (30–40-і рр. ХХ ст.); вул. Птича (1941–44 рр.)

ВУЛ. ПІДКОВИ – вул. Підкова (30–40-і рр. ХХ ст.); вул. Піонерська (50–80-і рр. ХХ ст.)

ПРОВУЛ. ПІДКОВИ – вул. Підкова (30–40-і рр. ХХ ст.); провул. Піонерський (50–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ПОГОРИНСЬКА – вул. Тупикова (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ПОЛІСЬКА

ВУЛ. ПОЛКОВНИКА ТЮТЮННИКА

ВУЛ. ПОЛТАВСЬКА – вул. Голубина (30–50-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ПОЛЬНА – вул. Польова (1941–44 рр., 50-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ПОЛЬОВА

ВУЛ. ПОЛУНИЧНА

ВУЛ. ПОПЕРЕЧНА – вул. Дросельвег (1941–44 рр.)

ВУЛ. ПОПОВИЧА – вул. Дворецька (30–50-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ПОШТОВА – завул. Поштовий (поч. ХХ ст.); вул. Новий Світ, вул. Поштова (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Сальського, вул. Поліційна (1941–44 рр.); вул. Дундича, (50–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ПРЖЕВАЛЬСЬКОГО

ВУЛ. ПРИВІТНА – вул. Сєрова (70–80-і рр. ХХ ст.)

МАЙДАН ПРИВОКЗАЛЬНИЙ

ВУЛ. ПРИДОРЖНЯ

ВУЛ. ПРИЛУЖНА

ВУЛ. ПРИОЗЕРНА

ВУЛ. ПРИСАДИБНА

ВУЛ. ПРИХОДЬКА

ВУЛ. ПРОМЕНЕВА – вул. Орловська (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ПРОМИСЛОВА – вул. Фабрична (30–50-і рр. ХХ ст.)

МАЙДАН ПРОСВІТИ – площа Радянська (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ПРОХІДНА – вул. Перехідна (1941–44 р.)

ВУЛ. ПУХОВА

ВУЛ. ПУШКІНА – вул. В'язнична (ХІХ – поч. ХХ ст.); вул. Дубецького (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Шкільна (1941–44 рр.)

Р

ВУЛ. РАДИВИЛІВСЬКА – вул. Мініна і Пожарського (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. РАЙДУЖНА – вул. Залевського (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Генерала Краузе (1941–44 рр.); вул. Партизанська (50–80-і рр. ХХ ст.)
ПРОВУЛ. РАЙДУЖНИЙ
ВУЛ. РЕМІСНИЧА
ВУЛ. РЕШЕТНІКОВА
ВУЛ. РИЛЄЄВА
ВУЛ. РИЛЬСЬКОГО
ВУЛ. РІВНЕНСЬКА
ПРОВУЛ. РОБІТНИЧИЙ
ВУЛ. РОМАНА ШУХЕВИЧА
ВУЛ. РОСЯНА – вул. Кочури (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. РУДНЄВА
ВУЛ. РУСТАВЕЛІ
ВУЛ. РУСЬКА

С

ВУЛ. САДОВА
ВУЛ. САДОВСЬКОГО – вул. Кілінського (20–30-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. САКСАГАНСЬКОГО
ВУЛ. САМОЛЮКА
ВУЛ. СВІТАНКОВА – вул. Алтайська (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. СВІТЛИЧНА
ВУЛ. СВОБОДИ – вул. Корженевського (30-і рр. ХХ ст.); вул. Іванни (а?) (1941–44 рр.)
ВУЛ. СЕВАСТОПОЛЬСЬКА
ВУЛ. СЕВЕРИНА НАЛИВАЙКА
ВУЛ. СЕРПАНКОВА
ВУЛ. СЕРПНЕВА
ВУЛ. СИМИРЕНКА – вул. Мічуріна (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. СИМОНА ПЕТЛЮРИ – вул. Аптекарьська (ХІХ – поч. ХХ ст.); вул. Гоголівська (поч. ХХ ст.); вул. 13 Дивізії (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. СС (1941–44 рр.); вул. Червоноармійська (40–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ – вул. Радгоспна (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. С. СКЛЯРЕНКА – вул. П'ятирічки (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. СЛАВИ
ВУЛ. СЛОВАЦЬКОГО – провул. Бармацький (ХІХ – поч. ХХ ст.); провул. Гоголівський (поч. ХХ ст.)
ВУЛ. СОБОРНА – вул. Шосейна (ХІХ – поч. ХХ ст.); вул. Романівська (поч. ХХ ст.); вул. 3 Травня (20–30-і рр. ХХ ст.); вул. Німецька (1941–44 рр.); вул. Сталіна (50-і рр. ХХ ст.); вул. Ленінська (60–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. СОКОЛИНА
ВУЛ. СОЛОМІЇ КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ – вул. Л.Чайкіної (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. СОНЯЧНА
ВУЛ. СОФІЇВСЬКА
ВУЛ. СОШЕНКА – вул. Ставропольська (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. СПАРТАКА
ВУЛ. СПОКІЙНА
ВУЛ. СТАНІСЛАВСЬКОГО
ВУЛ. СТЕПАНА БАНДЕРИ – вул. Московська (60–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. СТЕПАНА ВАСИЛЬЧЕНКА – вул. Нахімова (70–80-і рр. ХХ ст.)
ПРОВУЛ. СТЕПАНА ВАСИЛЬЧЕНКА – провул. Нахімова (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. СТЕПАНА СКРИПНИКА
ВУЛ. СТЕПОВА
ВУЛ. СТРУТИНСЬКОЇ
ВУЛ. СТУДЕНТСЬКА – вул. Мануїльського (70–80-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. СУМСЬКА
ВУЛ. СУХАРЄВА

Т

ВУЛ. ТАДЕУША КОСТЮШКА
ВУЛ. ТЕАТРАЛЬНА – вул. Нежила (30–40-і рр. ХХ ст.)
МАЙДАН ТЕАТРАЛЬНИЙ
МАЙДАН ТЕКСТИЛЬНИКІВ
ВУЛ. ТЕРЕШКОВОЇ
ВУЛ. ТЕРНОПІЛЬСЬКА
ВУЛ. ТЕХНІЧНА
ПРОВУЛ. ТЕХНІЧНИЙ – вул. Тісна (30–50-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. ТИННІВСЬКА
ВУЛ. ТИХА – вул. Фольварочна (поч. ХХ ст.); Ahornzeile (нім.) (1941–44 рр.)
ВУЛ. ТИЧИНИ
ВУЛ. ТОЛСТОГО – вул. Крива (20–40-і рр. ХХ ст.); Прегельштрассе (1941–44 рр.)
ВУЛ. ТРАКТОРИСТІВ
ВУЛ. ТРАКТОРНА
ВУЛ. ТРАНСПОРТНА
ВУЛ. ТРИПІЛЬСЬКА
ВУЛ. ТУВИНСЬКИХ ДОБРОВАЛЬЦІВ – вул. Грунтова (30–50-і рр. ХХ ст.)
ВУЛ. ТУРГЕНЄВА

У

ВУЛ. УЖГОРОДСЬКА

ВУЛ. УЛАСА САМЧУКА – вул. Терешкової (60–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. УСТИНСЬКА

ВУЛ. УШИНСЬКОГО

ПРОВУЛ. УШИНСЬКОГО – провул. Нахімова (70–80-і рр. ХХ ст.)

Ф

ВУЛ. ФАБРИЧНА

ВУЛ. ФЕДІНА

ВУЛ. ФЕДОРОВА

ВУЛ. ФЕДЬКОВИЧА

ВУЛ. ФІЛАТОВА

ВУЛ. ФРАНКА – вул. Зацвинтарна (1941–44 рр.)

ВУЛ. ФРУКТОВА – вул. Квітнева (30–40-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ФУЧИКА

Х

ВУЛ. ХАРИТИ КОНОНЕНКО – вул. Ворцеля (30-і рр. ХХ ст.); вул. Бесарабова (1941–44 рр.); вул. Гвардійська (50–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ХАРКІВСЬКА

ВУЛ. ХЕРСОНСЬКА – вул. Замкнута (30–40-і рр. ХХ ст.); вул. Закрита (50-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ХЛБОРОБІВ

ВУЛ. ХМІЛЬНА – вул. Нижньо-Дворецька (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.)

ВУЛ. ХОЛМСЬКА – вул. Савіна (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ХУТІРСЬКА

Ц

ВУЛ. ЦІОЛКОВСЬКОГО – вул. Грабова (30–40-і рр. ХХ ст.); вул. Рокосовського (50-і рр. ХХ ст.)

Ч

ВУЛ. ЧАЙКОВСЬКОГО – вул. Мокра (30–50-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ЧЕБИШЕВА

ВУЛ. ЧЕРВОНОГІРСЬКА – вул. Блюхера (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ЧЕРКАСЬКА

ВУЛ. ЧЕРНИШЕВСЬКОГО

ПРОВУЛ. ЧЕРНИШЕВСЬКОГО – вул. Кранцова, вул. Стрільська (30-і рр. ХХ ст.); вул. Кінцева, вул. Стрільська (1941–44 рр.); вул. Кранцова (50-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ЧЕРНИШОВА – вул. Торгова (30–50-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ЧЕРНІГІВСЬКА

ВУЛ. ЧЕРНЯКА

ВУЛ. ЧЕРНЯХІВСЬКОГО – вул. Промінь 1 (30–50-і рр. ХХ ст.); вул. Кричевського (1941–44 рр.)

ВУЛ. ЧЕСЬКА

ВУЛ. ЧЕХОВА

ПРОВУЛ. ЧКАЛОВА

Ш

ПРОВУЛ. ШЕВСЬКИЙЇ – вул. З'їзд (30–50-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ШЕВЧЕНКА – вул. Супонівська (XVIII ст.); вул. Омелянівська (кінець XVIII – поч. ХХ ст.); вул. Сільська (20-і рр. ХХ ст.); вул. Горбачевського (1941–44 рр.)

ВУЛ. ШЕКСПИРА – завул. Верхньо-Дворецький (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.); вул. Лончна (20–30-і рр. ХХ ст., 50-і рр. ХХ ст.); вул. Зв'язкова (1941–44 рр.)

ВУЛ. ШЕПЕТІВСЬКА

ВУЛ. ШКІЛЬНА – вул. Грінченка (1941–44 рр.)

ПРОВУЛ. ШКІЛЬНИЙЇ

ВУЛ. ШОПЕНА – вул. Волосна (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.); вул. Гмінна (30-і рр. ХХ ст.); вул. Лисенка (1941–44 рр.)

ПРОВУЛ. ШПАНІВСЬКИЙЇ

ВУЛ. ШПУДЕЙКА

ВУЛ. ШТЕЙНГЕЛЯ – вул. Р. Люксембург (70–80-і рр. ХХ ст.)

Ю

ВУЛ. ЮВІЛЕЙНА

Я

ВУЛ. ЯБЛУНЕВА – вул. Толбухіна (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ЯВОРНИЦЬКОГО – вул. Ново-Торгова (20-і рр. ХХ ст.); вул. Домбровського (30-і рр. ХХ ст.); вул. Тарнавського (1941–44 рр.); вул. Кірова (1940 р., 50–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. ЯГІДНА

ВУЛ. ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ВУЛ. ЯСНА – вул. Партизана Кузнецова (50-і рр. ХХ ст.); вул. Партизанів-розвідників (60–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. 16 ЛИПНЯ – вул. Директорська (відрізок від сучасних вул. Соборної до вул. Михайла Драгоманова) (ХІХ – поч. ХХ ст.); вул. Мала Фольварочна (поч. ХХ ст.), вул. Ново-Директорська (20-і рр. ХХ ст.) (відрізок від сучасних вул. Степана Бандери до вул. Михайла Драгоманова); Кенігсбергштрассе (1941–44 рр.); вул. Леніна (50-і рр. ХХ ст.); вул. Комуністична (70–80-і рр. ХХ ст.)

ВУЛ. 24 СЕРПНЯ – вул. Броварна (XIX – поч. XX ст.); вул. Садова (поч. XX ст.); вул. Кн. Скорупки (20–30-і рр. XX ст.); вул. Зюдрінг (1941–44 рр.); вул. Чапаєва (1940 р., 50–80-і рр.)

ВУЛ. 30 РОКІВ ПЕРЕМОГИ

ВУЛ. 6 ГВАРДІЙСЬКА – вул. Моріса Тереза (70–80-і рр. XX ст.)

SUMMARY

The development of the urban life in Volyn is characterized by an intrinsic distinctive peculiarity. This view is confirmed by the history of the Rivne, which is one of the old Volyn towns, at present a regional center of Ukraine.

Pre-writing period of Rivne's history is deeply rooted in great antiquity. Archeological monuments of the primitive age were discovered in the town site and around it. For instance, a unique settlement of the Stone Age was found on its north-eastern outskirts near the village of Barmaky. Fifteen thousand years ago it was inhabited by the hunters for mammoths. Another example is the area around the contemporary Basiv Kut reservoir on the right bank of the Ustya River, where seven thousand years ago the oldest farmers and cattlemen of the Neolithic Age founded their settlement.

The settlements of the early Slavs of the 6th – 9th centuries were discovered in different parts of the town. The most known archeological monument in Rivne is the ancient settlement site of Kiev Rus period located on the high left bank of Ustya within Basiv Kut area. In the 6th– 12th centuries it was here where an important administrative center was situated.

As archeological sources evidence, at that time a settlement of the town type also evolves on the right bank of the Ustya river, in the area of the contemporary Zamkova and 24 Serpnya streets.

The name 'Rivne' most likely derived from the flat (ukr. root 'rivn') nature of the ground where the town was founded. The first authentic memo of the town was found in Svydrygailo's Charter dated 1434. Some researchers referenced to the reports from the Polish chronicles – «rochnyky» dd. 80ies of the 13th century, which mention «Rovno» locality. Since such a name was common in the far past, it does not allow us to connect it with the regional center of Ukraine.

The first thing to strike the eyes of a traveller approaching to medieval Rivne was town's fortifications and towers. It is not by chance that a tower with three entries is depicted on the present-day arms of the town.

The fortifications of Rivne were mentioned in the Charter of the Polish king Syhizmund I, which was granted to the owner of the town Mariya Nesvytska in 1507. Nowadays, only the name of Zamkova Street reminds us of this building location. Like in the old times, trade life continues to seethe here.

In the end of the 15th century (app. in 1492) Rivne as a part of the Great Princedom of Lithuania obtained Magdeburg's rights, which equated it to other self-governed towns.

After Lublin Union in 1569, Rivne as a town of Lutsk uyezd of Volyn province became a part of Rech Pospolita, and from the end of the 18th century – of tsar Russia. At the same time, almost during five

centuries its status as a privately-owned town stayed unchanged. As a feud property, Rivne belonged, besides Nesvytsky and Ostrozky princes, to Zamoisky, Konetspolsky, Valevsky and Lyubomyrsky princes.

Situated on the border between Polissya and Volyn Hills, Rivne became famous as a significant trade center of Volyn already in the medieval period. Here trade routes crossed, and brisk exchange of timber and grain, handicrafts and manufacturing goods was conducted.

Along with the handicrafts, trade was the activity most common among town inhabitants, contributing to its economic development. In the second half of the 19th century due to the construction of the Kiev-Brest highway the economic growth of Rivne accelerated, having also a positive impact on the number of its population. If in the end of the 18th century Rivne inhabited about 5 thousand people, then in the beginning of the 20th century – around 24 thousand.

At this time Rivne was rapidly building up its economic potential: new industrial enterprises emerged, trade exchange was opened. Elective bodies of the municipal power took some efficient steps in their activities. First utilities buildings were constructed – power-generating plant, steam-pumping station.

Occurrence of two World Wars wiped out the sprouts of the many good undertakings of Rivne citizens. Restored after the liberation from the German-Nazi invaders with the untiring work of its inhabitants, Rivne gradually gain economical weight.

Currently, app. 250 thousand people live in Rivne. Along with Ukrainians, representatives of different other nationalities live here. Further economic and social welfare of Rivne depends on their hard work and energy.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
ВСТУП.....	5
ПУБЛІКАЦІЇ ТА ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ПРО РІВНЕ: КОРОТКИЙ ОГЛЯД.....	7
ДАВНЯ ІСТОРІЯ РІВНОГО.....	11
У НАЗВАХ ВУЛИЦЬ РІВНОГО — МОВА НАШОЇ РІДНОЇ ЗЕМЛІ... 21	
ВУЛИЦЯ ГІМНАЗІЙНА (сучасна вулиця Михайла Драгоманова)	26
В ЕПОХУ КЛАСИЦИЗМУ (сучасна вулиця Михайла Драгоманова, 19) ..27	
МУЗЕЙ У РІВНОМУ: ВИТОКИ ДІЯЛЬНОСТІ.....	36
У ПАРКОВІЙ ОРАНЖЕРЕЇ — БУДИНОК УЧИТЕЛІВ (сучасна вулиця Михайла Драгоманова, 17)	42
РІВНЕНСЬКА ПОВІТОВА КАСА ХВОРИХ (сучасна вулиця Михайла Драгоманова, 9).....	46
ВУЛИЦЯ ДИРЕКТОРСЬКА (сучасна вулиця 16 Липня).....	48
ПО ВУЛИЦІ ГАЛЕРА — УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ШКОЛА ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ (сучасна вулиця 16 Липня, 18).....	49
МІГРАЦІЙНО-РЕЄСТРАЦІЙНА СЛУЖБА РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА АДРЕСОЮ 16 ЛИПНЯ, 6.....	52
РІВНЕНСЬКА СВЯТИНЯ.....	53
ВУЛИЦЯ ЗАМКОВА.....	56
ПАМ'ЯТКИ ТЕХНІКИ ТА ПРОМИСЛОВОСТІ — РІВНЕНСЬКІ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ.....	64
ВУЛИЦЯ ШКІЛЬНА.....	69
РІВНЕНСЬКІ АДРЕСИ ЯКУБА ГОФМАНА.....	74
ВУЛИЦЯ ЛИТОВСЬКА.....	77
ВУЛИЦЯ ОМЕЛЯНІВСЬКА (сучасна вулиця Тараса Шевченка).....	80
ВУЛИЦЯ ВЕЛИКА МІНСЬКА (сучасна вулиця Пересопницька).....	83
ВУЛИЦЯ ТОРГОВА (сучасна вулиця Базарна).....	87
ВІД БАЗАРУ — ДО ТОВАРНОЇ БІРЖІ.....	89
ВУЛИЦЯ ШОСЕЙНА (сучасна вулиця Соборна).....	95
ПАРОВИЙ ПИВОВАРНІЙ ЗАВОД «БЕРГШЛОС» НА ВУЛИЦІ ШОСЕЙНІЙ.....	116
БУДІВЛІ АРХІТЕКТОРА БОРИСА АНДРЕЄВА.....	118
РІВНЕНСЬКІ ВІЗНИКИ.....	122
ВУЛИЦЯ АПТЕКАРСЬКА (сучасна вулиця Симона Петлюри).....	127
ПРОВУЛОК БАРМАЦЬКИЙ (сучасна вулиця Словацького)	135
ВУЛИЦЯ БАРМАЦЬКА (сучасна вулиця Міцкевича).....	139

ДЕСЬ «НА БАРМАТСЬКІЙ ВУЛИЦІ».....	141
ВУЛИЦЯ ТОПОЛЕВА (сучасна вулиця В'ячеслава Чорновола)	144
ВУЛИЦЯ НІМЕЦЬКА (сучасна вулиця Гетьмана Мазепи)	149
ВУЛИЦЯ ВОЛОСНА (сучасна вулиця Шопена)	152
ВУЛИЦЯ В'ЯЗНИЧНА (сучасна вулиця Пушкіна).....	154
БУДИНОК ДЛЯ РІВНЕНСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРИВАТНОЇ ГІМНАЗІЇ.....	156
ВУЛИЦЯ ТОМАРІВСЬКА (сучасна вулиця Петра Дорошенка).....	160
ВІЙСЬКОВЕ МІСТЕЧКО	165
НАЙСТАРІША ПОМІЖ УСІМА: З ІСТОРІЇ ОДНІЄЇ ШКІЛЬНОЇ БУДІВЛІ (сучасна вулиця Маяковського, 13).....	170
ПЕРЕДМІСТЯ БІЛА.....	175
ПЕРЕДМІСТЯ ГРАБНИК.....	178
КЛАДОВИЩЕ «ГРАБНИК»	183
МІСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО: КРОКИ СТАНОВЛЕННЯ	187
ПЛАНУВАННЯ Й ЗАБУДОВА РІВНОГО В ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ДОСВІД МИНУЛОГО	195
ПІСЛЯМОВА.....	199
КОРОТКА БІБЛІОГРАФІЯ ПРО РІВНЕ	201
ДОДАТОК	
ПЕРЕЛІК СУЧАСНИХ ВУЛИЦЬ РІВНОГО ІЗ ЗАЗНАЧЕННЯМ ЇХНІХ СТАРИХ НАЗВ	203
SUMMARY	219

Науково-популярне видання

Олена Прищепа

**Вулицями Рівного:
погляд у минуле**

Резюме англійською мовою
Оксана Прищепа

Художнє оформлення
Віктор Луц

Ілюстрації та карти опрацював
Віктор Луц

Комп'ютерна верстка
Ольга Морозова

Коректор
Олена Полюхович

Здано до набору 10. 04. 2005 р. Підписано до друку 25. 12. 2005 р.

Формат 60x70/8. Папір крейдований. Гарнітура Book Antiqua.

Друк офсет. Ум. друк. арк. 14,87. Обл.-вид. арк. 15, 35.

Тираж 1000 прим. Зам. №76.

Видруковано ПП ДМ

Свідоцтво РВ № 11 від 12.06.2002 р.

Рівненський район, Рівненська область, с. Корнин,

вул. Центральна, 58; індекс 35304;

тел. 8 (0362) 20-37-37

Свої побажання, зауваження та пропозиції
надсилайте за адресою: dyatlik@gmail.com